

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

EFŞANE VE HALK HİKÂYESLERİNDE
PEYGAMBERLER VE VELİLER ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SİNAN GÖNEN

HAZIRLAYAN
VAHDİ ÖZER
134201001012

KONYA-2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	VAHDİ ÖZER		
	Numarası	134201001012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI-TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. SİNAN GÖNEN		
	Tezin Adı	“EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE PEYGAMBERLER VE VELİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA”		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE PEYGAMBERLER VE VELİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA” başlıklı bu çalışma 22/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Sinan GÖNEN

Prof. Dr. Mustafa TOKER

Dr. Öğr. Üyesi Aziz AYVA

[Handwritten signatures of Prof. Dr. Sinan GÖNEN, Prof. Dr. Mustafa TOKER, and Dr. Öğr. Üyesi Aziz AYVA]

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	VAHDİ ÖZER		
	Numarası	134201001012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI- TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tezin Adı	"EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE PEYGAMBERLER VE VELİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA"		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IX
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
A.EFSANELERE GENEL BİR BAKIŞ.....	1
1.Efsanelerin Genel Özellikleri.....	6
2. Efsane-Mit İlişkisi.....	6
3. Efsane-Masal İlişkisi.....	7
4.Efsane-Destan İlişkisi	7
5. Efsane-Halk Hikâyesi İlişkisi.....	8
6. Efsane-Menkıbe İlişkisi	8
7. Efsanelerin Oluşum Sebebi	9
8. Efsanelerin İşlevi	10
9. Efsanelerle İlgili Yararlanılan Kaynaklar	11
B. HALK HİKÂYELERİNE GENEL BİR BAKIŞ	12
1. Hikâye Nedir?	12
2. Halk Hikâyesi Nedir?.....	14
3. Halk Hikâyelerinin Özellikleri.....	15
3.1. Şekil Özellikleri	15
3.2. Muhteva Özellikleri	15
4. Halk Hikâyelerinin Kaynakları	16
5. Halk Hikâyelerinin Tasnifi.....	18
6. Halk Hikâyeleriyle İlgili Yararlanılan Kaynaklar.....	20
C. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ TEMEL TERİMLER.....	22
1. Motif	22
2. Peygamber.....	22
3. Kıssa.....	23
4. Mu'cize	25
5. Türbe	25
6. Menkabe (Menkıbe).....	26
7. Kerâmet.....	28
8. Tarîkat	29
9. Velî.....	30
10. Şeyh (Mürşit)	31

11. Derviş.....	31
12. Adak.....	32
13. Seyyid	33

I. BÖLÜM EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE PEYGAMBERLER

1.1. HZ. ÂDEM (a.s.)	35
1.1.1. Şeytan'ın Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı Kandırması.....	35
1.1.2. Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havva'nın Yaratılışı.....	37
1.2. HZ. İDRİS (a.s.).....	41
1.2.1. Hz. İdris (a.s.)'in Semâya Yükseltilmesi	41
1.3. HZ. NÛH (a.s.).....	44
1.3.1. Hz. Nûh (a.s.)'un Kurtuluş Gemisi ve Tûfân Olayı.....	44
1.4. HZ. SÂLİH (a.s.)	47
1.4.1. Hz. Sâlih (a.s.)'den Müşriklerin Mûcize İstemesi ve Devesi.....	47
1.5. HZ. İBRAHİM (a.s.).....	49
1.5.1. Hz. İbrahim (a.s.)'in Putları Kırması ve Âteşe Atılması	50
1.6. HZ. İSMAIL (a.s.).....	56
1.6.1. Hz. İsmail'in Kurbanlık Olarak Allah'a Adanması.....	56
1.7. HZ. YAKUB (a.s.).....	60
1.8. HZ. YÛSUF (a.s.)	61
1.8.1. Yûsuf (a.s.)'un Kuyuya Atılması ve Zindan Hayatı.....	61
1.9. HZ. MÛSÂ (a.s.).....	65
1.9.1. Hz. Mûsâ (a.s.)'ya Peygamberlik Görevinin Verilişi ve Tûr-ı Sînâ	67
1.9.2. Hz. Mûsâ (a.s.)'nın Asası ve Kızıldeniz'i İkiye Ayırması	68
1.10. HZ. DÂVUD (a.s.).....	70
1.10.1. Hz. Dâvud (a.s.)'un Tesbihi, Zikri ve Sesinin Güzelliği.....	71
1.11. HZ. SÜLEYMAN (a.s.)	72
1.11.1. Hz. Süleyman (a.s.)'ın Hayvanlarla Konuşması ve Saltanatı.....	72
1.12. HZ. İLYAS (a.s.).....	76
1.12.1. Hz. İlyas (a.s.)'ın Ölümsüzlüğü ve İnsanlara Yardım Etmesi.....	77
1.13. HZ. YÛNUS (a.s.).....	79
1.13.1. Hz. Yûnus (a.s.)'un Balığın Karnında Yaşaması, Kurtulması ve Sabrı. 80	
1.14. HZ. İSA (a.s.).....	83
1.14.1. Hz. İsa (a.s.)'nın Ölülere Diriltmesi ve Dem-i İsa	84
1.14.2. Hz. İsa (a.s.)'ya Kurulan Tuzak ve Gökyüzüne Kaldırılması.....	85

1.15. HZ. CERCİS (a.s.)	87
1.16. HZ. MUHAMMED (s.a.v.).....	88
1.16.1. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Mi’râç Mu’cizesi	89
1.16.2. Hz. Muhammed (s.a.v.)’e Salavât Getirmek ve Peygamber Aşkı.....	90

II. BÖLÜM / EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE VELÎLER

1. ARAP BABA.....	92
1.1. Velînin Koruyucu Ruhu (Kesikbaş Motifi).....	92
2. ABDURRAHMAN GAZÎ	93
2.1. Şekil Değiştirme-Cansız Bir Varlığı, Canlı Hale Getirme	94
3. AHÎ EVRAN.....	95
3.1. Hayvanlar Üzerinde Cerayan Eden Kerâmet Motifi.....	96
4. AHMED KUSEYRÎ.....	96
4.1. Vahşî ve Yabanî Hayvanları İtaate Alma	97
5. BÂYEZİD-İ BİSTÂMÎ	98
5.1. Vahşî ve Yabanî Hayvanları İtaate Alma	98
6. CELÂL BABA.....	99
6.1. Kesik Baş Motifi	99
7. FETAHMET BABA (FATİH AHMET BABA).....	100
7.1. Şekil Değiştirme-Taş Kesilme Motifi.....	101
8. HABÎB-İ NECCAR	102
8.1. Kesik Baş Motifi	105
9. HZ. HIZIR.....	108
9.1. Tehlike ve Felâkete Maruz Kalanları Kurtarma	109
9.2. Bolluk ve Bereket Getirmesi	110
9.3. Taş Kesilme Motifi	112
10. İBRAHİM HAKKI	113
10.1. Şekil Değiştirme- Kuşa Dönme Motifi.....	114
11. İMAM-I ÂZAM EBÛ HANÎFE	115
11.1. Öldükten Sonra Yeniden Dirilmiş Görünme.....	115
12. KEÇECİ BABA (SEYYİD ŞEYH MAHMUD VELÎ SULTAN)	116
12.1. Adak Adamak.....	117
12.2. Bedduâ Etme	117
13. LOKMAN HEKİM	118
13.1. Lokman Hekim’in Ölümsüzlük İlâcı ve İnsanlara Yardımcı Olması	119

14. MUNZUR BABA	122
14.1. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi.....	123
15. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ	124
15.1. Havada Uçma Motifi.....	124
16. OSLU HOCA.....	125
16.1. Şekil Değiştirme- Taş Kesilme Motifi.....	126
17. SEYYİD HARUN VELÎ.....	127
17.1. Cansız Bir Varlığı Harekete Geçirme Motifi.....	128
18. SÖYLEMEZ BABA	129
18.1. Şekil Değiştirme Motifi	130
19. ŞEYH ŞABAN-I VELÎ.....	131
19.1. Duâ Etme Motifi.....	131
19.2. Rüyâda Görünme Motifi	132
19.3. Tehlike ve Felâkete Maruz Kalanları Kurtarma Motifi.....	133
19.4. Ortadan Kaybolma Motifi.....	133
19.5. Başkalarını Ermişliğe Kavuşturma Motifi	134
19.6. Tabiât Varlıkları ve Eşya Üzerinde Cereyan Eden Kerâmet Motifleri ...	134
19.7. Cansız Bir Varlığı Hareket Ettirme Motifi.....	134
19.8. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi.....	134
20. ŞEYH AHMET MÜRSEL YATAĞAN	135
20.1. Havada Uçma Motifi.....	136
21. ŞEYH BİLECEN	136
21.1. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi.....	137
21.2. Ortadan Kaybolma Motifi.....	137
22. TERZİ BABA	138
23. VEYSEL KARÂNÎ.....	140
24. ZEYNEL ÂBİDÎN	141
24.1. Hasımlarına Felâket Mûsâlla Etme Motifi	142
24.2. Rüyâda Görünme Motifi	143
24.3. Ortadan Kaybolma Motifi.....	143
24.4. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi.....	143

III. BÖLÜM EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNE PEYGAMBERLERİN YANSIMALARI

1. Her Peygamberin Öne Çıkan Özelliğiyle Yansıması.....	145
---	-----

1.1.Peygamberlerin Yaratılış Yönüyle Yansıması	145
1.1.2. Peygamberlerin Cennet Yönüyle Yansıması	145
1.1.3 Peygamberlerin Semâya Yüksetilmesi Yönüyle Yansıması	146
1.1.4. Peygamberlerin Kendine Ait Özellikleri Yönüyle Yansıması	146
2. Peygamberlerin Hak Dine Davet Etme Gayretleri Yönüyle Yansımaları.....	147
2.1.Peygamberlerin, Kavimlerinin Cezalandırılmaları Yönüyle Yansımaları	147
3. Peygamberlerin Mu’cizeleri Yönünden Yansımaları.....	148

IV. BÖLÜM EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNE VELİLERİN YANSIMALARI

1.Şekil Değiştirme Motifiyle Yansımış Olanlar.....	150
1.1. Eski Haline Dönme (Cansız Bir Varlığı, Canlı Hale Getirme) Motifi.....	150
1.2. Taş Kesilme Motifi	150
1.3. Kuşa Dönme Motifi	151
1.4. Bir Maddeden, Başka Bir Maddeye Dönüşme Motifi	151
2.Kesikbaş Motifiyle Yansımış Olanlar.....	152
3.Duâ ve Bedduâ Etme Motifiyle Yansımış Olanlar	153
4.Hayvanlarla Konuşma Motifiyle Yansımış Olanlar.....	154
5. Bolluk ve Bereket Getirme Motifiyle Yansımış Olanlar	154
6.Başkalarını Ermişliğe Kavuşturma Motifiyle Yansımış Olanlar	155
7.Cansız Bir Varlığı Hareket Ettirme Motifiyle Yansımış Olanlar.....	155
8.Havada Uçma Motifiyle Yansımış Olanlar.....	156
9. Hasımlarına Felâket Mûsâlla Etme Motifiyle Yansımış Olanlar	156
10. Ortadan Kaybolma Motifiyle Yansımış Olanlar	157
11.Rüyâda Görünme Motifiyle Yansımış Olanlar	158
12.Tabiât Varlıkları ve Eşya Üzerinde Cereyan Eden Kerâmet Motifiyle Yansımış Olanlar	158
13. Tehlike ve Felâkete Marûz Kalanları Kurtarma Motifiyle Yansımış Olanlar.....	158
14.Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifiyle Yansımış Olanlar.....	159
15.Vahşî ve Yabanî Hayvanları İtaate Alma Motifiyle Yansımış Olanlar	160
SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA.....	163
DİZİN	171

ÖN SÖZ

Efsaneler ve halk hikâyelerinin Türk kültür hayatındaki yeri büyüktür. Efsaneler ve halk hikâyeleri, Türk milletinin duygusunu, düşüncesini, yaşayışını, geleneğini ve göreneğini, genel olarak Türk kültürünü bu ürünlere yansıtmıştır. Efsaneler, insanların inandıkları manevî değerlere olan bağlılığının neticesinde meydana gelmiştir. Olağanüstü unsurlarla bezenmiştir. Halk hikâyeleri ise, insanların başlarından geçen olayları özellikle âşk ve kahramanlık konularında dile getirilmiştir. İnsanlık tarihine bakıldığı zaman efsaneler ve halk hikâyeleri insanların hem güzel zaman geçirmelerine olanak sağladığı hem de insanları düşünmeye yönelttiği görülür.

Tez çalışmasında konu edilen peygamberler ve velîler ise toplumda ayrı bir yer tutarlar. İnsanoğlu, tarih boyunca bir şeye inanma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç din müessesesini ortaya çıkarmış ve Cenâb-ı Hakk tarafından peygamberler gönderilmiştir. İnsanlara doğru yolu gösterdikleri için peygamberler insanoğlunun en kutsal değerleri olmuşlardır. Velîler, yani Allah dostları da yaratıcının seçkin kullarındandır. Türk milleti de velîlere karşı ihtimam göstermiş ve onlara karşı saygıyı, sevgiyi hiçbir zaman elden bırakmamıştır. Bu çalışma esnasında da anlaşıldığı üzere efsaneler ve halk hikâyelerinde peygamberler ve velîler toplumda kutsal olan değerler arasındadır. Bu kutsal değerler etrafında da efsaneler ve halk hikâyeleri oluşmuştur. İslâm dininin kabulünden bu yana yazılmış yadigârlara, ilmî, kültürel eserlere bakıldığı zaman bu durum kolaylıkla görülebilir.

“Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler Üzerine Bir Araştırma” adlı tez çalışmasında Ön Söz ve Giriş’in dışında Dört Bölüm, Sonuç, Kaynakça ve Dizinden oluşmaktadır. Giriş kısmında efsane ve halk hikâyelerinin genel özelliklerinden bahsedildi. Yine bu bölümde tez çalışması esnasında yararlanılan kaynaklar üzerinde duruldu. Giriş kısmının son bölümünde ise araştırmanın konusunu teşkil eden temel terimler açıklandı.

I. Bölüm’de, efsane ve halk hikâyelerinde peygamberlere yer verildi. Bu kısımda peygambelerin genel özelliklerinden bahsedildi. Peygamberlerin başlarına gelen olayların, gösterdikleri mu’cizelerin efsane ve halk hikâyelerine nasıl yansıdığının üzerinde duruldu. Örnekler verilerek, olayların efsane ve halk hikâyelerinde değişikliğe uğrayıp uğramadığı tespit edildi.

II. Bölüm’de, efsane ve halk hikâyelerinde velîlere yer verildi. Bu kısımda velîlerin genel özelliklerinden bahsedildi. Velîlerin başlarından geçen olaylar ile gösterdikleri kerâmetlerin efsane ve halk hikâyelerine nasıl yansıdığıın üzerinde duruldu. Bu bölümdeki alt başlıklarda, velîlerin gösterdikleri kerametlere değinilerek tespit edilen efsane metinlerdeki motiflerin açıklanmasına yer verildi.

III. Bölüm’de, efsane ve halk hikâyelerine peygamberlerin yansıyış biçimleri toplu bir şekilde ele alındı. Peygamberlerin efsane ve halk hikâyelerine hangi yönlerden yansıdıkları alt başlıklar hâlinde sunulurak açıklandı.

IV. Bölüm’de ise, efsane ve halk hikâyelerine velîlerin yansıyış biçimleri ele alındı. Alt başlıklarda önceki bölümlerde ayrı ayrı ele alınan motifler bu bölümde birleştirilerek kapsamlı bir şekilde açıklanarak verildi.

Sonuç bölümünde yukarıda ele alınan başlıkların genel bir değerlendirmesi yapıldı. Ulaşılan sonuçlar maddeleştirilerek yazıldı. En son kısımda ise çalışmanın ana unsurunu teşkil eden peygamber ve velîlerin dizini yapıldı.

Çalışma esnasında âyetlerden alıntı yapılırken Diyanet İşleri Başkanlığının bünyesinde Hayrettin Karaman ve komisyon üyelerinin tarafından hazırlanan *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* esas alınmıştır.

Tez çalışma sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Sinan GÖNEN’e ve Dr. Öğr. Üyesi Aziz AYVA hocama ve eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği olan hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Vahdi ÖZER

26.06.2018

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser
agm. : Adı geçen makale
ABD: Ana bilim dalı
a.s. : aleyhisselam
bk.: Bakınız
bs. : Baskı, basım
C: Cilt
çev. : Çeviren
Doç.: Doçent
Dr.: Doktor
drl. : Derleyen
dzl. : Düzenleyen
DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.: Hazırlayan
Hz.: Hazret, Hazreti
İA: İslâm Ansiklopedisi
İng. : İngilizce
No.: Numara
Prof.: Profesör
s. : Sayfa
SÜ: Selçuk Üniversitesi
Ör.: Örnek
TDK: Türk Dil Kurumu
vb.: Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vs.: Vesaire
yy.: Yüzyıl

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	VAHDİ ÖZER	
	Numarası	134201001012	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI-TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. SİNAN GÖNEN	

ÖZET

Bu çalışmada “Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler Üzerine Bir Araştırma” konulu yüksek lisans tezi ele alındı. Bu tezle ilgili öncelikle efsaneler ve halk hikâyeleri ile ilgili basılmış kitaplardan, yüksek lisans ve doktora tezlerinden tarama yapılarak peygamberler ve velîlerin geçtiği kısımları tespit edildi. Daha sonra bu tespit edilen kısımlar incelendi. İncelemeler esnasında peygamberlerin ve velîlerin başından geçen ibretlik bir olay halk muhayyilesinde nasıl yer tutmuş yani efsane ve halk hikâyelerine hangi yönlerden yansıdığı üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın bölümleri şu şekildedir: Giriş kısmında, efsanelerin ve halk hikâyelerinin genel özelliklerine, araştırma konumuzla ilgili temel terimlere değinildi ve bu terimler kısaca açıklandı. Birinci bölümde efsaneler ve halk hikâyelerinde peygamberlere, ikinci bölümde efsaneler ve halk hikâyelerinde velîlere değinildi. Üçüncü bölümde efsane ve halk hikâyelerine peygamberlerin yansıyış biçimleri, dördüncü bölümde ise efsane ve halk hikâyelerine velîlerin yansıyış biçimlerini ele alındı. Daha sonra, son bölümde peygamberler ve velîlerle ilgili yaptığımız analizler sentezlenerek ortaya koyduğumuz tez neticelendirildi.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Halk Hikâyesi, Peygamber, Velî, Mu’cize, Kerâmet.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	VAHDİ ÖZER		
	Numarası	134201001012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI-TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. SİNAN GÖNEN		
	Tezin İngilizce Adı	"A RESEARCH ON PROPHETS AND SAINTS IN LEGEND AND FOLK STORIES."		

ABSTRACT

In this study, a master's thesis on "A Research on Prophets and Saints in Legend and Folk Stories". This thesis was firstly scanned from published books about legends and folk tales, master and doctoral theses, and the parts of the prophets and their relatives were identified. Then, these detected parts were examined. It is emphasized how the events of the prophets and the saints during the examinations are reflected in the way of the legend and folk stories.

The chapters of our study are as follows: In the introduction, the general characteristics of legends and folk tales were addressed, and the terms were briefly explained. In the first chapter, the legends and folk stories were told of the prophets, and in the second chapter the legends and folk stories were mentioned. In the third part, the way the prophets reflected the legends and folk stories, and in the fourth part, the ways in which the fathers and the folk were reflected in the folk tales. Later, in the last chapter, the theses we synthesized by analyzing the analyzes we made about the prophets and the parents were concluded.

Key Words: Legend, Folk Tale, Prophet, Parent, Miracle, Kerâmet.

GİRİŞ

“Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada peygamberler ve velîler kısmına geçmeden önce, yapılan çalışmanın türleriyle ilgili kısa bilgiler verilerek bugüne kadar bu konuda yapılan çalışmalar kısaca tanıtılmak istendi.

A. EFSANELERE GENEL BİR BAKIŞ

Efsane üzerine 19. asrın ilk yarısından itibaren çalışmalara başlanılmıştır. Konunun en ağırlık kazandığı devreler ise asrımızın ilk ve üçüncü çeyrekleridir. Meselenin ele alındığı ilk yıllarda yapılan ve bugün de araştırmacılar tarafından aşağı yukarı kabul edilen bir efsane tarifi vardır. Alman dili ve halk bilgisine büyük eserler kazandıran Jakob Ludwing Karl Grimm (1785-1863) ile kardeşi Wilhelm Grimm (1786-1859)’in ortaya koydukları bu tarifi gördükten sonra bazı tanınmış araştırmacıların efsane ile ilgili görüşlerine de bu arada yer vereceğiz (Sakaoğlu, 2009-2013: 21).

Terimin tarifine geçmeden evvel şu hususu göz önünde bulundurmak zorundayız. Batı dillerine aynı Latince kökten (*legendus*) gelen efsane kelimesi İngilizcede *legend*, Fransızcada *légende*, Almancada *legende* (ayrıca *sage*), İtalyancada *leggenda*, İspanyolcada *leyenda* uzun yıllardan beri bu kadar çeşitli dilde terim olarak kullanılırken bazı güçlükler ortaya çıkmıştır. Laurits Botker, *Dictionary of Folklore*’da bu kelimeye beş sayfa ayırmış ve tarifini verebilmek için birkaç düzine kaynağa müracaat etmiştir (Krzyzanowski 1967: 111-117’den, Sakaoğlu, 2009-2013: 21).

Botker burada, kelimenin çeşitli kullanılma yerlerini göstermeye bilhassa dikkat etmiştir (Sakaoğlu, 2009-2013: 21).

İşlevinin ne olduğu, diğer anlatı türlerinden nasıl ayrılabilceği gibi sorular üzerinde bizde ve dünyada pek çok araştırmacı tarafından durulmuştur. Türkiye’de yapılan tanımların, çoklukla, en iyi tanımlar olarak kabul edilen Alman Grimm Kardeşler’le Max Lüthi’nin yaptığı tanımlara dayandığı görülmektedir. Alman Grimm Kardeşler, efsaneyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Efsane, gerçek veya hayalî, muâyyen şahıs, hâdise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir” (Jason, 1972: 134’ten, Sakaoğlu, 1980: 4).

Efsane konusunda *Erzurum efsaneleri* üzerine yaptığı çalışmasıyla tanınan Bilge Seyidoğlu, masal ve efsaneyi karşılaştırırken “inanma”yı merkeze alarak

tanımlamasını şu şekilde yapar: “Efsaneler, sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatan ve dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Bu gerçek, objektif bir gerçek değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçekten olmuş olduğuna inanırlar. Efsaneler bu özellikleri ile masaldan ayrılırlar. Masallarda anlatılan şeylerin yalan olduğu masalın başında belirtilir. ‘Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallarken’ gibi tekerlemelerle masala başlanır. Efsane anlatılırken de ‘annemden duyduğuma göre, büyüklerimden duyduğuma göre olay şöyle olmuş, şöyle şekillenmiş’ gibi efsanenin gerçek olduğunu kuvvetlendiren sözlerle efsane anlatılır. Efsaneler, kısa anlatım türleridir. Bir veya birkaç motif ihtiva ederler. Bu özellikleri ile de diğer anlatım türlerinden ve masallardan ayrılırlar” (Seyidoğlu, 1992: 315).

Sakaoğlu ise, batılı araştırmacıların tariflerinden yola çıkarak efsane türünün özelliklerini şu şekilde tespit etmektedir:

- I- Şahıs, yer ve hâdiseler hakkında anlatılırlar.
- II- Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- III- Umûmiyetle şahıs ve hâdiselerde tabiâtüstü olma vasfı görülür.

Tariflerde yer almayan şu hususiyeti de dördüncü madde olarak ilave edebiliriz:

IV- Efsanelerin belirli bir şekli yoktur, kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatımdır (Sakaoğlu, 1980: 5-6).

Ülkemizde ve yurt dışında efsane tasnifleriyle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Anadolu-Türk efsanelerinin sınıflandırılması işiyle önce Prof. Dr. Pertev Naili Boratav uğraşmıştır. Boratav, uluslararası sınıflandırma niteliğindeki International Society for F.-N. Research’ın Budapeşte’de kabul ettiği efsane tasnifini temelde benimsemekle birlikte bu tasnifin Türk efsanelerine tam olarak uymadığını belirtmiştir. Boratav, adı geçen tasnif üzerinde bazı değişiklikler yaparak Anadolu-Türk efsanelerini şu şekilde tasnif etmiştir:

- a) Yaradılış efsanesi
 - i) Oluşum ve dönüşüm efsaneleri
 - ii) Evrenin sonunu (mahşer ve kıyâmet günlerini) anlatan efsaneler.

- b) Tarihlik efsaneler
- c) Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler.
- d) Dinlik efsaneler (Boratav, 2000: 123).

Boratav'ın tasnifinde tarihlik efsaneler bölümündeki efsanelerin büyük bir bölümünü ermiş kişiler (evliyâlar) üzerine anlatılanlar meydana getirmektedir. Boratav'a göre ermiş kişilerin Müslüman-Türk toplumlarındaki özellikleri, onların dinlik niteliklerinden çok, olağanüstü güçlerle, alışılmışın dışında işler görmeleridir. Bu nedenle evliyâlar ile ilgili efsanelere "dinlik efsaneler" bölümü yerine "tarihlik efsaneler" bölümünde yer verilmiştir. Ermiş kişilere değinen efsanelerin incelenmesinde uygulanacak yöntemin tam verimli olması için yapılacak işlerden biri bu kişilerin sağ iken ya da öldükten sonra başardıkları olağanüstü işleri de (kerâmetleri) bir sınıflama düzenine sokmak olacaktır. Evliyâlar üzerine anlatılan şeylerin büyük bir bölümü tam bir hikâye yapısı almamış, yalın bir olguyu saptamakla yetinmiştir. Masallardaki motifler için yapıldığı gibi evliyâlar üzerine anlatılan ve akıldışı başarılar diye tanımladığımız bu olguların bir dizininin düzenlenmesi, efsaneleri ve inanışları milletler arası bir ölçü içinde incelemek yararlı olacaktır (Boratav, 2000: 127).

Efsaneler, sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Masallar gibi sözlü gelenekte anlatılarak devam ederler. Çalışmayla ilgili efsane kelimesinin daha başka kaynaklarda tanımından başlayarak, bazı sözlük, kitap, gibi yayınlarda hangi anlamlarda kullanıldığına değinilecek daha sonra da genel özelliklerinden, sınıflandırılmasından, diğer türlerle olan münasebeti üzerinde durulacaktır:

Efsane tariflerine bakıldığı zaman, İngilizce sözlükte,

1. Çok eski zamanlardan kalma hikâyeler.
2. Mitlerin modernleşmiş ve romantik bir hâl almış şekli.
3. Efsanevî şöhret kazanmış insanlar etrafında teşekkül etmiş hikâyeler, şekliendir (Connie Hall, 1973: 747).

Mitoloji sözlüğünde ise,

"Dinî merasimlerde yahut dinî yemeklerde okunan, daha ziyâde azîzlerin hayatına âit şeyler"dir (Funk and Wagnallas, 1972: 612).

Bunlar bir şahsa ait olabileceği gibi bir yere ve bir olaya da bağlı olabilir. Efsane malzemesini geleneklerden alır ve gerçekleri söyler.

Kurt Ranke ve L. W. Von Sydow gibi folklorcular, efsanelerde anlatılan olayın objektif gerçeği yansıtmadığını, ancak anlatıcıların da dinleyicilerin de bu olayı gerçek olarak kabul ettiklerini söylerler (Dan Ben Amos, 1976: 96).

Yukarıdaki tariflerden de anlaşıldığı üzere efsaneler:

1. Bir inanış etrafında teşekkül etmişlerdir. Bu inanış efsanelerin gerçek ve doğru olduğu inancıdır.

2. Efsaneler bilinmeyen esrarengiz bir âlemi anlatırlar. Bu bakımdan olağanüstü unsurlar ihtiva ederler.

3. Efsaneler, bir tarife göre mitlerin modernleşmiş şekli olarak ifade edilmekte, çok eski hikâyeler olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan kutsal unsurlar da taşırlar (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 3).

Alman Grimm kardeşlerin efsane tarifi şöyledir: “Efsane, gerçek veya hayalî, muâyyen şahıs, hâdise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.” Anadolu sahasında birçok sözlük ve araştırmada efsanenin tarifi yapılmıştır. Bunlardan Ferit Devellioğlu’nun hazırladığı Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât’te efsane, “Asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı, 2. Dillere düşmüş, meşhûr olmuş hâdise”dir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’te efsane, “Çağlar-dan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence. 2.Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye”dir.

Şemseddin Sami’nin, Kamûs-ı Türkî’sinde , “1.Masal, asılsız hikâye, hurafât, 2. Şöhret bulup dillere düşen vak’a ve hâl destan”.

Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügât’te , “Masal, uy-durulmuş yalan hikâye”.

Mustafa Nihat Özön’ün, Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü’nde (Özön, 1954: 74), Bir tabiât olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiât elemanlarından birinde olan bir değişikliği, akıl dışı, olağanüstü açıklamalarla anlatan hikâye. Bunun temeli olan olay, halkın muhayyilesinde şekil değiştirerek ağızdan ağıza kuşaktan kuşağa geçer. Genel olarak, masal ile eş anlamlı olarak kullanılır.

Türk Ansiklopedisi’nde,”Başlangıçta tabiâtüstü nitelikler gösteren azîz hayatlarını, sonraları da, halk muhayyilesinin veya şâ’ir yaratmalarının etkisiyle, biçim değiştirmiş tarih olaylarını anlatan harika niteliğinde hikâye”.

Şükrü Elçin'in "*Halk Edebiyatına Giriş*" adlı eserinde (Elçin, 1986: 314-315), "İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhîr veya kavimler arasında doğup gelişen, zamanla inanç, âdet, anâne ve me-rasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça 'usture' (cem'i: esâtîr), Farsça 'fesane, efsane', Yunanca 'Mitos, mit' kelimeleri ad olarak verilmiştir".

"Efsanelerin bir inanış etrafında teşekkül ettiğini, kutsal ve olağanüstü unsurlar taşıyabileceğini ve halk için önemli olan bazı tarihi olay ve şahısların maceraları zamanla halkın muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birlikte efsane-ye dönüşmüştür. Tarihi bir olay, ister eski çağlarda meydana gelmiş olsun, ister yeni zamanlarda, eğer halkın üzerinde büyük bir tesir bırakmışsa, halkın hayatını değiştirmişse belli bir süre efsaneleşir. Çünkü tarih sayfalarında bu efsanelerin köklerini bulmak, görmek mümkündür. Halk, geçmişte olmuş bu olayları dilden dile, nesilden nesile aktararak biraz da kendi muhayyilesinden kattığı hayalî unsurlarla yoğurarak günümüze kadar getirmiştir. Bu hâliyle bu olaylar, artık tarihçilerin, kronolojik tarihle uğraşan tarihçilerin ilgi sahasından çıkıp folklorcuların, kültür tarihçilerinin alanına girer. Kronolojik tarih olmaktan çıkan bu anlatmalarda, halkın geleneğinden, töresinden izler bulmak mümkündür. Tarihi kökü olan efsaneler, mitolojik efsanelere göre daha gerçekçi, daha inandırıcılarıdır" (Ergun, 1997: 43).

"Efsanelerdeki köklerden biri de dinî köklerdir. Dinî kahramanların maceraları, halkın muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birlikte zaman içinde efsaneleşmiştir. Aynı şekilde dinî kitaplarda anlatılan birçok macera da halkın arasında efsane hâline gelmiştir. Halk, sevdiği din büyüğünün etrafında, gerçekte olmamış olsa bile birçok efsane teşekkül ettirir. Efsanelerin etkisiyle halka, din, daha iyi sevdirelmiş, daha iyi anlatılmıştır. Bu şekildeki efsaneler, bir terbiye etme fonksiyonu üstlenmişlerdir. Dinin emir ve yasakları, kaideleri ve din büyüklerinin maceraları efsanelerin köklerinden birini oluşturmaktadır. Bazı efsanelerde yeni din ile eski dinin mücadelesi görülür. Halk, eski dinin bazı kaidelerini yeni dinine yerleştirir. Bu durum, efsanelerde de görülür. Halk, tarihte olmuş bir olayı veya yaşamış bir kahramanı olduğu gibi değil de olmasını istediği şekilde görür ve anlatır. Bu uydurmalar, efsanelerin inanılmasına, gerçek olmasına mâni değildir. Bazı efsaneler, tamamıyla hayalî, fantastik köklerin üzerine kurulmuşlardır. Özellikle yer adları ile ilgili olarak

anlatılan efsanelerin bazıları bu şekildedir. Halk ben-zerlerinden ayrılan bir taş, kayaya, dağa, tepeye hemen hemen bir efsane uydurur” (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 31).

1.Efsanelerin Genel Özellikleri

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin efsanenin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Efsaneler şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılır.
 2. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.
 3. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür.
 4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur.
 5. Efsaneler gerçek olmamasına karşılık gerçekmiş gibi kabul edilir.
 6. Efsanelerde zaman geniş zamanla şimdiki zaman arasında değişir.
 7. Efsanelerin mekânı yaşadığımız dünyadır.
 8. Efsaneyle kazanılan kutsiyet zamanla o mekânı ve şahsı dokunulmaz yapar.
 9. Efsanelerin tarihle çok yakın ilişkisi vardır.
 - 10.Efsaneler büyük ölçüde millîdirler, ancak milletlerarası özelliği olan gezgin efsaneler de vardır.
 - 11.Efsaneler genellikle tek motif üzerine kurulurlar (Alptekin, 2012: 16-17).
- Efsane'nin diğer türlerle münasebeti konusunda ise ilk önce Efsane-Mit ilişkisi üzerinde durulacaktır.

2. Efsane-Mit İlişkisi

“Efsaneler ile mitler birbirlerine oldukça yakındırlar. Mitler, tabiât veya kozmogonik cisimleri ve olayların nasıl meydana geldiğini hayalî bir şekilde nakleden anlatmalar, inançlardır. Mitolojik anlatmalar, çok eski zamanlarda oluşmuşlardır. Mitin ve mit kahramanlarının tarihi devrini belirlemek imkânsızdır, tarihin derinliklerinde, karanlıklarda oluşmuşlardır. Efsaneler ise daha yeni zamanlarda meydana gelmiştir. Bazı efsanelerin kahramanını yaşadığı devri ve olayın meydana geldiği zamanı belirlemek mümkündür. Efsaneler, mitolojiden farklı olarak daha gerçekçidirler. Mitlerin esas unsuru, objesi tabiâttır, uzaydır, efsanelerin-ki ise toplumsal olaylardır ”(Ergun, 1997: 45).

Mitlerde de efsanelerde de fantastik, hayalî unsurlar çok fazladır. Mitlerde fetişler, totemler çok görülmesine karşılık, efsanelerde pek fazla görülmezler.

Her ikisini birleştiren nokta ise, her ikisinin de gerçek olduğuna inanılmasıdır (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 31).

3. Efsane-Masal İlişkisi

Fantastik, hayalî unsurlar, hem masallarda, hem de efsanelerde bulunur. Örnek olarak, taş kesilme hem masallarda, hem de efsanelerde sıkça görülen bir motiftir. Masallarda taşlaşma sihir, büyü sahibi, peri, cadı gibi güçler tarafından, onların sihirli çubukları ile gerçekleşir. Efsanelerde ise sihirli kuvvetlerin kendileri değil, mu'cizeleri görünür. Her iki olay da uydurma olduğu hâlde masallarda insanın taşa çevrilmesi yalan, uydurma olarak kabul edilir. Efsanelerde ise gerçek olarak anlatılır ve dinleyici tarafından da gerçek, tarihte olmuş bir olay olarak kabul edilir. Efsanelerde görülen taş kesilmenin gerçek olarak kabul edilmesinin bazı nedenleri vardır. Bunlardan birincisinin, masallarda taş kesilmenin hiçbir esası ve hiçbir işareti yoktur. Efsanelerde ise bunun yeri, yurdu bellidir, insana benzeyen herhangi bir taş, kaya ile bağlantılıdır. Başka bir deyişle taşlar, kayalar anlatılan efsanenin şahidi gibi ortaya çıkarlar. İkincisi, efsanelerde taş kesilen insan o hâliyle kalır ve efsane orada biter. Masallarda ise yeniden canlanıp kötülere karşı mücadele eder ve masal mutlu sonla biter.

Efsaneler, daha ziyade mahallî ve millîdirler. Zaman içerisinde bazı efsaneler, masallaşabilir, masal olarak anlatılmaya başlanabilir. Efsaneler, masallar gibi her zaman istenildiği gibi söylenmez. Ancak belli bir hâdisе veya varlığın öğrenilmesi, açıklanması ihtiyacı doğunca anlatılırlar. Masallar ise her zaman anlatılabilirler.

Efsanelerin zamanı bellidir. Olayın ne zaman gerçekleştiğini belirlemek mümkündür. Buna karşılık masalların zamanı bilinmez, belirli bir zamanları yoktur. Tarihi bilinmeyen zamanlarında olmuş olayları anlatırlar. Yer de aynı şekildedir. Birçok efsanede olayın geçtiği yer belli olduğu, bilindiği halde bu durum masallarda belirsizdir (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 31-32).

4.Efsane-Destan İlişkisi

Bazı destanlar, zaman içerisinde uzun soluklu anlatma özelliğini kaybederek küçülür ve efsaneye dönüşebilir. Efsanelerin bazılarında kutsallık olmasına karşın, kutsallık destanlarda görülmez. Destanlar, daha ziyade millî anlatmalardır ve kutsallık dinî bir karakter taşımaz. Her iki türde de olaylar, günümüz dünyasında, günümüz coğrafyasında cereyan eder. Masallardaki bilinmeyen masal ülkesi bu türlerde

görülmmez. Aynı şekilde her iki türün anlatmaları gerçek olarak kabul edilir. Yalnız kozmogonik olayları işleyen bazı efsanelerde gerçeklik bulamayız. Efsane-lerdeki sessiz, sakin, itaatkâr derviş tipine karşılık destanlarda kahraman, savaşçı alp tipi vardır. Bazı efsaneler destanların bünyesine dâhil olarak dilden dile nakledile nakledile günümüze kadar gelmişlerdir. Köroğlu destanındaki Kırat efsanesi bu şekildedir (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 32).

5. Efsane-Halk Hikâyesi İlişkisi

Efsanelerle, halk hikâyelerinin büyük bir benzerliği yoktur. Yalnız zamanla bazı halk hikâyeleri efsaneleşmiştir. İçindeki manzum kısımlar unutulmuş sadece olay, mensur olarak anlatılır hâle gelir. Anadolu'nun birçok yerinde ve Türk dünya-sında bazı halk hikâyesi kahramanları, efsanelere de kahraman olabilmektedir (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 33).

6. Efsane-Menkıbe İlişkisi

Halk edebiyatımızın, anonim edebiyatımızın anlatmaya dayalı alt dallarının sayısı birkaçı geçmez. Bunlar da, masal, fıkra, efsane ve hikâyedir. Bu listeye menkıbe, rivâyet, söylenti gibi terimleri de eklemek mümkündür. Ancak, bütün bu terimler arasındaki farkları iyi belirlememiz gerekecektir.

Bu bildiride bizim özellikle üzerinde duracağımız konu, “efsane” ile “menkıbe” arasındaki bağıdır. Önce her iki terimin bizi ilgilendiren anlamlarını ortaya koymak istiyoruz, “efsane” nedir, “menkıbe” nedir?

Bu iki terimden ilkin, yani “efsane”yi, konu üzerinde çalışan en eski araştırmacılar olan Grimm Kardeşler, “Gerçek veya hayalî, belirli kişi, olay veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir” (Jason 1972: 84’ten , (331) , Sakaoğlu, 2009-2013: 45) diye tarif etmektedirler.

Günümüz efsane araştırmacılarından Pertev Naili Boratav ise, efsanenin çeşitli özelliklerini, masal ve destan ile mukayese ederek vermeyi tercih eder. Ona göre efsanenin başlıca özelliği bir inanışın konusu olmasıdır, onda anlatılan şeyler gerçekten olmuş gibi kabul edilir. Ayrıca efsanelerin “düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa” anlatmalar olduğu şeklinde dış özelliğine de dokunulmuştur (Boratav 1973: 106’dan, Saka-oğlu, 2009-2013: 45).

Bir edebiyat ansiklopedisinde ise efsane için verilen ilk bilgiler şöyledir: “Edebiyatta tabiâtüstü nitelikler gösteren kişilerin hayatlarını, halk muhayyilesinin veya şâ’irlerin meydana getirdiği tarih olaylarını anlatan, olağanüstü olaylarla süslü hikâyelere verilen isimdir” (Bakırcıoğlu, 1978: 7’den, Sakaoğlu, 2009-2013: 45).

“Menkabe” kelimesiyle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, bu terimin imlâsı ile ilgilenmek istiyoruz. Kelime, yeni kaynaklarda, “menkabe” ve “menkıbe” olmak üzere iki ayrı şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bazılarına değineceğimiz üzere, Ocak ve Boratav ile Devellioğlu sözlüğü “menkabe”, Özön, Akalın, Karaalioğlu, Gencan ve arkadaşlarının edebiyat terimleriyle ilgili sözlükleriyle Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük ve İmlâ Kılavuzu “menkıbe” terimine yer vermektedir. İslâm Ansiklopedisi’nde “menâkıb” şeklinde çokluğu verilirken tekliğine “menkabe” olarak işaret edilmiştir (Gencan, 1974: 114’ten, Sakaoğlu, 2009-2013: 46).

Terimimizin tanımı diyebileceğimiz ifadelerde ise şöyle denilmektedir: “Menkabe yahut menâkıb, tasavvuf tarihinde, süfîlerin izhâr ettikleri harikulade olaylar demek olan kerâmetleri nakleden küçük hikâyeler manasında tahminen IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Pek yaygın olmamakla beraber bu sebeple, kerâmet kelimesinin çoğulu olan kerâmât da menkabe veya menâkıb yerine kullanılmıştır. Şu hâlde menkabelerin esasını kerâmetler teşkil etmektedir” (Ocak, 1992: 27’den, Sakaoğlu, 2009-2013: 47).

“kerâmet” adını verdiğimiz harikulade olaylara yer veren küçük hikâyelere “menkıbe” denildiğine göre, içinde bu tür olayların yer almadığı, sadece bir tabiât olayını, bir varlığın meydana gelişini anlatan küçük hikâyelere de “efsane” denilecektir (Sakaoğlu, 2009-2013: 47).

Efsane-menkıbe ilişkisi ile alâkalı olarak bir efsane metnine baktığımız zaman efsane mi ya da menkıbe mi olduğunu şu şekilde karar verilmelidir, dinî muhteva taşıyanlara yani bir velînin gösterdiği olağanüstü olaylara “menkıbe” de-nilecek ama bunun dışında kalanlara bir varlığın, bir tabiât olayını meydana gelişlerine “efsane” denilecektir.

7. Efsanelerin Oluşum Sebebi

Efsaneler, geçmiş zamanlardan itibaren özellikle bir inanca bağlı olarak yani insanların dinî duygularının birer tezâhürü olan efsaneler insanların inanmak istediği

şekilde olağanüstü bir hâlde meydana gelirler. Halkın arasında meydana gelen bir olayın anlatıla anlatıla halkın muhayyilesinde yerleşmiş şekillerdir. İnsanların inanç atfettikleri kutsala karşı inanma duygusundan kaynaklanan, geçmişte yaşanan olağanüstü bir olayın olmuş veya olabilecek bir olayın anlatıldığı metinlerdir. “Efsanelerin bir inanış etrafında teşekkül ettiğini, kutsal ve olağanüstü unsurlar taşıyabileceğini ve halk için önemli olan bazı tarihî olay ve şahısların maceraları zamanla halkın muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birlikte efsaneye dönüşmüştür. Tarihî bir olay, ister eski çağlarda meydana gelmiş olsun, ister yeni zamanlarda, eğer halkın üzerinde büyük bir tesir bırakmışsa, halkın hayatını değiştirmişse belli bir süre sonra efsaneleşir. Çünkü tarih sayfalarında bu efsanelerin köklerini bulmak, görmek mümkündür. Halk, geçmişte olmuş bu olayları dilden dile, nesilden nesile aktararak biraz da kendi muhayyilesinden kattığı hayalî unsurlarla yoğurarak günümüze kadar getirmiştir. Bu hâliyle bu olaylar, artık kronolojik tarihle uğraşan tarihçilerin ilgi sahasından çıkıp folklorcuların, kültür tarihçilerinin alanına girer. Kronolojik tarih olmaktan çıkan bu anlatmalarda, halkın geleneğinden, töresinden izler bulmak mümkündür. Tarihî kökü olan efsaneler, mitolojik efsanelere göre daha gerçekçi, daha inandırıcılarıdır ” (Ergun, 1997: 43’ten: Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 45).

8. Efsanelerin İşlevi

Efsanelerdeki köklerden biri de dinî köklerdir. Dinî kahramanların maceraları, halkın muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birlikte zaman içinde efsaneleşmiştir. Aynı şekilde dinî kitaplarda anlatılan birçok macera da halkın arasında efsane hâline gelmiştir. Halk, sevdiği din büyüğünün etrafında, gerçekte olmamış olsa bile birçok efsane teşekkül ettirir. Efsanelerin etkisiyle halka, din, daha iyi sevdirmiş, daha iyi anlatılmıştır. Bu şekildeki efsaneler, bir terbiye etme fonksiyonu üstlenmişlerdir. Dinin emir ve yasakları, kaideleri ve din büyüklerinin maceraları efsanelerin köklerinden birini oluşturmaktadır. Bazı efsanelerde yeni din ile eski dinin mücadelesi görülür. Halk, eski dinin bazı kaidelerini yeni dinine yerleştirir. Bu durum, efsanelerde de görülür. Halk, tarihte olmuş bir olayı veya yaşamış bir kahramanı olduğu gibi değil de olmasını istediği şekilde görür ve anlatır. Bu uydurmalar, efsanelerin inanılmasına, gerçek olmasına mâni değildir. Bazı efsaneler, tamamiyle hayalî, fantastik köklerin üzerine kurulmuşlardır. Özellikle yer adları ile ilgili olarak anlatılan efsanelerin

bazıları bu şekildedir. Halk benzerlerinden ayrılan bir taş, kayaya, dağa, tepeye hemen hemen bir efsane uydurur (Ağca-Göçgün-Horata-Özgül-Tural, 2007: 46).

9. Efsanelerle İlgili Yararlanılan Kaynaklar

“Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada kullanılan efsane metninin tespit edildiği kaynaklar ve gerekli görüldüğü yerlerde atıfta bulunulan çalışmalar kronolojik sıraya göre şu şekilde verilmiştir.

1. **Saim Sakaoğlu**, *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara 1976.
2. **Bilge Seyidoğlu**, *Erzurum Efsaneleri. Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1985.
3. **İsmail Görkem**, *Elazığ Efsaneleri Üzerinde Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler)*, Elazığ 1987.
4. **Muhsine Helimoğlu, Yavuz**, *Diyarbakır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma* Ankara 1989.
5. **Ali Duymaz**, *Bingöl Efsaneleri (İnceleme Metinler)* Elazığ 1989.
6. **Ruhi Kara**, *Erzincan Efsaneleri* Erzurum 1991.
7. **Kudret Yıldırım Yağbasan**, *Malatya Efsaneleri* Malatya 1991.
8. **Zekeriya Karadavut**, *Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)* Konya 1992.
9. **Bayram Sönmez**, *Niğde Efsaneleri (Tahlil ve Metinler)* Kayseri 1994.
10. **Nilgün Çıblak**, *İçel Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma/ İnceleme-Metinler* Adana 1995.
11. **Cengiz Gökşen**, *Giresun Efsaneleri* Trabzon 1999.
12. **Yahya Özdemir**, *Gaziantep Efsaneleri (İnceleme Metin)*, Gaziantep 2003.
13. **Mehmet Naci Önal**, *Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme)*, Muğla 2003.
14. **Rahime Özdoğan**, *Amasya’da Halk Yerleri İle İlgili Halk Anlatıları*, Samsun 2006.
15. **Nuriye Sancak**, *Mardin Efsaneleri*, Sakarya 2008.
16. **Murat Sevinç**, *Akdağmadeni Folkloru*, Konya 2008.
17. **Gül İnce**, *Hatay’da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri İle İlgili İnanışlar Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*, Sakarya 2009.

18. **Halil Altay Göde**, *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Isparta 2010.
19. **Recai Bazancir**, *Bingöl Efsaneleri*, Van 2010.
20. **Levent Başarkanoğlu**, *Nizip Efsaneleri*, Gaziantep 2010.
21. **İsmail Celalettin Yaşar**, *Adıyaman İli ve İlçelerindeki Evliya Anlatıları*, Gaziantep 2010.
22. **Gülşah Yüksel**, *Kastamonu Efsaneleri*, Yozgat 2011.
23. **Nursel Uyaniker**, *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi*, İstanbul 2011.
24. **Saim Sakaoğlu**, *101 Türk Efsanesi*, Ankara 2012.
25. **Tuğrul Balaban**, *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları, Derleme, İnceleme, Metin*, Amasya 2014.
26. **M. Metin Türктаş**, *Denizli Efsaneleri*, Denizli 2012.

B. HALK HİKÂYELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Hikâye Nedir?

Hikâye, olaya bağlı anlatım türlerinin en başta gelenidir. Günlük hayatta başımızdan geçen yaşanmış bir olay en basit hâliyle bir hikâye olarak karşımıza çıkabilir. O hâlde günlük hayatın olmuş ve olabilecek olaylarını anlatan bir türün ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için hikâye kavramının tanımlarına göz atmak yerinde olacaktır. Hikâye, kelimesinin daha iyi anlaşılması için en başta ansiklopedi ve sözlüklerdeki tanımlarının verilmesinin daha doğru olacağı kanâatindeyiz. Hikâye kelimesi, İslâm Ansiklopedisi’nde, “Eğlendirmek maksadıyla taklîd, bu işi meslek edinmiş olanlara Hakiyâ” şeklinde tanımlanmaktadır (Çetin, 1977: 477). Türk Ansiklopedisi’nde hikâyenin tanımı ile ilgili olarak, “Bir sürü haberi nakl ve rivâyet eylemek, bir nesneye benzetmek, bir kimseyi fi’len yahut kavlen taklît eylemek, bir kimseden bir söz nakl eylemektir. Arapça Hakeve kökünden türeyen bu kelime, “anlatma, benzetme, tarih, destan, kıssa, masal, rivâyet” mânâlarını da ifade eder. Hikâye, en basit mânâsıyla vak’a demektir, vak’alarla, hikâye yolu ile anlatma, en eski ifade nev’ilerinden biri olup, maksadı, dinleyenleri veya okuyanları düşür-mekten çok heyecanlandırmaktır, vak’alar uyandırdıkları heyecan yüzünden alâkayı artırarak ifadeye çekicilik kazandırır” denilmektedir (Güner, 1971: 231). Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde hikâye kavramı, “Arapça olan kelimenin lügât manası ‘bir sözü ve

bir haberi nakl ve rivâyet etmek, bir nesneye benzemek, bir kimseyi fi’len yahut kavlen taklît etmek, bir kimseden bir söz nakletmek’tir. Kelime ayrıca ‘anlatı, benzetme, tarih, destan, kıssa, masal, lâtife, fıkra, hurâfe, roman, sîyer, menkıbe, maktel’ vb. gibi birbirinden farklı muhtevâlara sahip ve fakat umumîyetle olaya dayalı anlatım unsurlarını da karşılamaktadır ” şeklinde yer almaktadır (Everdi-Kutlu-Kara, 1981: 225).

Yeni Türk Ansiklopedisi’nde ise hikâye kelimesinin karşılığında “Vak’a’ya dayalı anlatım, edebî tür. Batı dillerindeki “historie”, “history”, “story” ve “geschichte” kelimeleriyle Arapça’daki “Hakaytaanhu’lhedis” ifadesindeki şahıs ve mekânca tarihî, yani olmuş veya henüz devam eden (olmakta bulunan) olayların anlatılmasına hikâye ediş (tahkiye) denir. Böylece hikâye etme yolu ile anlatım, masal, destan, menkabe, fabl, lâtife, kıssa, hikmet, meddah hikâyeleri, halk hikâ-yeleri ve romanları, modern roman, kısa hikâye kavramlarının tamamını içine alan bir genişlik kazanmıştır. Mitoloji, efsane, destan, masal, menkabe, gazavatnâme gibi türler ile vuslatlı veya vuslatsız bir aşkı yahut bir şehre, bölgeye tesir etmiş özel vukuâtı veyahut da maceraları konu edinen halk hikâyeleri de tahkiyeli anlatım grubuna girer.” şeklindeki bilgiler yer almaktadır (Gökdemir-Korkmaz-Terzi-Doğan-Kılınç, 1985: 1288). Büyük Türkçe Sözlük’te hikâyenin tanımı, “Olmuş veya olması mümkün olan yazılı ve sözlü olarak anlatma ” şeklinde verilmektedir (Büyük Türkçe Sözlük, 1982: 423). Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügât’te hikâye kelimesi “hikâye, hikâyet (hikâyât)” şeklinde madde olarak verilmekte ve “1. anlatma. 2. roman. 3. masal. 4. olmuş bir hâdise.” denilerek tanımı yapılmaktadır (Devellioğlu, 1997: 369). Kamus-ı Türkî’de hikâye, “Nakletme, bir vak’a ve sergüzeşti sırasıyla anlatma, hakikî veya uydurma ve ekseriya hisse kapmaya mahsus sergüzeşt ve vukuât, kıssa” şeklinde tanımlanmıştır (Sami, 1978: 554). TDK Türkçe Sözlük’te hikâye kavramı “1. Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması. 2. Gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, öykü. 3. Aslı olmayan söz, olay” şeklinde tanımlanmıştır (TDK Türkçe Sözlük, 1998: 994). Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde ise hikâye kavramıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Yaşanmış ya da yaşanması mümkün olan hayat olaylarını dar bir çerçevede içinde anlatan bir yazı türüdür. Hikâyelerde olay tektir. Kişiler azdır ” (Gözler, 1982: 182). Doç. Dr. Metin Karadağ ise, “*Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*” adlı eserinde hikâye kavramı ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Halk edebiyatı kapsamındaki hikâyelerimiz XV. yüzyıldan beri yaygınlık kazanmış, nazımla nesrin karışık olarak yer aldığı ve uzun yıllar halkın edebî ihtiyacını karşılamış, tipik özellikleri olan bir anlatı türüdür. Bu edebî türü meslek edinmiş olan hâkiya, Arap edebiyatında mukallit (taklît edici) olarak görünmektedir. Üç, eskiden kullanılmış olan rivâyâ, navâdir ve kıssa sözcüklerinin yerini, zamanla hekâye, hikâye” almıştır ” (Karadağ, 1996: 209-210).

2. Halk Hikâyesi Nedir?

Halk hikâyeleri ile ilgili incelememize başlamadan önce araştırmacılar tarafından yapılan ve ansiklopedi, sözlük, kaynak kitap vb. bilimsel çalışmalarda yer alan halk hikâyesi tanımlarına göz atmak gereklidir. Prof. Dr. Ali Berat Alptekin, “*Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*” adlı kitabında, halk hikâyelerinin tanımını şöyle yapmaktadır: “Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup, âşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen, kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatımlardır.” şeklinde tanımlamıştır (Alptekin, 2002: 18). Şükrü Elçin ise halk hikâyesi terimiyle ilgili şu görüşleri dile getirmiştir: “Arap dilinde başlangıçta “kıssa” ve “rivâyet” olarak düşünülen, sonraları “eğlendirmek” maksadı ile “taklîd” manasında kullanılan “hikâye” deyiimi gerçek veya hayalî birtakım vak’aların, maceraların hususî bir üslupla sözle nakil ve tekrarı demektir. Bu ta’rîf, az bir farkla bugün anladığımız “halk” ve “modern” hikâye türü içinde kabul edilebilir. Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde “efsane, masal, menkabe, destan, vb.” mahsullerle beslenerek, dinî, içtimâî hâdiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir ” (Elçin, 1986: 444). Zeynelâbidîn Makas’ın halk hikâyesi kavramı ile ilgili aşağıdaki tespitini bu kavramı açıklayıcı bir örnek olduğu için çalışmada şu şekilde tanımlanmıştır: “Destanî geleneğin bir bakıma devamı olarak nitelendirilen halk hikâyelerinin teşekkül tarihleriyle alâkalı olarak daha çok XV. yüzyıl kabul görmektedir. Ecdât, zaman olarak da vasıflandırılan destan devriyle roman arasına sıkıştırılan halk hikâyelerinin en orijinal yanı, edebiyatımızda nazımla nesri mükemmel bir şekilde birleştiren belirgin edebî mahsul oluşudur. Hikâyelerde kahramanın etrafında bütünleşen olayların anlatımıyla nazımın izâhı nesirle ifade

edilirken, duyguların yoğunlaşıp doruğa ulaştığı yerlerde nazma başvurulur ” (Makas, 2002: 11).

3. Halk Hikâyelerinin Özellikleri

Bu bölümde halk hikâyelerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlaması bakımından şekil özellikleri ve muhteva özellikleri üzerinde durulacak, fakat hem konunun geniş olması hem de asıl araştırma konumuzun dağılmaması açısından ayrıntılara girilmeyecek, halk hikâyelerimizin şekil ve muhteva özellikleri çeşitli kaynaklardan (Boratav’ 2002: 22’den, Alptekin, 2002: 23) yararlanılarak maddeler halinde kısaca belirtilmeye çalışılacaktır.

3.1. Şekil Özellikleri

1. Halk hikâyeleri nazım nesir karışımı bir yapıya sahiptir.
2. Halk hikâyelerinin girişinde kalıplaşmış ifadeler bulunabilir. Sonu da duâ ile bitirilir.
3. Halk hikâyelerinin dili sözlü varyantlarda sade ve anlaşılır, fakat yazmalarda ise biraz süslü ve ağırdır.
4. Halk hikâyelerinin giriş kısmında anlatıcılar tarafından eklenen ve hikâyenin aslında yer almayan manzum parçalara rastlanabilir.
5. Yazma ve matbu halk hikâyeleri sözlü varyantlardan daha uzun ve şiirleri daha fazladır.
6. Halk hikâyelerinde güzellik ve çirkinlik tasvirleri kalıplaşmış cümlelerle anlatılır.
7. Halk hikâyelerinin içinde masal, efsane, fıkra, duâ, bedduâ, deyim, atasözü, bilmece gibi türlerin örnekleri bulunabilmektedir.

3.2. Muhteva Özellikleri

1. Halk hikâyelerinin konuları genellikle aşk ve kahramanlıktır.
2. Halk hikâyelerini meydana getiren olaylar gerçek veya gerçeğe yakındır.
3. Halk hikâyelerinde kahramanların başından geçmiş gibi görünen pek çok olayda olağanüstülükler bulunabilir.
4. Kahramanlar genellikle tek olup olağanüstü bir durumla dünyaya gelirler.
5. Kahramanın dünyaya gelmesine yardımcı olan güç (derviş) daha sonraları kahramana ad verilmesinde, eğitiminde, âşık olmasında ve gurbete çıkmasında da karşımıza çıkmaktadır.

6. Halk hikâyelerinde kahramanlar genellikle bâde içerek, aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrenerek, resme bakarak ve birbirlerini ilk gördüklerinde âşık olmaktadır.

7. Halk hikâyelerini anlatan özel kişiler vardır. Eskiden meddahların yaptığı hikâye anlatma işini günümüzde ise âşıklar ve amatör anlatıcılar yerine getirmektedir. Hikâye anlatan kişiler bu işi yaparken belli kurallara göre anlatırlar. Hikâye anlatılmadan önce fasıl ve döşeme kısımları vardır.

8. Halk hikâyelerinin bazı bölümlerinde dinleyiciler için yapılan duâlar vardır.

9. Halk hikâyelerinde kahramanların en büyük yardımcısı Hazret-i Hızır'dan sonra attır.

10. Kahramanlar bazen insan dışı varlıklarla da konuşurlar. (Kerem ile Aslı hikâyesinde Kerem'in kuru kafa ile konuşması vb. gibi)

11. Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla biter.

12. Hikâyelerden bazıları âşıkların hayatları etrafında teşekkül etmiş olup onların başından geçen aşk maceralarını anlatır.

13. Halk hikâyelerinde kahramanların yaptığı duâ veya bedduâ mutlaka gerçekleşir.

14. Halk hikâyelerinde mekân dünyadır.

15. Halk hikâyelerinin birkaçı İran – Hint ve Arap kaynaklı olanları hariç geneli millîdir.

4. Halk Hikâyelerinin Kaynakları

Halk hikâyelerinin kaynakları ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından değişik görüşler ileri sürülmüştür. Halk hikâyelerinin kaynakları ile ilgili yeterli çalışma yapıldığı için araştırmacılar arasında birkaçının yaptığı bilimsel tespitleri örnek olması bakımından aşağıya alalım: Halk hikâyelerinin kaynağı ile ilgili ilk görüş Fuat Köprülü'nündür. Fuat Köprülü meddahlarla ilgili makalesinde konuyu şu şekilde sınıflandırır:

1) Eski Türk an'ânesinden geçen mevzûlar: Dede Korkut, Köroğlu

2) İslâm an'ânesinden geçen dinî mevzûlar: Mevlid, Battal Gazî,

3) İran an'ânesinden geçen-ekseriyetle dinî olmayan ve bazen de zâhiri bir İslâmî renge boyanmış mevzûlar: Kelile ve Dimne (Köprülü, 1966: 366-371'den Alptekin, 2002: 49).

Halk hikâyelerinin kaynağı ile ilgili önemli görüşlerden biri de Pertev Naili Boratav'a aittir. Boratav, halk hikâyelerinin kaynaklarını dörde ayırmaktadır:

1) Olmuş vak'alar: Bunlar gerçekten yaşanmış hâdiselerin etrafında teşekkül etmiştir. Bu tür hikâyelere Kuzeydoğu Anadolu'da serküşte, kaside, Güneydoğu Anadolu'da ise bozlak adı verilmektedir.

Çıldırılı Âşık Şenlik'in Salman Bey hikâyesi küçük bir köy muhitinde teşekkül etmiştir. Gündeşlioğlu ve İlbeylioğlu hikâyeleri ise Güneydoğu Anadolu'da teşekkül etmiştir.

2) Yaşamış veya yaşadığı rivâyet olan âşıkların tercüme-i hâlleri: Bunlar içerisine Âşık Kerem, Âşık Garîp, Tâhir Mirza, Gurbanî, Tufargannı Âşık Abbas, Sümmanî, Âşık Ali İzzet, Âşık Elesger'i dâhil edebiliriz.

3) Köroğlu menkabeleri ve bu tipte diğer menkabeler: Bunlar Köroğlu kolları ile Köroğlu kollarına bağlı olan diğer kahramanlık hikâyeleridir. Yüzyılımızın başlarında birer efsane olarak düşünülen Köroğlu hikâyelerinin bugün tarihi bir zemine oturtulduğunu görüyoruz. Tarihî kaynaklarda, Köroğlu Bolu civarında yaşamış bir kahramandır. Bazı araştırmacılara göre bir Celâli, bazılarına göre saz şairi, bazılarına göre de bir halk hikâyesi kahramanı olan Köroğlu ve arkadaşlarının hayatı etrafında bu tip hikâyeler teşekkül etmiştir.

4) Klâsik manzum hikâyeler: Bu tür hikâyeler konusunu Binbir Gece Masalları, Heft Peyker, Hüsrev-ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Yusuf-u Züleyhâ gibi manzum mesnevilerden almaktadır (Boratav, 1946: 32-34).

Konu ile ilgili başka bir görüşte Şükrü Elçin'e ait olup bu görüş şöyledir:

1) Türk kaynağından gelenler: Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu ve kolları ile ilgili hikâyeler, âşıkların hayatları etrafında oluşan halk hikâyeleri ve bozlaklar vb.

2) Arap-İslâm kaynağından gelenler: Leylâ ile Mecnûn, Binbir Gece, Veysel Karânî, Battal Gâzî, Danişmendnâme vb.

3) İran-Hind kaynağından gelenler: Ferhat ile Şirin, Kelile ve Dimne vb. (Elçin, 1986: 444-445).

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin de "*Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*" adlı eserinde yaptığı değerlendirmede halk hikâyelerinin kaynağını dört başlıkta ele almıştır. Bu değerlendirme aşağıdaki gibidir:

1) Türk kaynağından gelen halk hikâyeleri: Köroğlu, Âşık Garîp, vb.

2) Arap-Fars ve Hint kaynaklarından gelen halk hikâyeleri: Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyhâ, vb.

3) Masal-efsane kaynaklı halk hikâyeleri: Kirmanşâh, Tabdıg, Lâtif Şâh, Şâh İsmail, vs.

4) Âşıkların hayatından kaynaklanan halk hikâyeleri: Kerem ile Aslı, Tufarganlı Âşık Abbas ve Gülgez Peri, Gurbanî ve Peri, Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi vb. (Alptekin, 2002: 52).

5. Halk Hikâyelerinin Tasnifi

Halk hikâyelerinin tasnifi konusunda araştırmacılar tarafından bugüne kadar birçok bilimsel tasnif yapılmıştır. Halk hikâyesi araştırmacıları konularına, biçimlerine ve çıkış yerlerine göre değişik şekillerde halk hikâyelerini tasnif etmişlerdir. Bu konudaki ilk adımı Ignacs Kunos atmış ve halk hikâyelerini üç kısımda incelemiştir:

1. Kahramanlık romanı
2. Saz şairlerinin romanı
3. Saz şairleri-kahramanlık romanı (Boratav, 2002: 15).

Halk hikâyeleri ile ilgili bir başka tasnifi de Nihat Sami Somyarkın (Banarlı) yapmıştır:

- a) Menkıbevî kahramanlık hikâyeleri
- b) Aşk hikâyeleri
- c) Klâsik edebiyattan doğan hikâyeler (Banarlı, 1933: 19-22'den: Alptekin, 2002: 53).

İsmail Habîb Sevük de halk hikâyeleri ile ilgili iki tasnif denemesi yapmıştır. İkinci denemesini örnek olması bakımından aşağıya alıyoruz:

- a) Dede Korkut hikâyeleri
- b) Destanî halk hikâyeleri
- c) Hamasî halk hikâyeleri
- d) Âşıklı hikâyeler (Sevük, 1943: 297'den: Boratav, 2002: 15).

Edmond Saussey de, halk hikâyelerini üç başlık altında ele almaktadır

- a. Menşeleri anlatan menkabeler
- b. İslâmî menkabeler
- c. Gezici şairlere –âşıklara- dair hikâyeler (Boratav, 2002: 16).

Halk hikâyeleri üzerinde duran Hikmet İlaydın da konuyu aşağıdaki şekilde ele alarak bir tasnif denmesi yapmaktadır:

- a) Dinî mevzular
- b) Millî mevzular, destanî eserler
- c) Âşıkâne mevzular (İlaydın, 1936: 173-176'dan Boratav, 2002: 16).

Pertev Naili Boratav'a göre halk hikâyeleri mevzuları bakımından şu başlıklar altında tasnif edilmiştir:

1. Kahramanlık hikâyeleri

A. Köroğlu kolları

B. Diğer kahramanlık hikâyeleri

a. Köroğlu dairesine bağlı olanlar

b. Diğer hikâyeler

2. Aşk hikâyeleri

A. Kahramanları muhayyel olanlar

B. Âşık şairlerin romanlaşmış hayatları

a. Yaşadıkları rivâyet olunan âşıklar

b. Yaşadıkları muhakkak olanlar

3. Bu kategorilere tamamıyla girmeyen hikâyeler

A. Aşk maceraları

B. Meşhur kaçaklara (eşkıyalara) ve kabadayılara ait hikâyeler (Boratav, 2002: 17- 18).

Saim Sakaoğlu da, “Nazım ve Nesir Karışık Olarak Sunulan Halk Hikâyeleri” başlığını taşıyan maddesinde halk hikâyelerini kendi arasında üç bölümde sınıflandırmıştır

- a) Kahramanlık hikâyeleri: Köroğlu ve kolları
- b) Sevda hikâyeleri: Kerem ile Aslı, Tâhir ile Zühre, vb.
- c) Gerçekçi hikâyeler: Cevrî Çelebi, Hançerli Hanım, Tayyarzâde, vb.

(Sakaoğlu, 1994: 515).

Türkiye’de halk hikâyeleri ile ilgili önemli bilimsel tasniflerden birisi de Ali Duymaz’a aittir. Duymaz, Nevruz Bey Hikâyesi adlı çalışmasında Türk dünyasının genelini göz önüne alarak bir tasnif yapmıştır:

A) Konuları Bakımından Halk Hikâyeleri:

- a) Aşk hikâyeleri: Âşık Garîp, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, vb.
- b) Kahramanlık hikâyeleri: Köroğlu Kolları
- c) Aşk ve kahramanlık hikâyeleri: Şâh İsmail, Elif ile Mahmut, vs.
- B) Coğrafi yayılışları bakımından halk hikâyeleri
- a) Anadolu’da bilinen halk hikâyeleri: Kozanoğlu, Sümmanî ile Gülperi, vb.
- b) Türk dünyasının bir bölümünde bilinen halk hikâyeleri: Çora Batır, Kozi Körpeş ile Bayan Sulu, vb.
- c) Türk dünyasının genelinde bilinen halk hikâyeleri: Köroğlu, Tâhir ile Zühre, vb. (Duymaz, 1996: 47’den; Akçar, 2010: 13-16).

6. Halk Hikâyeleriyle İlgili Yararlanılan Kaynaklar

“Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada kullanılan halk hikâyeleri metinlerinin tespit edildiği kaynaklar ve gerekli görüldüğü yerlerde atıfta bulunulan çalışmalar kronolojik sıraya göre şu şekilde verilmiştir.

1. **Remzi Dâniş Korok**, *Arzu ile Kanber Hikâyesi*, İstanbul, 1937.
2. **Faruk Rıza Güloğul**, *Yaralı Mahmut ile Mâhbûp*, İstanbul 1943.
3. **Faruk Rıza Güloğul**, *Yaralı Mahmut ile Nigâr*, İstanbul 1943.
4. **Muharrem Zeki Korgunal**, *Şâh İsmail Hikâyesi*, İstanbul 1960.
5. **Ali Berat Alptekin**, *Elif ile Yaralı Mahmut Hikâyesi*, Türk Folkloru Araştırmaları, Ankara 1983.
6. **Fikret Türkmen**, *Tâhir ile Zühre Hikâyesi*, Ankara 1983.
7. **Ömer Gökalt**, *Mâhirî ile Mâhîtabân Hikâyesi*, İstanbul 1985.
8. **Ahmet Özdemir**, *Eşref Bey Hikâyesi*, Ankara 1986.
9. **Fikret Türkmen**, *Âşık Garîp Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Erzurum 1974, Ankara 1995.
10. **Hasan Köksal**, *Mâhirî Baba Hikâyesi*, Türk Folklorundan Derlemeler, Ankara 1987.
11. **Pertev Naili Boratav**, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, 1946, 1988.

12. **Ahmet Edip Uysal**, *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler* Ankara 1989.
13. **İlhan Akgün**, *Lâtif Şah, Yaralı Mahmut, Âşık Sürmeli ile Ârif Bey, Ercişli Emrah*, SBE Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya 1994.
14. **Fikret Türkmen**, *Tâhir ile Zühre Hikâyesi*, Ankara 1983, 1998.
15. **Ensar Aslan**, *Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme*, Erzurum 1982, Diyarbakır 1990.
16. **Mehmet Gökalt**, *Mâhirî ile Mâhitâbân Hikâyesi*, İstanbul 1985.
17. **Doğan Kaya**, *Ruhsatî'nin Uğru ile Kadı Hikâyesi*, İstanbul 1985.
18. **Doğan Kaya**, *Mahmut ile Nigâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara 1993.
19. **Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz**, *Hurşit ile Mâhmihrî Hikâyesi*, Ankara 1996.
20. **Ali Berat Alptekin**, *Kirmanşâh Hikâyesi*, Akçağ Yayıncılık, Ankara 1999.
21. **Ali Berat Alptekin**, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara 2002.
22. **Adnan Binyazar**, *Elif ile Mahmut*, İstanbul 2007.
23. **Mehmet Akçar**, *Anadolu Sahasındaki Türk Halk Hikâyelerindeki Erkek Kahramanlar Üzerine Tip Araştırması*, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

C. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ TEMEL TERİMLER

“Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler”le ilgili araştırmaya geçmeden önce bu tezle ilgili temel terimlere değinilmeye çalışıldı ve terimlerin anlamları açıklandı.

1. Motif

“Motif, anlatıda belli aralıklarla tekrarlanan, bazen kimi farklılıklar göstermekle birlikte temel yapısıyla sabit özelliklere sahip veya varlıktır” (Sever, 2000: 651).

Hikâye etmenin en küçük unsuru olarak da tanımlanan motif kavramı halk anlatıları dışında nakış, resim, mimari gibi görsel sanatlar için de kullanılmaktadır. Bunlarla, halk nesrindeki motif kavramı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Halk nesrinde bir durumun motif olarak kabul edilmesi için olağanüstülüğün olması gerekmektedir. (Alptekin, 1997: 297).

Araştırmacılar tarafından genel kabul gören aslında Ali Berat Alptekin’in tanımından çok da farklılık arz etmeyen motif tanımı Prof. Thompson tarafından yapılmıştır: “Prof. Thompson motifi şöyle tarif ediyor: Gelenekte kalma gücüne sahip olan, masalın en küçük unsurudur. Bu güce sahip olabilmesi için onun müstesna ve dikkati çekebilen hususiyetleri olması gerekir” (Sakaoğlu, 2007: 75). Mitoloji, msal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerde, yaşama gücüne sahip en küçük ögeye verilen ad (Kaya, 2007: 532).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere motif hemen her anlatı türünde yer almakta, anlatının iskeletini oluşturmaktadır. Zira anlatının ayakta kalabilmesi için bu şarttır. Çoğunlukla konumuzla ilgili tarama yapılan efsaneler başlığı altında değerlendirilen menkıbelerde ve halk hikâyelerinde motif en önemli unsurdur. Çünkü efsanelerde, halk hikâyelerinde amaca ulaştıracak birim olarak motif bulunmaktadır.

2. Peygamber

İslâmın temel konularından biri de peygamberliktir. Her kavme peygamber gönderilmiş olmasına rağmen Kur’ân-ı Kerim’de çok azının ismi geçmektedir. Âyet-i Kerime’de şöyle zikredilmektedir, “Andolsun senden öncede peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimselerde var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimselerde var. Hiçbir peygamber Allah’ın izni olmaksızın herhangi bir âyeti kendiliğinden getiremez. Allah’ın emri gelince de Hak uygulanır ve o zaman

bâtılı seçenler hüsrana uğrayacaklardır” (Mü’min Sûresi, 40/78). Hiç şüphesiz ki gönderilen binlerce peygamberin isimlerinin listelenip bildirilmesi insanlara fazla bir fayda sağlamaz. Allah peygamberine bunlardan bir kısmının isimlerini, vazifelerini, vazife esnasında onlara karşı kavim ve ümmetlerin durumlarını bildirmiş, bu şekilde onların peygamberlik hayatlarından insanlara örnekler vermiştir. “Peygamber” kelimesi, Farsça kökenli olup “haberci”, “Allah’tan haber getiren” demektir. Dilimizde bu kelimeyi “elçi” sözü karşılamaktadır (Aydemir, 1996: 1). Peygamberliği en genel olarak şu şekilde tarif edebiliriz: “Allah tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla verilen emirleri insanların tamamına veya bir kısmına tebliğ etmesi için Allah’ın kendisine vahyettiği ve diğer insanlar arasından seçtiği insana peygamber” denir (Paçacı, 2006: 72-74). Tarifte geçen “kendilerine vahyedilen ve insanlar arasından seçilen” tabîri çok önem arz etmektedir. Bu peygamberlerin vahiy ile desteklendiğini ve peygamberlerin Allahü Teâlâ tarafından seçildiklerini göstermektedir. Peygamberlik, insanın çalışarak elde edebileceği bir makam olmayıp Allâhü Teâlâ’nın, kulları arasından kendi seçtiklerine bir lütûf olarak tevdi ettiği şerefli bir vazifedir. Yani nübüvvet kesbî olmayıp Allâh vergisi vehbî bir görevdir (Ahatlı, 2007: 30). “İnsanlık doğuşundan bugüne gitgide her alanda değişme ve gelişme yaşayan bir varlıktır. İnsandaki bu fitrî gelişme ancak onun ruhsal ve bedensel yapısına uygun bir çevrede kendini gösterebilir. Tarih boyunca ortaya çıkan bazı olumsuzluklar ve Haktan sapmalar insanlığı, bu fitrî gelişim noktasında menfî yönde etkilemiştir. İşte nübüvvet kurumu kendini daha çok bu sapma dönemlerinde göstermiş, Allah’ın elçileri, insanlığı bu batıl çizgiden kurtarıp Hak yola çıkarmak gibi ulvî bir misyon üstlenmişlerdir. Böyle bir sorumlu-luğu yüklenen peygamberler, sapıklığa batmış toplumlarda köklü ve çok yönlü bir değişmeyi gerçekleştirerek âdil bir düzen kurmuşlardır. Buna göre denilebilir ki, nübüvvet bir suskunluk ve durgunluk döneminden sonra ortaya çıkan yeniden diriliş ve atılım hareketidir” (Yavuz, 2007: 258). Onun için peygamberler müessesine olan ihtiyaç son derece açıktır. Çünkü kâmil mânâda Allah’a iman ancak onların rehberliği ile mümkündür (Durmuş, 2008: 63-64 ‘ten Aldamov, 2010: 4-5).

3. Kıssa

Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın, Hazreti Muhammed (s.a.v) vasıtasıyla insanlığa gönderdiği eşsiz mesajdır. Allahü Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm ile insanlığı, korkutarak ve

müjdeleyerek rızasına ulaştıracak yolu göstermiştir. Kıssaların hacim itibariyle, Kur’ân-ı Kerîm’in yaklaşık yarısını teşkil etmesi cihetiyle ayrı bir ehemmiyeti vardır. Ancak “kıssa” kavramının mahiyeti hakkında farklı fikirler öne sürülmektedir. “Kıssa” ve çoğulu olan “kısâsun” tabîri Kur’an’ı Kerim’de geçmemekte, onun yerine “kss” kökünden türetilmiş olan “kasas” kullanılmaktadır. Ancak, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “kasas” kategorisi, daha sonra “kıssa” ve “kısâsun” kavramlarıyla isimlen-dirilmiştir (Şengül, 1995: 43). Arapça’da, “kassa” fiilinin, “kasas” ve aynı anlamdaki “kıssa” kelimelerinin geldiği, “kss” kökünün, genel olarak dört manayı ihtiva ettiğini görmekteyiz. Bu manalardan birincisi: “Bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmektir (Yıldırım, 1979: 37). Kur’ân-ı Kerîm’de “kss” kökünden gelen kelimelerin, bu anlamda kullanıldığı âyetler şunlardır: “Mûsâ: İşte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler ” (Kehf Sûresi, 18/64). “Annesi Mûsâ’nın ablasına: Onun izini takip et, dedi. O da, onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini izledi ” (Kasas Sûresi, 28/11). İkinci mânâ: “Bir adama bir haber veya sözü beyan edip bildirmektir” . Bu mânâ Kur’ân-ı Kerîm’de takriben on yedi yerde geçmektedir. Bunlardan birkaçı şu âyetlerdir: “(Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur’ân-ı Kerim’i vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel şekilde anlatıyoruz”(Yûsuf Sûresi, 12/3). “Kıssayı anlat, belki düşünürler” (Â’râf Sûresi, 7/176). “Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz ”(Kehf Sûresi, 18/13). Üçüncü mânâsı: “Bir şeyi makasla kesmek, kırmak” Ayrıca, “kasten adam öldürme ve müessir fiil suçlarında suçlunun işlediği fiile denk bir cezâ ile cezalandırılması” (Dağcı, 2002: 488) Kur’ân-ı Kerîm’de: “Andolsun onların (geçmiş peygamber ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. (Bu Kur’ân) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır), iman eden toplum için bir rahmet ve hidâyettir ”(Yûsuf Sûresi, 12/ 111). “Kur’an, (Hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. ” (Târık Sûresi, 86/13) meâlindeki âyetleri zaviyesinden bakıldığında, İdris Şengül’ün ifadesiyle, “kıssa”(veya aynı anlamdaki “kasas”) şu şekilde tanımlanabilir: “Yalan ihtimali ve hayalîn karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızalarında varlığını koruyabilmiş hâdiselerin, muhataplara, âdeta olaylara yeniden canlılık vererek anlatılması, beyân edilmesidir ”(Ocak, 1995: 46). Kur’ânî istilâhta, kısas veya kıssa denildiği zaman, tamamen unutulmuş veya hâlâ

insanların kısmen hatırladığı hâdiselerin, yalan ve hayal karıştırılmayarak muhataplara nakledilmesi anlaşılmaktadır (Ocak, 1995: 46).

4. Mu’cize

Kamûs-ı Türkî’nin sahibi Şemseddin Sami mu’cize kelimesinin Arapça kökenli olduğunu söyledikten sonra acz kelimesini şöyle tanımlar: “iktidarsızlık, beceriksizlik, el yetmeme” (Şemseddin Sami, 2012: 928). “(عجز) “Acz” kelimesi, sözlüklerde genellikle şu şekilde tanımlanmıştır: “Bir şeye güç yetirememek, öne geçmek, başkalarını âciz bırakmak, engel olmak, hızını kesmek, kararsızlık, bir şeyin sonu ve arkası.” “Acz kelimesi ve türevlerinin içerdiği anlamların iki hususta yoğunlaştığı görülür. Bunların ilki, bir şeyin sonu ve arkası anlamıdır ki bu durumda acz kelimesi maddî ve hissedilebilir bir şeyi anlatmak için kullanılır. Örneğin “acz” kökünden gelen, adamın sırtı, arkası, beytin ikinci mısrası, son erkek evlât, gecenin son anları, yaşlı ve güçsüz kadın, hurma kütüğünün kökleri gibi anlamlar maddî ve hissedilebilir şeyleri anlatır” (Bulut, 2002: 19). “Bir şeyi yapmaya güç yetirememek, geri kalmak ve kudreti olmamak, şeklindeki ikinci anlamı ise daha ziyâde psikolojik ve manevî durumları ifade eder” (Bulut, 2002: 19).

Mu’cize, insanlar arasında sadece peygamberlerin elinde meydana gelen olağanüstü işlerdir ve” ancak Allah’ın yardımı ile gerçekleşir. Allah lütfetmedikçe, Peygamberler kendi başlarına mu’cize gösteremezler” (Ra’d Sûresi, 13/38; İbrahim Sûresi, 14/11). Allahü Teâlâ, peygamberlerine, kâfirleri iknâ etmeleri amacıyla, peygamberliklerini ispat için çeşitli mu’cizeler vermiştir. Bu mu’cizeler, onları gösterenlerin peygamber oluşunun en mühim delilleridir.

Mu’cizeler metafizik hâdiseler olduğu için akılla kavranması ve her yönüyle anlaşılması mümkün değildir. Her peygamberin muhtelif mu’cizeleri vardır. Kur’ân-ı Kerim, bu mu’cizelerden geniş olarak bahsetmiştir. Nûh Tûfân’ı, Hz. Sâlih (a.s.)’in devesi, Hz. İbrahim (a.s.)’in âteşe atıldığı hâlde yanmaması, Hz. Mûsâ (a.s.)’nin asâsı ve yed-i beyzâ’sı/beyaz eli, Hz. İsa (a.s.)’nin hastaları iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi, Rasûlullah (s.a.v)’ın Mirâc’ı bunların en meşhurlarıdır.

5. Türbe

Türbe, “genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan mezâr, mezâr üzerine çatılmış yapı” (Devellioğlu, 2006: 1115) “kabîr üzerine yapılan bina, oda”, “vefat edeni ziyaret

maksadı ile duâ etmeye gelenleri yağmurdan, güneşten korumak için kabîrlerin üzerine kurulan çadır”, “toprak, topraklı yer, bir şeyi toprakla örtmek ve üstüne toprak saçmak”, “ziyaret edilen büyük zatların, evliyânın, şehitlerin, sul-tanların mezârları” anlamlarına gelir. Türbe, etrafı çevrilmiş yahut üstü örtülmüş mezâr yerine de kullanılmıştır. Arapça bir kelimedir. Kökü “türab” veya “terb” kelimeleridir. İlk türbeler, çadır, çardak, taş ve topraktan yapılmış oda şeklindedir (Rehber Ansiklopedisi, 1992: 43).

“Türbe, içinde bulunan medfûn zâtın, özel ve kıymetli eşyalarının ve mezarının kaybolmaması, zarar ve tehlikelerden koruması, ziyaretçilerin rahat bir şekilde Kur’ân okuyup duâ etmelerine tefekkür âlemine dalıp, o büyük zâtın ruhanîyetinden feyiz almalarını, o büyük zâtı vesile ederek Allah’tan duâların kabulünü istemeleri için yapılan mabettir” (Aytürk – Altan, 1992: 30).

Türbelerin silindirik veya çokgen gövde üzerine konik ve piramit çatı ile örtülü olanlarına da “kümbet” adı verilir. İslâm âleminde bu tür yapıların tavanı, genellikle birer kubbe ile kapalı olduğundan, bunlara yalnızca “kubbe” denmiştir. Türkler ise bu yapılara “türbe” demişlerdir (Rehber Ansiklopedisi, 1992: 44).

Mezâr veya türbenin bizzat kendisi mukaddes ve mahrem bir yer olarak muamele görmektedir. Bazen bu kutsîyet ve mahremiyet çevreye de yayılır. “Türbeler çoğu zaman velînin eşyalarının da muhafaza edildiği yerlerdir. Bu eşyalar genellikle, velînin günlük hayatta kullandığı takke, tespih, pabuç, cüppe vb. nesneler olup, kudret ve kutsîyetinin bunlarda da aynen var olduğuna inanılır, ziyaretlerde bunlardan da faydalanılır. Bu itibarla kendilerinin son derece iyi muhafazasına elden geldiğince itina gösterilir” (Ocak, 1992: 10).

6. Menkabe (Menkıbe)

Menkabe, “Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvâline ait hikâyeler” (Devellioğlu, 2006:615) “Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamaları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye” (TDK Türkçe Sözlük, 1992:1007) anlamlarına gelir. Arapça nekâbe (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak yahut haber vermek) kökünden türeyen menkabe (çoğulu menâkıb) sözlükte “övünülecek güzel iş, hareket ve davranış” mânâlarına gelmekte-dir. Ayrıca kerâmet kelimesinin çoğulu olan kerâmât da menkabe veya menâkıb yerine kullanılmıştır (Ocak, 1984: 27). “Menkabe” kavramının açıklamalarından biri de şöyledir: “Bazı

tarihî ve dinî şahsiyetlerin etrafında efsane teşekkül eder. Bu tür efsanelere “menkıbe” adı verilir. Büyük sufilerin, evliyâların hayatlarından, kerâmetlerinden bahseden eserler olan evliyâ tezkirelerindeki mahsuller de efsaneler grubuna girer” (Seyidoğlu, 2006: 3-4). Menkabe yahut menâkıb, tasavvuf tarihinde sûfîlerin izhâr ettikleri harikulâde olaylar demek olan kerâmetleri nakleden küçük hikâyeler mânâsında, tahminen hicri IV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, menkıbelerin ortaya çıkışı ve içerikleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “İslâm dünyasında IX. yüzyıldan itibaren tasavvuf cereyanının görülmeye başladığı, XI. yüzyıldan beri de Tarîkatların teşekkül ettiği malumdur. Bu gelişmeye paralel olarak, bir velînin kerâmetlerini anlatan kısa hikâyeler demek olan menkabeler yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Bunlar ilk önce tasavvufî tabakat kitaplarında ve evliyâ tezkirelerinde yer almıştır. Muhtemelen XIII. yüzyıldan başlayarak tek bir velî hakkındaki menkabeleri toplayan ve kendilerine “Menâkıb, Menâkıbname” veya bazen de “Vilâyetnâme” denilen müstakil eserler doğmuş, “Arapça, Farsça veya Türkçe gibi çeşitli dillerde yazılıp İslâm âleminin her tarafında okunur olmuşlardır” (Ocak, 1983: 17).

Ülkemizde efsane terimleriyle birlikte “menkabe”, “menkıbe” terimleri de kullanılmaktadır. Fakat araştırmacılarımız bu terimi daha ziyade din büyüklerinin maceraları, kerâmetleri etrafında oluşan anlatımlara karşılık olarak kullanmaktadır (Ergun, 1997: 16).

Ahmet Yaşar Ocak, menkabelerin efsane, masal, destan gibi türlerden bazı özellikleri nedeniyle ayrı değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu özellikler şunlardır:

- I-Kahramanları gerçek ve mukaddes kişilerdir.
- II- Olayların belirli bir yeri ve zamanı vardır.
- III-Sırf eğlenmek, bir eşyanın yahut tabiât olayının izâhını yapmak için uydurulmuş değildir. Gerçek olduklarına inanılır.
- IV- Yarı mukaddestirler ve bir dogma gibi kendilerini kabul ettirirler.
- V- Konu edindikleri velî, hayatta iken de, öldükten sonra da meydana gelebilirler.
- VI- Biçim olarak son derece kısa ve sade bir anlatım tarzına sahiptirler (Ocak, 1992: 33).

“Ölümlerinden sonra da velîlerle ilgili, müritleri ve yakın çevresi arasında

oluşan menkabeler ilginin artarak sürmesine katkıda bulunmuştur. Halk arasında sözlü kültür ortamında ortaya çıkan menkabeler yüzyıllar boyunca bir nesilden nesile geçerken daima büyümüştür” (Köprülü, 1984: 27) .“Evliyâ menkabeleri insanın gizli özelemlerinin ve inandığı bazı değer hükümlerinin zafere ulaştığı kusursuz, ideal bir dünyanın tasvirini gerçekleştirmeleri sebebiyle de toplumun psikolojik çehresinin ifadesi sayılabilir. Bütün bu hususlar düşünülürse evliyâ menkabelerine sadece, harikulâde birtakım olayları yansıtan gerçek dışı hikâyeler nazariyle bakmak yanlış olacaktır” (Ocak, 1992a: 33-34).

7. Kerâmet

Kerâmet, “Kerem, bağış, ikrâm, ağırlama, velîlerin lüzûmlu anında gösterdikleri fevkalâde hâl, ermişçesine yapılan iş, hareket, söz, fikir” (Develioğlu, 2006: 508) “Allahü Teâla’nın kendisine velî edindiği kuluna çeşitli özellikler vererek lütûf ve ihsanlarda bulunması neticesinde, o kuldan zuhur eden harikulâde hâller” (Er, 1984: 30) anlamlarına gelir.

Mânevîyat yolcusunda oluşan fevkalâde hâller manasına da gelen kerâmet sözcüğü, ruhun safvet bulduğu zaman kazandığı iktidaradır. Bu, Hakk’ın bir lütûfidur. Genellikle rüyâ ile başlar, kalp perdesi açılır. Manevî görüş başlar. Kerâmet sahiplerinin derece ve mertebeleri bilinmez. Çünkü o gizli bir sırdır. Lâyık olanlara verilir ve Allah’ın bir lütûfı olarak görülür. Her yerde ve her zaman kerâmet yapılmaması gerekmektedir (Küçük, 1976:115).

Kerâmet, velîlerin en dikkat çeken alâmetleri olarak İslâm’da belli bir dönemden sonra kabul edilmeye başlamıştır. Bu telâkkî, tasavvuf tarihinde yepyeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu yüzden, IX. yüzyıldan itibaren kaleme alınan tasavvuf kaynaklarında, velî telakkisine paralel bir de kerâmet telakkisi geliştirilmiş ve bunun nazariyesi işlenmiştir. Bu nazariyeye göre, velîlerde birtakım kerâmetlerin zuhur etmesi caizdir. Allah’ın gücünün yetmeyeceği bir şey düşünölmeyeceğine göre, velîden de kerâmetin zuhuru imkânsız olmaz (Ocak, 1992a: 28).

Tasavvuf kaynaklarında kerâmetin nasıl anlaşılması gerektiği ve kerâmetin câiz olduğuna dair örnekler verebilmek mümkündür. İmâm-ı Nefesî ve İmâm-ı Celâleddîn-i Devânî bazı eserlerinde evliyâların kerâmet göstermelerinin dinde yerinin olduğunu, onların havada uçmak, su üzerinde yürümek, kuşlarla konuşmak gibi bazı kerâmetler gösterebileceklerini savunurlar (Er, 1984: 30).

Tasavvuf kaynaklarında bu şekilde açıklanan “kerâmet” kavramı İslâmiyet’i kabul eden Türkler tarafından da yadırganmadı. Çünkü “kerâmet” olarak tanımlanan olağanüstü hâller Türklerin daha önceki inanç sistemleriyle uygunluk arz ediyordu. “Kerâmet sahibi ve gaipten haber veren kamlar ile İslâm’ın evliyâ ve mürşitleri birbirlerinin yerine geçerken meydana gelen değişiklik pek fark edilmiyordu” (Yurdaydın, 1981: 264).

Velîlerin kerâmetleri sözlü kültürde bir gizliliğe bürünerek kerâmetlerden oluşan bir menkabeler sistemini ortaya çıkarır. Ve bunlara olan inançlar çığ gibi büyür (Ocak, 1992a: 8’den, İnce, 2009: 24-25). Efsanelerde en çok görülen motif-lerden biri olan şekil değiştirmedir. Bu şekil değiştirmede velînin kerâmet göstermesi yoluyla oluşmaktadır. “Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezadır. Felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehliken kurtarma ikinci derecede kalır” (Sakaoğlu, 1980: 29).

8. Tarîkat

Tarîkat, Arapça’da yol, “Tanrı’ya erişmekte takip edilmesi gereken yol” mânâsındadır. Tasavvufî yolla Tanrı’ya erişmek üzere kurulmuş tasavvuf ekollerine denir. Tasavvuf inanç ve görüşlerinin bir şeyh etrafında teşkilatlanmış, müesseseleşmiş hâlidir. Tarîkat tabîri hem bu batın ve hâl yolunu hem de bu görüşleri yaymak ve eğitimini yapmak üzere kurulmuş olan teşkilâtı ifade eder (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: 3981).

Tarîkat, sezgi ve ruhî yaşayış, nefisle mücadele yolu anlamına da gelmektedir. İslâmîda ruhî hayatın başlangıcının Hz. Muhammed ile gerçekleştiği kabul edilmektedir. İslâm peygamberi Hz. Muhammed’in ölümünden sonra Hicri II. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve hızla yayılmaya başlamış bulunan Tarîkatların, âdet ve gelenekleri yönünden silsile yoluyla Hz. Muhammed’e kadar ulaştığı rivâyet edilmektedir (Gölpınarlı, 1969: 168).

Tarîkatların doğuşunda birinci dönemde tarîkat ve tasavvufun birbiriyle tamamen iç içe olduğu görülmüştür. İkinci dönem Tarîkatların sosyal birer kuruluş olma yoluna girmeleri ve birtakım kimselerin Tarîkat şeyhleri etrafında toplanmaları ve bu toplanışın birtakım prensiplere bağlandığı dönemdir. İşte Tarîkatlar sosyal

fonksiyonları itibarıyla ancak, bu dönemden itibaren etkilerini her alanda göstermeye başlamışlardır (Gölpınarlı, 1969: 168).

XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başından itibaren belirli merkezler Tarîkatların mistik okullarının ve öğretiminin merkezini oluşturmuştur. Bu merkez veya gruplar belli bir yönetici etrafında toplanarak o kişinin ismiyle anılan bir okula dönüşmüş ve öğretim biçimi, mistik deneyim ve yaşam kuralları bu kişi etrafında yeni bir yolla gerçekleşmiştir (Atacan, 1990: 23).

Büyük mutasavvıflara göre Tarîkat tektir. O da Tarîkat-ı Muhammediye'dir. Sünnî daire içerisinde gelişen çeşitli Tarîkatlar aslında bu tek olan Tarîkat-ı Muhammediye'nin şubeleridir. Esasta, usûlde ayrılık bulunmamaktadır. Birtakım inceliklerde çeşitlilik bulunur (Küçük, 1976: 105).

J.Wach, Tarîkatı, daha kapalı bir topluluk içerisinde ortak bir takva hayatı yaşamaya karar vermiş bulunan kimselerin kurduğu ve teşkilatlandığı bir cemâat olarak tanımlar. Bu cemâatin tekeli bir özelliğe sahip olduğunu, bu bakımdan da kişisel sadakat üzerinde bulunan ve Tarîkat üyelerini birleştiren şeyhin değişmez olduğunu, ortak bir mekânda özel kıyafetler, ortak yemek, özel ibâdet ve müşterek bir çalışma ile birlikte cemâat mensupları arasında manevî kardeşlik düşüncesinin gerçekleştiğini belirtmektedir (Tatlıoğlu, 1995: 54).

9. Velî

Arapça “velâ” sözcüğünden gelen “Velî” kelimesi, sözlükte “dost, ahab, arkadaş, yardımcı, komşu vs.” gibi anlamları içermekte olup “evliyâ” sözcüğü ise onun çoğuludur. Türkçe’de halk arasında çoğu zaman “evliyâ” kelimesi tekil anlamda kullanılır. Tasavvuf terimlerinde “Velî”, Kur’ân-ı Kerim’de bu kelimenin tekil ve çoğul şekliyle dost anlamında geçtiği âyetlere dayandırılmak suretiyle “Allah’ı seven, dost edinen ve O’nun tarafından dost edinilen” anlamında kullanılmıştır. Zamanla bu kavram genişleyerek, kendine mahsus bir tekâmül seyri takip etmiştir. Bunun neticesinde, “benliğini Allah’ta yok etmek suretiyle birtakım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler gösterebilen büyük bir insan” manasını almıştır (Ocak, 1992a: 1).

Araştırmacılar, zamanla velî inancı çevresinde bir kült oluştuğunu savunmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak “Velî kültü”nü şu şekilde tanımlar: “...fevkalâde kuvvet ve kudretlerle mücehhez olup, Tanrı’ya yakın kabul edilen şahsiyetin herhangi

bir konuda sağ veya ölü iken birine yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için ritüel yollara başvurulması” şeklinde tarif eder. Bu anlayış velînin takdis olmasıyla sonuçlanmaktadır (Ocak 1992b: 273).

10. Şeyh (Mürşit)

Şeyh kelimesi sözlüklerde “Yaşlı adam, ihtiyar, bir tekke veya zâviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimse, kabîle ve aşîret reisi” (Devellioğlu, 2006: 995), “Tarîkat kurucusuna, bir tarîkatta en yüksek dereceye ulaşmış olan kimseye, tarîkat büyüklerine veya tarîkat kollarının birinin başında bulunan kimseye verilen ad” (TDK Türkçe Sözlük, 1992: 1382) anlamlarına gelir.

Mürşit ise “ İrşât eden, doğru yolu gösteren, kılavuz, tarîkat pîri, şeyhi gafletten uyandıran” (Devellioğlu, 2006: 735), “Doğru yolu gösteren, kılavuz, müritlerine tasavvufu öğreten, sırları ve gerçekleri gösteren tarîkat şeyhi” (TDK Türkçe Sözlük, 1992: 1058) anlamlarına gelir.

Şeyh, herhangi bir “pîr” den doğrudan ya da dolaylı olarak el almış kişidir. Şeyh, dergâh açabilmek için pîrden yazılı veya sözlü bir icâzet alır. Tarîkat içerisinde soy ağına benzer bir silsile bulunur. Bugün faaliyet gösteren şeyhler geriye doğru “pîr”e kadar, kimden el aldıklarını gösterir şecereye sahiptirler (Küçük, 1976: 112). Şeyh veya mürşit bir bölgede irşâda başlamak üzere mezun olup karar verdiğinde yapılacak ilk iş zikir ve ibadetlerin, Tarîkatın ruhî eğitim, disiplin ve terbiye kurallarının uygulanabilmesi için bir yer temin edilmesidir. Bu yerlere mâbed, çilehâne, hâlvet, mahallî hamam, namazgâh, aşhâne, kiler, fırın, ahır, misafirhâne gibi adlar verilir. Tarîkatta bütün yetkileri elinde bulunduran en yüksek rütbeli kişi şeyhtir. Şeyhler pîr makamını işgal ederler (Tatlilioğlu, 1995: 65).

11. Derviş

Derviş, “Allah için alçak gönüllü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarîkata bağlı bulunan kimse, fakir, ihtiyaçlı kimse” (Devellioğlu,2006:177) “Bir tarîkata girmiş, onun yasa ve törenlerine bağlı kimse, alçak gönüllü ve her şeyi hoş gören kimse, yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse” (TDK Türkçe Sözlük, 1992:362-363) anlamlarına gelir.

Sözlüklerde “mürşit” kelimesi ile “derviş” kelimesinin anlamları arasında pek fark yoktur. Ancak “yoksulluğu benimsemesi, çilekeş hayatı seçmesi tam bir uhrevî

hayat yaşaması” bakımından dervişlik, mürşitlikten ayrılmaktadır. Mevlânâ: “Gerçek derviş, Allah’ın sıfatlarında yok olmuştur. O, güneşe karşı yanmakta olan muma benzer. Mumun alevî de var sayılır: ama güneşin önünde yok gibidir” (Mesnevî, 2006: 3670-3671) diyerek dervişliği fenâfillâh makamına ulaşmış olarak tanım-lamakta ve biraz da meczupluğa yaklaştırmaktadır.

12. Adak

Adak, herhangi bir konuda Allah’tan yardım istemek amacıyla başvurulmuş dinî bir davranış olup, pek çok dinde görülen bir uygulamadır. Türkçe “adak” kelime-sine uygun Arapça karşılığı olan “nezr” sözlükte “insanın yerine getirmeyi kendisine borç kıldığı, vaad ettiği şey” mânâsına gelmektedir (İslâm Ansiklopedisi, 1988: 337).

“Adak”kelimesinin etimolojisi üzerine araştırmacılar, değişik fikirler yürütmüşlerdir. Saadet Çağatay, bu kelimenin “ad” kökünden geldiğini öne sürer. Zeki Velîdi Togan ise “ıdık” tan gelebileceğini savunur (Tanyu, 1967: 19- 21).

Mehmet Eröz, bu kelimeyle ilgili olarak bir dilek sahibinin dileğinin yerine gelmesi halinde veya ataların ruhları için kesilen kurbanı Orta Asya Türklerinin “ıdhuk” veya “ıdu” dediklerini, bu kelimenin kutlu, mübarek manasına geldiğini, zamanla Türkiye Türkçesi’nde “adak” şeklini aldığını söyler (Eröz, 1979: 17-22). Abdulkadir İnan ise “ıdık” kelimesi hakkında şu açıklamaları yapar:

Harfi harfine “salıverilmiş gönderilmiş” anlamına gelir. Terim olarak “tanrıya gönderilmiş, tanrıya bağışlanarak salıverilmiş hayvan” anlamına gelir. Sahibinin dileği gerçekleşince kurban edilir. Kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmaz, köpeklere verilmez, âteşte yakılır veya gömülür. Bazı özel âyînlerden sonra kurban kemikleri toplanıp bir kaba konularak kayın ağacına asılır (İnan, 2000: 98- 101).

Şamanist eski Türk boyları çeşitli nedenlerle Şamanizm panteonunda yer alan ruhlara ya da tanrılara belirli zamanlarda, belirli yerlerde, belirli ritüellerle, belirli özelliklere sahip hayvanları ya da yiyecek, içeceği kurban olarak sunmuşlardır (Erginer, 1997: 120).

Bu bağlamda kaynaklarda verilen bilgilere göre eski Türk inancında ruhlara ve kutsal sayılan varlıklara sunulan en önemli adak, kanlı kurbanlardır. Gerek tarihi kaynaklarda gerekse araştırmacıların derledikleri çalışmalarda “adak” kelimesi daha çok, kanlı kurbanları karşılar (Erginer, 1997: 123-124).

Eski Türklerde adak için seçilen ıduk hayvanın yünü kırılmaz, yüke

koşulmaz, sütü sağılmaz, başıboş bırakılırdı. Bugün Anadolu’da adaklar para vermek, mum dikmek ve dağıtmak, horoz, tavuk, koyun, keçi, sığır ve hatta deve kurban etmek suretiyle yapıldığı gibi, Yâsin okutmak, hatim indirmek, Mevlîd okutmak, nâfile namaz kılmak gibi şeylerle de yapılmaktadır. Adak yerleri, çeşitli dileklerin gerçekleşmesi için gidilen kutsal yerlerdir. Kutsal mekânlar, yadır mezârları ve türbeler olduğu gibi yer-su inancına bağlı olarak kutsal alanlar da olabilir. Kutsal su gözleri, kutsal dağlar, ağaçlar, kayalar, taş yığınları, çalı toplulukları birer kutsal alandır. Bunlar, yüzlerce yıllık bir inancın eski Türk inançlarının zamanımızdaki kalıntılarıdır (Özen, 1996: 22).

Adaklar ve ziyâretler, adamak suretiyle murat yerine geldikten, dilek, istek olduktan sonra yerine getirildiği gibi bazen de dilekle beraber veya ondan hemen sonra (dileğin gerçekleşmesini beklemeden) yapılmaktadır. Zira adak ve ziyâret adayan kişiler, adağı veya ziyâreti yerine getirmeyi kendisi için çok önemli bir ödev olarak tanımakta, gecikme halinde acı ve üzüntü duymaktadır (Şanlıer ve Baykan, 1997:415).

13. Seyyid

Peygamber efendimiz Muhammed aleyhisselâmın torunu Hazret-i Hüseyin’in çocuklarına, onun neslinden, soyundan gelenlere verilen isim. Seyyid kelimesinin lügat mânâsı “efendi” demektir. Çoğulu Sâdâtır. Peygamber efendimiz, Cumâ gününe “günlerin seyyidi”, Hazret-i Hasan ile Hüseyin’e ise “Cennet gençlerinin seyyidleri” buyurmuştur. Peygamber efendimizin mübârek nesli, kızı Hazret-i Fâtıma ile çoğaldı. Hazreti Hasan’ın soyundan gelenlere ise şerîf denir. Seyyid ile şerîflere genel olarak Peygamber efendimizin çocukları, torunları manâsına evlâd-ı resûl denir. Hazret-i Hasan ile Hazreti Hüseyin, Peygamber efendimizin mübârek kerîmesi (kızı) Hazret-i Fâtıma’nın oğullarıdır. Hazret-i Fâtıma ile kıyâmete kadar gelen çocuklarına Ehl-i beyt denir. Peygamber efendimizle birlikte Hazret-i Ali, Hazret-i Fâtıma, Hazret-i Hasan, Hazret-i Hüseyin’in hepsine Ehl-i abâ denir. Bir gün Peygamber efendimiz Hazret-i Ali, Hazret-i Fâtıma, Hazreti Hasan ve Hazret-i Hüseyin’i abâları ile örterek, “İşte benim Ehl-i abâm bunlardır. Yâ Rabbî! Bunlardan kötülüğü kaldır, hepsini temiz eyle.” buyurdu.

İslâmiyetin ilk zamanlarında Ehl-i beytten olanların hepsine şerîf denilirdi. Daha sonra Mısır’daki Abbâsî halîfeleri zamânında Hasan radiyallahü anının evlâdına (çocuklarına) şerîf denilerek beyaz sarık, Hazret-i Hüseyin’in evlâdına seyyid ismi

verilerek yeşil sarık sarmaları uygun görüldü.

İslâm devletlerinde her devirde Peygamber efendimizin mübârek neslinden gelenlere çok hürmet gösterilirdi. Osmanlı Devletinde bu durum daha açık görülür. Osmanlı sultanlarının seyyidlere ve şerîflere husûsî sevgi ve hürmetleri vardı. Bu sebeple Osmanlı Devletinde onların işlerine bakan ayrı bir teşkilât vardı. Burada, seyyid ve şerîf olanlar iki şâhitle hâkim huzûrunda kaydedilir, doğum ve vefâtları deftere geçirilirdi. Böylece seyyid ve şerîf olmayanların bu mübârek nesil (soy) ile karışmaması temin edilirdi. Ayrıca onların, kendilerine lâayık olmayan işlerde çalışmalarına, bu mübârek sülâleden olan hanımların dengi olmayanlarla evlenmelerine izin verilmezdi.

Bu teşkilâtın başında bulunan zâta Nakîb-ül-Eşrâf denirdi. Seyyid ve şerîflerin umûmî bir velîsi durumundaydı. Bu sebeple Nakîb-ül-Eşrâfa çok hürmet olunurdu. Merâsimlerde, devlet adamlarından önde gelirdi. Pâdişâhlara kılıç kuşa-tanları olduğu gibi, duâları makbûl sayıldığı için, kılıç kuşatma sırasında duâları ekseriyetle bunlar yapardı.

Osmanlılar zamânında Halep'te seyyidlere ve şerîflere mahsus bir mahkeme vardı. Seyyid ve şerîflerin bütün evlâdları (çocukları) orada kayıtlı olup, yalancılar seyyidlik iddiâ edemezdi. Osmanlı Pâdişâhı Sultan Abdülmecîd Han zamânında Mason Reşid Paşa, İngilizlerin emriyle bu mahkemeleri kaldırdı. Soysuz ve mezhepsiz olanlara da seyyid denildi.

Van ile Hakkâri arasında meşhur İrisân Beyleri, Abbâsî halîfeleri evlâdından olup, Hülâgû katliamından kurtulan bir yavrudan çoğalmışlardır. Bugün memleketimizin her tarafında Eshâb-ı kirâm evlâdı ve seyyidler vardır. Hatâ ve kusurları olsa bile seyyidlere ve şerîflere hürmet etmek, kalple, bedenle, malla yar-dım etmek, hürmet göstermek, haklarını gözetmek ve onları her zaman sevmek lâzımdır.

İslâm âlimlerinin büyüklerinden İmâm-ı Şâfiî Hazretleri bir gün talebelerine ders verirken bir ara ayağa kalktı. Bir müddet sonra yine oturdu. Biraz sonra tekrar kalkıp oturdu. Bu hâl on defâ tekrarlandı. Talebeleri arada bir kalkıp oturmasının sebebini sorduklarında, “Seyyidlerden bir çocuk kapının önünde oynuyor. Oynarken kapının önünden gelip geçiyor, onu görünce hürmet için ayağa kalkıyorum. Resûlullâh (s.a.v.)’ın torunu ayakta dururken oturmak revâ değildir.” diye cevap verdi (Rehber Ansiklopedisi, 1993: 441/5).

I. BÖLÜM / EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE PEYGAMBERLER

1.1. HZ. ÂDEM (a.s.)

Efsaneler ve halk hikâyelerinde tespit edilen Hz. Âdem (a.s.)’le ilgili kısımlara geçmeden önce peygamberler tarihinde Hz. Âdem (a.s.)’in yaratılışıyla, ha-yatıyla ve peygamberliğiyle ilgili bilgilere yer verilecektir.” Semâvî dinlere göre Allah’ın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. Birçok yerde “Ebü’l Beşer” (İnsanlığın Babası) künyesi ve “Sâfiyullah” (Allah’ın temiz kulu) sıfatıyla anılır. Kuru çamurdan şekil verilmiş bir balçıktan veya cıvık çamurdan yahut çamurdan süzölmüş bir özden yaratılan Âdem’in toprağı yeryüzündeki her cins topraktan alınarak oluşturulmuştur. Allah Âdem’e ruh verdikten sonra, bütün meleklerin ona secde etmesini istedi. Meleklerin hocası durumundaki İblîs buna itiraz etti ve cennetten kovuldu. Âdem cennette yaşarken sol eğı kemiğinden kendisine eş olmak üzere Havva yaratılmıştır. Yılanın dişleri arasında cennete giren İblîs Allah’ın yasaklamış olduğı meyveyi yemeleri konusunda Havva’yı kandırmış, Havva’nın da Âdem’i etkilemesi sonucu yasak meyveyi yemişler ve onlarda Cennet’ten kovularak dünya’ya gönderil-mişlerdir. Bundan sonra Âdem’e Suhuf (10 sayfa) indirilmiş ve 20 çiftten oluşan çocuklarına Allah’ın dinini tebliğ vazifesi verilmiştir. Onun çocukları biri erkek biri kız olmak üzere çift çift doğmuş ve bütün insanlık onlardan türemiştir ” (Pala, 2000: 15-16).

Peygamberler tarihinde anlatılan kısım böyle iken, efsane ve halk hikâyelerinde Hz. Âdem (a.s.)’le ilgili tespit edilen bölümlerle, peygamberler tarihinde anlatılanla benzerlik göstermektedir.

1.1.1. Şeytan’ın Hz. Âdem ile Hz. Havva’yı Kandırması

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun “101 Anadolu Efsanesinde” tespit edilen 8 no’lu efsanede “Yılan Neden Sürünür ?” adlı efsanede “Hazreti Âdem’in cennette iken şeytan onu kandırmak için çeşitli hileler düşünür. Eğer Cennet’e gidebilirse yasak meyveden Âdem’e yedirecek ve onun da günâhkâr olmasını sağlayacaktır. Cennet’in kapıcısı ise yilandır. Şeytan bütün gücünü ve kandıracılığını kullanarak yılanı iknâ eder. Yılan, şeytanı sırtına alır ve sürünerek gizlice içeriye girer. Şeytan’ın girdiğini kimse görmemiştir. Şeytan Cennete girdikten sonra hemen Hazreti Âdem’i kandırmanın yollarını araştırmaya başlar. Neticede bu uğursuz işte başarı gösterir ve Hazreti Âdem’e yasak meyvelerden yedirir. O, bu günâhı işlediğı için Cennetten

kovulur (Sakaoğlu, 1976: 197-198). İşte bu efsanede gördüğümüz üzere Hazreti Âdem (a.s.) ‘in ve Hz. Havva’yı şeytanın kandırması ile ilgili anlatılan bilgi Anadolu da halk muhayyilesinde yılanın sürünüp gitme nedeni şeytanı cennete soktuğundan kaynaklanan bir efsane meydana gelmiştir. İslâm tarihine baktığımız zaman yani Peygamberler tarihine bu hâdise şöyle dile getirilmiştir, Kur’ân-ı Kerim’de Hazreti Âdem (a.s.) ve Hazreti Havva’nın Cennete konulması ile ilgili âyeti kerimede Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur, “Biz, Âdem’e, ‘Ey Âdem, eşinle ikiniz, Cennete yerleşin! İkiniz Cennetin meyvelerinden, istediğiniz yerden bol bol yiyiniz! Fakat şu ağaca yaklaşmayınız! Eğer bu ağacın meyvesinden yiyecek olursanız, her ikiniz de zâlimlerden olursunuz! dedik” (Bakara Sûresi, 2/35).

Yüce Allah (c.c) tarafından Âdem ve eşi Havva için konulan bir imtihanından ibaret bu yasak, ilk insan ve neslinin en büyük düşmanı olan İblis’i/şeytanı harekete geçirmişti. Kur’ân-ı Kerim’de Allah (c.c.) tarafından bu uyarı Hazreti Âdem(a.s.)’e yapılmıştı. “ Bunun üzerine, Ey Âdem! Bu (şeytan), senin ve eşinin düşmanınızdır. Sakın sizi Cennetten çıkarmasın! Sonra yorulur, sıkıntı çekersiniz. Şimdi burada senin için, ne acıkmak vardır ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın” (Tâhâ Sûresi, 20/117-119). “Kendisi Allah’ın rahmeti ve Cennetinden kovulmuşken, baştan itibaren kıskandığı ve önünde eğilmekten kaçındığı Âdem ve eşinin Cennete konulmasına hiç tahammülü yoktu. Allah’ın nimetlerinden uzaklaştırılmasının sebebi olarak gördüğü Âdem’i ve eşini de Cennetten çıkarmaya kesin karar vermişti. Allah’ın onlar için koymuş olduğu yasağı çiğnemeleri için o ikisine vesvese vermeye başladı. Onları aldatabilmek için dostça davranarak her türlü yolu denedi, menfaatleri için çalıştığına yemin ederek, neticede onları en zayıf noktalarından yakaladı. Onların zayıf noktaları, âyette belirtildiği gibi melek olmak veya Cennette ebedî kalmak arzusuydu. Şeytan onların bu iki arzusunu tahrik ederek Âdem ve Havvâ’ya şöyle demişti : (Yiğit, 2015: 86-87)

“ İyi biliniz ki, Rabbîniz bu ağacın meyvesiden yemenizi, ancak sizin iki melek olmanızı yahut Cennette ebedî kalmanızı istemediğinden yasak etmiştir. Başka bir sebep için değil!

Ve o ikisine ‘Emin olunuz! Ben, bunu sizin iyiliğiniz için söylüyorum, ben size öğüt verenlerdenim.’ diye yemin etti” (A’raf Sûresi,7 /20-21).

“Derken şeytan onun aklını karıştırıp şöyle dedi: Ey Âdem! Sana ebedilik ve sonu gelmez bir saltanatı sağlayacak bir ağacı göstereyim mi?”(Tâhâ Sûresi, 20/120).

“Şeytan, bu yoğun gayretler sonucunda Âdem ile Havvâ’yı kandırdı ve ikisini yasak ağacın meyvesinden yemeye ikna etti. Kendilerine olan düşmanlığını unutup şeytanın tuzağına düşen Âdem ile Havvâ, onun sözlerine kanarak Allah tarafından yasaklanmış ağacın meyvesinden yemeye karar verdiler. Ancak, daha bu meyveyi tattıkları sırada, hiç beklemedikleri bir şey oldu ve her ikisinin de avret mahalleri açılıverdi. Tevrat’a göre ise, önceden kapalı olan gözleri isyanları yüzünden açılınca çıplak olduklarını görürler ve incir yaprağıyla avret yerlerini örtmeye çalışırlar” (Tekvin, 2/7). Bunun üzerine, büyük bir telaş ve acelecilik içinde, açılan avret yerlerini örtmek için yaprak toplamaya başladılar. Artık onlar, şeytana aldanmakla bu ilk imtihânı kaybetmişler ve bu yüzden Allahü Teâlâ’nın nazarını hak etmişlerdi” (Yiğit, 2015: 87).

Tespit edilen efsanelerde Hz. Âdem (a.s.)’in Anadolu halkının muhayyilesinde hayvan olan yilandan dolayı cennetten çıkarıldığını inceleme yapılan efsane metinlerinde rastlanıldı.

Dr. Tuğrul Balaban’ının hazırladığı “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı, Amasya Valiliği tarafından bastırılan kitapta tespit edilen efsanelerde bu örneklerle rastlamak mümkündür. “Yılan” adlı efsanede üç çeşit varyant tespit edildi. Bu varyantlardan biri şu şekildedir:

Yılan (II)

(Merzifon Kayabaşı)

1. Şeytan cennete yılanın karnında girer.
2. Hz. Âdem yılan yüzünden cennetten kovulur.
3. Allâh yılanı cezalandırır ve ayaklarını alır (Balaban, 2014: 74).

1.1.2. Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havva’nın Yaratılışı

1.1.2.1. Hz. Âdem (a.s.)’in Yaratılışı

Hz. Âdem (a.s.)’in yaratılışı ile ilgili Kur’ân-ı Kerim’de şöyle bahsetmek-tedir: Bu konuyla ilgili ayetlerde, onun topraktan (Âl-i İmrân Sûresi, 3/59), süzme çamurdan (A’raf Sûresi, 7/12, İsra Sûresi, 17/61, Mü’minun Sûresi, 23/12, Secde Sûresi, 32/7, Sâd Sûresi, 38/76), cıvık çamurdan (Saffât Sûresi, 37/11), çamurdan

süzülen bir özden (Mü'minin Sûresi, 23/12), kuru çamur ve şekillenmiş balçıktan yaratılmış olduğu (Hicr Sûresi, 15/ 26, 33; Rahman Sûresi, 55/14). Âdem'in süzme çamurdan yaratıldığını bildiren âyette, onun neslinin yaratılışının safhaları ise şu şekilde açıklanmıştır: “Andolsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe hâline getirdik. Sonra nutfeyi alâka yaptık. Peşinden alâkayı bir küçük et parçası yaptık, bu bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratılışla insan yaptık. Yaratanların en güzeli olan Allâh ne uludur!” (Mü'minin Sûresi, 23/12-14) bildirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen âyetlerde Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında bu şekilde bilgi verilmektedir.

Hiz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili efsane ve halk hikâyelerinde tespit edilen bazı örnekler şu şekildedir: Mehmet ve Ömer Gökarp'in hazırladığı “*Mâhirî ile Mâhî-tâbân*” hikâyesi”nde tespit edilen halk hikâyesinde, Hiz. Âdem'in yaratılışına vurgu yapılmıştır. Hikâyelerde tespit edilen bu örnekler şu şekildedir:

Mâhirî ile âşık arasında geçen karşılıklı atışmalarda Hiz. Âdem (a.s.)'le ilgili şu şekilde örnekler geçmektedir:

Öteki âşıklar sual sormak için düşünmekte iken Mâhirî aldı bakalım ne dedi:

Aldı Mâhirî:

N'oldu âşık n'oldu ya sana n'oldu

Cem oldu isyanın defterin doldu

Söyle anasız-atasız dünyaya kaç kişi geldi

Arayın bulasız bunu âşıklar (Gökarp, 1985: 51).

Bu sırada birinci âşığın dili tutuldu. Yanındaki arkadaşlarına baktı, kaldı. Üç-üncü bir âşık cevap verdi:

Birinci Âdem, ikinci Havva

Üçüncü İsmail'e gelen kurbanlık koçtur.

Dördüncü Salih peygamberin devesi

Beşinci Mûsâ'nın âsası

Altıncı balçıktan himmet olan kuştur

Arar da bulurum âşık Mâhirî (Gökarp, 1985: 51).

Devam ederek sordu:

Gizli esrarımı burda duydular
 Al üstüne karaları giydiler
Evvel para yoktu Âdem'in nikâhını neyle kıydılar
 Ara ki bulasın bunu Mâhirî (Gökalp, 1985: 52).

Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılışı ile ilgili, “ *Mâhirî ile Mâhîâtâbân*” hikâyesinin devamında da bahsetmektedir:

Aldı Erbabî:
 Hükmeyledim ben de bahr-i ummana
 Aşkî belâ giryanından okudum.
Âdem ki balçıktan himmet olundu.
 Kalü belâ lisanından okudum (Gökalp, 1985: 70).

Aldı Erbabî:
 Âşıkların sözü dilde fenadır
 Bizi aşka salan telli Sona'dır
Âdem ki balçıktan doğruldu aldığı nedir
 Ara ki bulasın âşık Mâhirî? (Gökalp, 1985: 77).

Başka bir halk hikâyesinde tespit edilen Hz. Âdem (a.s.)'le ilgili insanlığın soyunun ona dayandığından bahseden Ahmet Özdemir tarafından hazırlanan “*Eşref Bey*” hikâyesinde tespit edilen hikâyenin bir kısmında şöyle geçmektedir:

Altmış yaşında saz çalan cehennemliğe bakın cehennemliğe dedi. Abdullah Hoca yine aldı:

“Gâh giderim merd diyarına ders almak için
 Gâh giderim Beytullah'a beş vakit kılmak için
 Deli gönül arz ediyor Cenneti âlem için
Aşım Hazreti Âdem ismim Abdullah ola.”
 Diyince, Eşref dile geldi asla dili sâd ola (Özdemir, 1986: 212).

1.1.2.2. Hz. Havva'nın Yaratılışı

Efsane ve halk hikâyelerinde yaptığımız tespitlerde Hz. Âdem (a.s.) 'den sonra Hz. Havvadan da bahsedilmiştir:

Kur'ân-ı Kerim, üç yerde Havva'nın Âdem (a.s.)'den yaratıldığını açıklamaktadır:

“Ey insanlar! Sizi tek bir candan yaratan, ondan eşini var eden ve her ikisinden de birçok erkek ve kadın türetilip yeryüzüne yayan Rabbînizden korkun...”(Nisâ Sûresi, 4/1).

“Ey insanlar! Allah, o kudret sahibidir ki, hepinizi tek bir nefisten (bir Âdem'den) yarattı. Âdem'den de eşini (Havvâ'yı) halketti. Tâ ki Âdem, eşine ünsiyet peydâ edip, gönlü ona ısınsın, onda teskin olsun ” (A'râf Sûresi, 7/189).

“Ey insanlar! Allah, sizi bir tek candan yarattı. Sonra ondan da eşini yarattı” (Nisâ Sûresi, 4/1).

Bu üç âyetten anlaşıldığı gibi, Kur'ân-ı Kerim, sâdece Havva'nın Âdem'den yaratıldığını bildirmiş, ancak nerede, ne şekilde ve onun neresinden yaratıldığı hususunda bilgi vermemiştir. Bu konuda nakledilen bazı hadislerde ise, buna ilâve olarak Havvâ'nın, Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını bildirmiştir (Yiğit, 2015: 84).

Mâhirî ile âşık arasında geçen karşılıklı atışmalarda Hz. Havvâ'yla ilgili şu örnekler geçmektedir:

Öteki âşıklar sual sormak için düşünmekte iken Mâhirî aldı bakalım ne dedi.

Aldı Mâhirî:

N'oldu âşık n'oldu ya sana n'oldu

Cem oldu isyanın defterin doldu

Söyle anasız-atasız dünyaya kaç kişi geldi

Arayın bulasız bunu âşıklar (Gökalp, 1985: 51).

Bu sırada birinci âşğın dili tutuldu. Yanındaki arkadaşlarına baktı, kaldı. Üçüncü bir âşık cevap verdi:

Birinci Âdem, ikinci Havva

Üçüncü İsmail'e gelen kurbanlık koçtur.

Dördüncü Salih peygamberin devesi
 Beşinci Mûsâ'nın âsası
 Altıncı balçıktan himmet olan kuştur
 Arar da bulurum âşık Mâhirî (Gökalp, 1985: 51).

Devam ederek sordu:

Gizli esrarımı burda duydular
 Al üstüne karaları giydiler
Evvel para yoktu Âdem'in nikâhını neyle kıydılar
 Ara ki bulasın bunu Mâhirî (Gökalp, 1985: 52).

Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havva anayla ilgili Dr. Tuğrul Balaban'nın hazır-ladığı “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı çalışmasında tespit edilen “Türk ile Kürt” adlı efsanede “Başlangıçta insanlar Âdem baba ve Havva anadan sırt sırta doğar. Sırt sırta doğanlar da kendi aralarında evlenirler. Üçüncüsü, dördüncüsü göbek göbeğe doğarlar” (Balaban, 2014: 76). Efsanede bu geçen kısımlarda insanoğ-lunun nasıl çoğaldığı ile ilgili bilgiler verilmektedir. İnsanın yaratılış konusu efsanelerde sıkça dile getirilmiştir.

1.2. HZ. İDRİS (a.s.)

Kur’ân-ı Kerim’de, Hz. İdris (a.s.) ‘le ilgili pek az bilgi verilmektedir. Bazı rivayetlerde Hz. Âdem’in vefatından sonra, riyâsetin oğlu Şît’e geçtiği ve onun Peygamber olarak görevlendirildiği bildirilmiştir. Hz. Peygamber’den de, Allah’ın Şît’e vahyettiği ve ona 50 sahife gönderdiği nakledilmiştir (Yiğit, 2015: 104).

1.2.1. Hz. İdris (a.s.)’in Semâya Yükseltilmesi

Kur’ân, Hz. Şît ile Hz. Nûh arasında Peygamberlik yapmış olan İdris (a.s.) Hakkında iki yerde bilgi vermiştir. Bu âyetlerde onun ismi ve peygamberliğiyle birlikte, ahlâkî faziletlerine işâret edilmekte ve bazı sıfatlarından bahsedilmektedir. Bu âyetlerin mealleri şöyledir:

“Ey Muhammed! Kitap’ta İdris’e dair söylediklerimizi de hatırla! Şüphesiz İdris, özü-sözü doğru/sıddîk bir peygamberdi. Biz onu yüce bir makâma yükselttik ”(Meryem Sûresi, 19/56-57).

“Ey Muhammed! İsmail, İdris ve Zülkifl hakkında anlattığımızı da hatırla! Onların her biri, sabredenlerdendi. Biz de onları rahmetimize gark ettik. Onlar gerçekten salihlerdendi (Enbiya Sûresi, 21/85-86).

“Allahü Teâlâ, Hz. İdris’in pek doğru insan olduğunu ve onun her halükarda doğruyu söylediğini bildirmektedir. Çünkü O Allah’ın âyetlerini güçlü bir iman ile tasdik ederdi ”.“İbn Ömer, Hz. İdris’in kavmini Allah’a davet edici bir elçi olarak gönderildiğini, onların direnip iman etmemesi üzerine Allah’ın onları helâk ettiğini ve Hz. İdris’i de dördüncü semâya yükselttiğini rivayet eder ” (Yiğit, 2015: 104). Âyetlere baktığımızda daha çok Hz. İdris’in sıdk ve sabrına vurgu yapıldığını görülmektedir. Bu iki haslet insanı yücelten önemli özelliklerdendir.

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İdris hakkında verilen bilgi bunlardan ibarettir. Görüldüğü gibi adının geçtiği ilk yerde onun dosdoğru bir insan ve bir peygamber olduğu hatırlatılmakta, ayrıca Cenâb-ı Hakk tarafından yüce bir makâma çıkarıldığı vurgulanmaktadır. Son iki âyette ise, onun sabredenlerden, Allah’ın rahmetine dâhil edilenlerden ve salih kullardan olduğu bildirilmektedir (Yiğit, 2015: 104).

Bu âyetlerin tefsirinde müfessirler, İdris’in (a.s.) yükseltildiği bildirilen “mekânen aliyyen/yüce bir mekân” tabîri üzerinde durmuşlar, bunun manevî bir merteye olabileceği ihtimâline işaret ederek, bu ifâdeden, Cenâb-ı Hakk’ın İdris’e peygamberlik bahşetmesi ve ona otuz sâhîfe/suhuf indirmesinin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu arada, “yüce bir mekân” ifadesine ikinci bir anlam verilmiş, bu tabîr ile Allâhü Teâlâ’nın, Hz. İdris’i semâya çıkardığının kastedildiği söylenmiştir. Bu ikinci ihtimal doğrultusunda, onun çıkarıldığı dördüncü kat semâda hâlen yaşamakta olduğunu ileri sürenler olmuştur. Yine, onun altıncı kat veya yedinci kat semâda olduğunu kabul edenler vardır. Hasen-i Basrî’ye nîsbet edilen bir görüşe göre ise, yüce mekândan maksat Cennettir ve İdris (a.s.) oraya konulmuştur (Yiğit, 2015: 105).

Buraya kadar anlatılan kısımda Hz. İdris (a.s.)’la ilgili peygamberler tarihinde anlatılan olaylar dile getirildi. Âyetlerde, tefsir kitaplarında, hadîs kitaplarında, peygamberler tarihi kitaplarında nasıl geçtiği üzerinde duruldu.

Daha sonra araştırmamız esnasında tespit edilen efsane ve halk hikâyelerinde İdris (a.s.)’le ilgili bilgilerle, Kur’ân-ı Kerim’de ve peygamberler tarihinde anlatılan konular üzerinde benzerliği üzerinde durulacaktır.

Mehmet ve Ömer Gökalp tarafından derlenen, Ömer Gökalp tarafından neşredilen “*Mâhirî İle Mâhîâtâbân*” hikâyesinde tespit edilen Hz. İdris (a.s.)’le ilgili kısım şöyledir, Mâhirî ile Filvarî arasında geçen karşılıklı atışmada şu şekilde geçmektedir:

Aldı Mâhirî:

Saçını kaldıran Meryem fânidir
Gözlerimden akan aşkın kanıdır
Azrail mevtasın kaldıracak *İdris Nebî’dir*.
Arar da bulurum âşık Filvarî (Gökalp, 1985: 46).

Yukarıda bahsedilen hikâyenin devam eden kısmında geçen karşılıklı atışmada yine Hz. İdris (a.s.)’le ilgili bölümler geçmektedir, Göğ’e yani semâ’ya yük-seltilmesi ile ilgili âşıklar tarafından peygamberler tarihinde geçen bu bilgi veril-mektedir.

Aldı birinci âşık:

Bu cevır ü cefadır canıma yetti
Âteşim yanmadan dumanım tüttü.
Söyle göklere kaç peygamber gitti
Ara ki bulasın bunu Mâhirî? (Gökalp, 1985: 50).

Aldı Mâhirî:

Bu cevır ü cefalar cana yetmiştir
Baykuş gelip viranede ötmüştür
Göklere beş peygamber, dördü ölü gitmiştir
Arar da bulurum bunu şairler (Gökalp, 1985: 51)

Aldı Mâhîâtâbân:

Aşk ile olmuşem sevdaya tabi
Durmadan akıyor didemin âbı
Ölmeden Cennete girdi İdris Nebî

Ben pirimden haber alıp (bu divana) gelmişem (Gökalp,1985: 58).

Muamma Faslı

Erbabi ile Mâhirî atışma faslından sonra muamma faslına başladılar. Önce Erbabî ayak açtı, sonra Mâhirî onun peşinden cevaplar vermeğe başladı,
Ezelden söylerim sözümün bendin,
Şeytan cennetten çıktı, girmez Erbabî.

Aldı Erbabî:

Muamma şeklinde bir sözüm vardır,
Biri “çıktı girmez” nedir Mâhirî?
Âşık olan bu mânaya âşına
İkinci girdi çıkmaz nedir Mâhirî?

Aldı Mâhirî:

Bir tilki tuzağı yaptı orada
İdris cennete girdi çıkmaz Erbabî (Gökalp, 1985: 76).

Burada görüldüğü üzere Hz. İdris (a.s.)’le ilgili geçen hikâyeye, peygamberler tarihinde anlatılan kısımla benzerlik göstermekte, peygamberin yaşadığı olaya hatırlatmada bulunmaktadır.

1.3. HZ. NÛH (a.s.)

Hz. Nûh (a.s.)’la ilgili tespit edilen efsaneye geçmeden önce peygamberle ilgili İslâm tarihinde, hakkında nasıl bahsedildiğiyle ilgili kısaca bilgi verilecektir: “Meşhûr rivâyete göre, Nûh’un (a.s.) soy kütüğü şöyledir: Nûh b. Lâmek b. Mettûşelâh b. Ah-Nûh İdris (a.s.) Nûh (a.s.), yaygın bir rivâyete göre, Hz. Âdem’den yaklaşık bin sene sonra Irak’ta yaşamıştır. Ebu Ümâme’den nakledilen bir hadîste de Âdem ile Nûh arasındaki sürenin on asır olduğu bildirilmektedir (Yiğit, 2015: 112).

1.3.1. Hz. Nûh (a.s.)’un Kurtuluş Gemisi ve Tûfân Olayı

“İnsan neslinin devamı açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eden Nûh Tûfânı dolayısıyla insanlığın “ikinci atası” konumunda olan Hz. Nûh, Kur’ân-ı

Kerim’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde diğer peygamberlere kıyasla daha geniş tanıtılan ve “ülû’l-azm” olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur’ân-ı Kerim’de, yirmi sekiz sûrede hakkında bilgi verilmiş ve kırk üç yerde ismen zikredilmiştir. Yirmi sekiz âyetten müteşekkil 71’inci sure onun adını taşır ve baştan sona onun tev’hîd mücadelesinden bahseder.

Ancak Kur’ân-ı Kerim, Nûh’un (a.s.) hayatının sadece peygamber olarak görevlendirildikten sonraki safhasından bahsetmiş, doğumu, yetişmesi ve peygamberlik görevine getirilişi hakkında bilgi vermemiştir. Dolayısıyla Kur’ân’da onun hakkındaki bilgiler, tebliğ mücadelesi, kavminin kendisine aşırı düşmanlığı, bu yüzden Tûfân ile cezalandırılmaları, o ve ona iman edenlerin ise kurtulması konu-larıyla sınırlıdır. (Yiğit, 2015: 112).

“Andolsun ki biz, Nûh’u kavmine Peygamber olarak gönderdik. O şöyle demişti: Gerçekten ben, sizi Allâh’ın azâbından apaçık korkutanım. Allah’tan başkasına ibâdet etmeyin. Hakikaten ben, sizin başınıza gelecek acıklı bir günün azâbından korkarım ” (Hûd Sûresi, 11/25-26).

“Andolsun ki, biz, Nûh’u kendi kavmine gönderdik de, O, dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Sonunda, onlar zulümlerini sürdürürken Tûfân kendilerini yakalayiverdi. Fakat biz, Onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık ”(Ankebut Sûresi, 29/14-15).

Çalışma esnasında Hz. Nûh (a.s.)’la ilgili tespit edilen bir efsanede ise Hz. Nûh (a.s.)’un peygamberliği döneminde karşılaştığı durumdan yola çıkılarak gemisiyle ilgili bir efsane oluşturmuştur. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından derlenen “*101 Anadolu Efsanesi*” adlı çalışmasında “Süphan dağı” başlıklı efsanede Hz. Nûh (a.s.)’la ilgili İslâm tarihindeki anlatılan kısımlarla benzerliği şu şekildedir:

“Efsaneler kaynağı Van gölümüzün kuzey-batısında 4434 metrelik yüksekliğiyle, heybetli duruşu ile yurdumuzun yüce dağları arasında başlarda yer alan Süphan dağı’nın da çok eskiye dayanan bir hikâyesi vardır. Çevre halkının anlattığına göre bu dağın ad alması şu olaya bağlanmaktadır:

“Hz. Nûh (a.s.) ile teknesine aldığı insanlar ve hayvanlar Tûfân suları üzerinde günlerce yol aldıktan sonra bir tepeye çarparlar. Sular altında kalan bu tepe, bir dağın su üzerinde kalmış yüksek tepeleridir. Teknelerinin bu tepeye çarpması üzerine Nûh

(a.s.), olayın yarattığı bir anlık tereddütten sonra şu sözleri söyler: “Sübhanallâh (Allah’ı tenzîh ederim, tesbîh ederim)”

Daha sonra Nûh (a.s.), suların alçalması ile geri çekilir. O günden sonra teknenin çarptığı tepeye “Süphan” adı verilir. Halkın anlattığına göre teknenin bazı parçaları hâlâ dağın tepesinde mevcutmuş ” (Sakaoğlu, 1976: 107-108).

Burada görüldüğü üzere Kur’ân-ı Kerim’de, tefsirlerde ve hadîslerde anlatılan olayla ilgili halkın kendi muhayyilesinde farklı bir şekilde sunmuştur ve anlatmıştır. Bu kısım Kur’ân-ı Kerim’de şöyle anlatılmıştır:

“Nûh’a şöyle vahyedilmişti: ‘Kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık asla iman etmeyecek. O hâlde onların yapmakta oldukları şeylerden dolayı üzülmeye. Gözetimimiz altında ve vâhiyle sana öğreteceğimiz şekilde bir gemi yap. Zulme-denler hakkında bana bir şey söyleme (kurtulmaları için duâ etme) Çünkü onlar mutlaka suda boğulacaklardır ’ (Hûd Sûresi, 11/36).

“Nûh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise, her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Nûh onlara dedi ki: Eğer bizimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki, siz nasıl alay ettiniz ise, biz de sizinle alay edeceğiz. Artık pek yakında rezil edici azâbın kimin başına geleceğini ve devamlı bir azâbın kime isâbet edeceğini yakında bileceksiniz ” (Hûd Sûresi, 11/39).

“Nûh (a.s.), Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde titiz bir çalışma sonunda geminin yapımını tamamladı. Diğer yandan bu günlerde büyük bir tûfânın vuk’û bulacağını gösteren alâmetler görülmeye başlamıştı. Yeryüzünden sular fişkırıyor, bardaktan boşanırcasına şiddetli yağmurlar yağıyordu. Allahü Teâlâ, gemiyi tamamlayan Nûh (a.s.)’a yeryüzünde mevcut olan her canlı türünden bir erkek bir de dişi olmak üzere birer çifti gemiye almasını emretti. Diğer canlılar tûfânda boğulacağı için bu canlıların türleri gemiye alınan birer çiftten devam edecekti ” (Yiğit, 2015: 130).

Bütün kâfirlerin boğulmasından sonra, Allahü Teâlâ, yeryüzüne suyunu yutmasını, göğe de yağmuru kesmesini emretmişti. Bu emir üzerine sular çekilirken gemi Cûdî dağı üzerinde durup karar kıldı (Yiğit, 2015: 137).

“Ey arz suyunu yut ve ey gök yağmuru tut! denildi. Su çekildi ve iş bitirildi. Gemi de Cûdî dağı üzerinde karar kıldı ve zâlimler helâk olsun! denildi ” (Hûd Sûresi, 11/44).

Genel olarak yapılan çalışmalardan anlaşılacağı üzere Hz. Nûh (a.s.)’un gemisinin Cûdî dağının üzerine demirlemiş olduğu kanâati oluşmuştur. Çalışma esnasında tespit edilen efsanede ise Hz. Nûh (a.s.)’un gemisinin demirlediği dağ ile ilgili kısım birbirini tutmamaktadır. Cûdî dağı yerine efsanede Süphan dağı olarak geçmektedir.

1.4. HZ. SÂLİH (a.s.)

Hz. Salih (a.s.)’le ilgili peygamberler tarihinde soy kütüğünü şu şekilde ifade etmekteydiler; Semûd kavmi, Birinci Âd kavminin bakâyâsıdır, dolayısıyla İkinci Âd diye de isimlendirilir. Semûd, Birinci Âd kavmi gibi, Arabistan’da yaşamış meşhur kavimlerden biridir. Hz. Sâlih (a.s.)’in ismi ve kavmi Semûd’un, İbrahim kavme ismini veren Semûd’u, Hz. Nûh (a.s.)’un dördüncü batından torunu olarak kaydederler (Yiğit, 2015: 176).

1.4.1. Hz. Sâlih (a.s.)’den Müşriklerin Mûcize İstemesi ve Devesi

Hz. Salih (a.s.)’le ilgili Kur’an-ı Kerim’de ve İslâm tarihinde peygamberliğiyle ilgili anlatılan kısma geçmeden önce anadolu sahasında yayınlanan bir halk hikâyesinde tespit edilen Hz. Salih (a.s.)’le ilgili müşriklerin kendisinden mu’cize istemeleri ve bunun neticesinde Allahü Teâlâ tarafından bahsettikleri kayadan mu’cize olarak “Nâkatüllah = Allah’ın devesi” diye isimlendirilen dişi deveyi çıkartmışlar ve bu olay anadolu halkının muhayyilesinde şu şekilde canlanmışır (Yiğit, 2015: 186): Mehmet ve Ömer Gökarp tarafından hazırlanan ve Ömer Gökarp tarafından neşredilen “*Mâhirî ile Mâhîtabân*” hikâyesinin bir bölümünde şu şekilde geçmektedir: Öteki âşıklar sual sormak için düşünmekte iken Mâhirî aldı bakalım ne dedi.

Aldı Mâhirî:

N’oldu âşık n’oldu ya sana n’oldu

Cem oldu isyanın defterin doldu

Söyle anasız-atasız dünyaya kaç kişi geldi

Arayın bulasız bunu âşıklar (Gökarp, 1985: 51).

Bu sırada birinci âşığın dili tutuldu. Yanındaki arkadaşlarına baktı, kaldı. Üçüncü bir âşık cevap verdi:

Birinci Âdem, ikinci Havva
 Üçüncü İsmail'e gelen kurbanlık koçtur.
Dördüncü Salih peygamberin devesi
 Beşinci Mûsâ'nın âsası
 Altıncı balçıktan himmet olan kuştur.
 Arar da bulurum âşık Mâhirî (Gökalp, 1985: 51).

Kur'ân-ı Kerim'de ve peygamberler tarihinde geçen kısmı ise şu şekildedir: Hz. Salih (a.s.)'den semûd müşrikleri mu'cize istiyor. Peygamber olduğunu beyân ettikten sonra “ Semûd kavminin çoğunluğu, Salih (a.s.)'in dâvetine sırt çevirdi. Müşrikler, onu, büyülenmiş ve bu yüzden aklını yitirmiş olmakla suçladılar. Aralarında bozgunculuk çıkardığını, toplumu böldüğünü, toplumun zararına yol açacak işler yaptığını ve bu yüzden başlarına huzursuzluk getirdiğini söylüyorlardı. Onun, mâruz kaldığı sihir yüzünden kendisini peygamber zannettiğini iddiâ eden küfür elebaşları, sonunda ondan, Hak peygamber olduğunu gösterecek bir mu'cize istediler. Rivâyete göre onlar, mu'cize olarak, bildikleri bir kayadan çıkacak bir devenin, herkesin önünde doğurmasını teklif etmişlerdi. Onların bu istekleri karşısında Sâlih (a.s.), oturup düşünmeye başlamıştı. O sırada kendisine gelen vahiy meleği Cebrâil (a.s.), iki rek'at namaz kılmasını ve ardından müşriklerin istediği deveyi göndermesi için Allâh'a duâ etmesini söyledi. Sâlih (as.)'in duâsı üzerine Allâhü Teâlâ, bahsettikleri kayadan mûcize olarak “Nâkatüllah = Allâh'ın devesi” diye isimlendirilen dişi deveyi çıkarttı (Yiğit, 2015: 186).

Müşriklerin Hz. Salih'i büyülenmiş ve bu yüzden kendisini peygamber zanneden biri olarak görüp ondan mu'cize istemeleri üzerine devenin yaratılışı ve deveye karşı nasıl davranmaları gerektiği hususu, Kur'ân-ı Kerim'de birkaç kez tekrarlanmıştır (Yiğit, 2015: 186).

“Sen şüphesiz büyülenmişsin birisin, bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Eğer doğru sözlü isen (peygamber olduğunu açıkça gösteren) bir delil getir, dediler ” (Şu'arâ Sûresi, 26/153-154).

“Semûd kavmine de, kardeşleri Sâlih’i Peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Allâh’a ibâdet edin. Sizin için O’ndan başka ilâh yoktur. Size Rabbînizden delil olarak apaçık bir mu’cize gelmiştir. İşte şu, Allâh’ın dişi devesi, size bir mûcizedir. Bırakın onu, Allâh’ın arzında otlasın, sakın ona bir kötülük yapmayın. Yoksa can yakıcı bir azâba uğrarsınız ” (A’râf Sûresi, 7/33).

“Ey kavmim! Eğer Rabbîmden bir belgem olur ve bana rahmet eder de ben O’na başkaldırırsam, söyleyin, Allah’a karşı beni kim savunur? Bana zararımı artırmaktan başka bir şey yapamazsınız. Ey milletim! Bu, size bir âyet / delil olarak, Allah’ın devesidir. Bırakın onu, Allah’ın toprağında otlasın, ona fenâ etmeyin, yoksa siz hemen azâba uğrarsınız, dedi ” (Hûd Sûresi, 11/63-64).

“Doğrusu, onları denemek üzere dişi deveyi gönderen biziz. Sâlih’e şöyle demiştik: Onları gözetle ve sabret, onlara, sıralarına göre suyun kendileriyle o deve aralarında pay edilmiş olduğunu söyle ” (Kamer Sûresi, 54/27-28).

“Semûd milleti, içlerinden en azgını ileri atılınca, azgınlığı yüzünden peygamberleri yalanladı. Allah’ın peygamberi onlara, Allah’ın devesini göstermiş ve ‘Allah’ın bu devesine ve onun su hakkına dokunmayın!’ demişti ” (Şems Sûresi, 91/11-13).

“Sâlih, ‘İşte mu’cize bir devedir. Kuyudan su içmek hakkı belirli bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir, sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi büyük günün azâbı yakalar!’ dedi ” (Şu’arâ Sûresi, 26/155-156).

Kur’ân-ı Kerim’in, Hz. Sâlih’e verilen bu mu’cize deve hakkında verdiği bilgiler bu şekildedir. Halk hikâyesinde geçen kısımda bu kıssaya vurgu yapılmaktadır.

1.5. HZ. İBRAHİM (a.s.)

Kur’ân-ı Kerim’de hakkında en fazla bilgi verilen peygamberlerden olan Hz. İbrahim (a.s.)’in en meşhur künyesi, peygamberler babası mânâsına gelen “Ebu’l-enbiyâ”dır. (İbrahim isminin Süryânîce’den geldiği ve Arapça “Ebun Râhimun = Merhametli baba” demek olduğu ve bu şekilde Süryânîce ile Arapça arasında lâfız ve mânâ bakımından bir benzerlik bulunduğu söylenmiştir (Yiğit, 2015: 200). Bu künye, kendisinden sonraki Kur’ân-ı Kerim’de isimleri geçen on altı peygamberden on dört’ü onun neslinden geldiği için verilmiştir. Bu peygamberlerin ilk ikisi, bilindiği gibi onun

oğulları Hz. İsmail (a.s.) ve Hz. İshak (a.s.)'dır. Geriye kalan on iki peygamberlerden sadece biri, yâni Hz. Muhammed (s.a.v)'in ve Hz. İsmail (a.s.)'in diğerleri ise Hz. İshak (a.s.)'ın soyundandır. Hz. İshak (a.s.)'ın neslinden gelenler, “İsrail” lâkabını taşıyan oğlu Hz. Yakub (a.s.)'a nisbetle “Benî İsrail” peygamberleri olarak bilinmektedirler (Yiğit, 2015: 200).

Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. İbrahim (a.s.)'den sonra peygamberliğin onun nesline tahsis edildiğine işaret edilerek şöyle denilmektedir: “Ona (İbrahim'e) İshak ve Yakub'u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları, onun soyundan gelenlere verdik. Ona dünyâda mükâfatını verdik. Şüphesiz O, âhirette de sâlihler zümresindendir ” (Ankebût Sûresi, 29/27).

1.5.1. Hz. İbrahim (a.s.)'in Putları Kırması ve Âteşe Atılması

Hz. İbrahim (a.s.)'le ilgili efsanelerde ve halk hikâyelerinde geçen konularda görülen peygamberin âteşe atılması olayıdır. Kur'ân-ı Kerim'de ve peygamberler tarihinde anlatılan kısma geçmeden önce tespit edilen efsanelerde nasıl geçtiği üzerinde durulacaktır. Dr. Tuğrul Balaban'ın hazırladığı “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı kitapta şu şekilde geçmektedir:

Katır

(Amasya-Aydınca)

- 1.Hazreti *İbrahim* âteşe atılacağı zaman odunları hiçbir hayvan taşımak istemez, sadece katır taşır.
- 2.Allâh katıra “Senin de zürriyetin olmasın.” diye bedduâ eder.
- 3.Katır üreyemez, at ile eşiğin birleşmesinden oluşur (Balaban, 2014: 75).

Katır

(Amasya-Aydınca)

- 1.Hz. *İbrahim (a.s.)* Urfa'da mancınıkla âteşe atıldıktan sonra hiçbir hayvan gidip odun getirmez.
- 2.Katır Hz. *İbrahim*'in âteşine odun taşır.
- 3.Allah katıra “Senin de zürriyetin olmasın.” diye bedduâ eder (Balaban, 2014: 75).

Kertenkele

(Amasya-Kayabaşı)

- 1.Hz. *İbrahim* âteşe atıldığında kertenkele âteş sönmesin diye odunlara üfler.
- 2.Allah kertenkeleye sen öldüğünde kuyruğun ölmesin diye bedduâ eder.
- 3.Kertenkelenin kuyruğu kesildikten sonra da titremeye devam eder (Bala-ban, 2014: 75).

Kadın

(Amasya-Kayabaşı)

- 1.Hz. *İbrahim* âteşe atıldığında çam odunlarını kimse taşımak istemez sadece adın taşır ve âteşi yakar.
2. Allah, senin de saçın uzun aklın kısa olsun, işin bitmesin, diye bedduâ eder (Balaban, 2014: 75).

Çin ile Ken

(Amasya-Kayabaşı)

- 1.Hz. *İbrahim* mancınığa konulup âteşe atılmak istenir.
- 2.Atamayınca iki kardeşin halkın içinde zina etmesi gerektiği düşünülür.
- 3.Çin ile Ken adlarındaki iki kardeş halkın içinde zina eder.
- 4.Hz. *İbrahim* âteşe atılır (Balaban, 2014: 75).

Çam Ağacı

(Amasya- Kayabaşı)

- 1.Hazreti *İbrahim*'in âteşine hiçbir ağaç odununu vermek istemez, sadece çam ağacı odununu verir.
- 2.*İbrahim* çam ağacına, ‘Allah’ım yaprakların dökülmesin, kış boyu üzerinde kalsın.” diye bedduâ eder.
- 3.Çam ağacının yaprağı o sebeple dökülmez (Balaban, 2014: 77).

Bir diğer tespit edilen efsanede de yine başka bir ağacın cezalandırılması hususu vardır. Prof. Dr. Saim Sakaoglu’nun hazırladığı “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen bir efsanede ise şu şekilde geçmektedir:

“Hazreti *İbrahim*’in Nemrud’un putlarını kırdığı ve halkı doğru yola davet ettiği hepimizin bildiği bir olaydır. Urfa ilimizdeki ünlü Balıklı göl bunun güzel bir armağanıdır. Hazreti *İbrahim*’le ilgili başka bir hikâye daha vardır ki diğeri kadar anlatılmaz. Aynı zamanda iğde ağacının bugünkü şeklini alışının da hikâyesi olan bu efsane şöyledir:

Nemrut, *Hazreti İbrahim*'i âteşe atmaya karar verir. Büyük bir âteş yaktıracak ve *İbrahim*'i içine atarak diri diri yakacaktır. Nemrut'un adamları âteşin yakılabilmesi için ağaç toplamaya başlarlar. Fakat pek çok ağaç böyle uğursuz bir iş için yanmaya razı olmazlar. Âteşin büyük olması için odun toplayıcılar uzun ve düzgün ağaçları tercih ederler. O zamanlar uzun ve pürüzsüz olan iğde ağacı bu işe gönüllü olarak talip olur. Çevredeki iğde ağaçlarını hep keserler ve âteşe atarlar. Bir ara âteş o kadar büyür ki *Hazret-i İbrahim*'i âteşe atmak için yanına yaklaşamazlar. Hemen bir mancınık hazırlayıp *İbrahim*'i onun vasıtası ile âteşe atarlar.

İbrahim'in düştüğü yerin güzel bir bahçe, âteşin göl ve odunların da göldeki balıklar olduğu hepimizin bildiği şeylerdir. Ama ya iğde ağaçları... Evet, o günden sonra iğde ağaçlarının ne düzgünlüğü kaldı ne de dikensizliği... Bugün iğde ağaçları eğri büğrü ve dikenlidir. Bu yüzden de yakılmak için pek tercih edilmez. Çünkü *Hazreti İbrahim*, iğde ağacının fazla ısı vermesi karşısında Allah'a yalvarır ve bu ağacın cezalandırılmasını ister ” (Sakaoğlu, 1976: 205-206).

Hz. İbrahim (a.s.)'le ilgili efsanelerde görüldüğü üzere Hz. İbrahim (a.s.)'in âteşe atılması hâdisesi üzerinde daha çok durulmuş. Üzerinde durulan konu ile ilgili olarak, Kur'ân-ı Kerim'de değişik yönlerden ele alınmakta ve birçok imtihanla denendiği bildirilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de hayatından çokça bahsedilen Hz. İbrahim'in burada yaşadığı dönemdeki olaylardan putları kırması ve âteşe atılmasının nasıl gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Çünkü efsanelerde bahsedilen olaylara bakıldığında zaman âteşe atılması olayı üzerinde daha çok durulmuştur. “Allâhü Teâlâ tarafından kendisine verilmiş olan Hak ile bâtılı ayırt etme kabiliyeti sayesinde küçüklüğünden itibaren Allâh'ın birliğine inanan ve buna delil getirmeye muvaffak olan Hz. İbrahim (a.s.), peygamberlik görevine getirildikten sonra, babası Azer ve müşrik kavmine, sık sık tapmakta oldukları putların mâhîyetini soruyordu. Onun putları mânâsız şeyler gördüğünü ifade eden bu sorularına cevap olarak müşrikler her defasında, putlara tapmanın kendilerine atalarından miras kaldığını ve kendilerinin atalarını taklit ederek böyle yaptıklarını söylüyorlardı. Hz. İbrahim (a.s.) de, tapanlara ve kendilerine hiçbir fayda veya zararları olmayan basit eşyalardan ibâret bu putlara taptıkları için hem atalarının hem de kendilerinin apaçık bir hata içinde olduklarını belirtirdi. Onun bu sözlerine şaşırان ve putlarının sıradan eşyalar olduğunu bir türlü kabullenmek istemeyen müşrikler her defasında, putlara tapmanın kendilerine

atalarından miras kaldığını ve kendilerinin atalarını taklit ederek böyle yaptıklarını söylüyorlardı. Hz. İbrahim (a.s.) de tapanlara ve kendilerine hiçbir fayda veya zararları olmayan basit eşyalardan ibâret bu putlara taptıkları için, hem atalarının hem de kendilerinin apaçık bir hata içinde olduklarını belirtirdi. Onun bu sözlerine şaşırان ve putlarının sıradan eşyalar olduğunu bir türlü kabullenmek istemeyen müşrikler, onun kendileriyle alay ettiğini sanırlardı. Bunun üzerine Hz. İbrahim (a.s.) ciddi olduğunu belirtir, gerçek rablerinin yeri ve göğü yoktan yaratan Allah olduğunu, kendisinin Allah'ın birliğine kesin inandığını söylerdi” (Yiğit, 2015: 225-226).

“Hz. İbrahim (a.s.), kavmini putlardan uzaklaştırmak için, putların cansız birer eşya olduğunu açıkça göstermek maksadıyla yeni bir tedbir düşündü. Niyeti, putları paramparça ederek, onların kendilerini savunmaktan âciz basit eşyalar olduğunu ortaya koymaktı. Çünkü fiilen yaşanan ve gözle görülen bir durum, insanlar üzerinde, vâ'az ve nasihatten daha etkili olabilirdi. Belki kavmi, kendilerini savunmaktan dahi âciz putlarını un-ufak bir hâlde görürler de ibret alırlardı. Bu düşünceyle, onların bulunmadığı bir zamanda putları kırmaya karar verdi. Müfessirlerin söylediğine göre, her yıl şehir dışına sahraya çıkarak kutlanan büyük bir bayram vardı. Hz. İbrahim (a.s.), düşündüğünü uygulamak maksadıyla, bu bayrama katılmak istemedi ve bunun için hastalığını mazeret göstererek babasından izin aldı. Tüm halkın bayram için şehirden ayrılmasından sonra da puthâneye geldi, orada hiçbir kimsenin kalmayışından istifade ederek, elindeki balta ile en büyükleri hâriç putların tamamını kırdı. Büyük putu sağlam bırakmaktan maksadı, kavmini, putları kimin kırdığını ortaya çıkarmak hususunda bu büyük putun yardımını istemeye sevk etmek, böylece gerek kırılanların gerekse büyük putun konuşmaktan daha âciz olduğunu açık bir şekilde anlamalarını sağlamaktı. Şehre dönen müşrikler, mabetlerine geldiklerinde putlarının paramparça edildiğini görünce büyük bir üzüntü ve öfkeye kapıldılar. Bunu yapanın zâlimlerden olduğunu söyleyerek, suçluyu araştırmaya koyuldular. Önceden Hz. İbrahim (a.s.)'ın putları yediğini, boş şeyler saydığını ve onları kırmaktan bahsettiğini bilenlerin ihbârı üzerine Nemrut, onun derhâl huzuruna getirilmesini emretti. Ona verilecek cezâyı herkesin şâhit olup ibret almalarının sağlanması için ayrıca halkın da toplantıya çağırılması tâlimâtını verdi” (Yiğit, 2015: 226).

“Hz. İbrahim (a.s.)'de bulunup kralın huzuruna getirilmişti. Kralın adamları, ona putlarını kendisinin mi kırdığını sordular. Hz. İbrahim (a.s.)'de müşriklerin

kendiliklerinden gerçeği kabul etmelerini sağlamak maksadıyla, iddialarının doğruluğunu farz ederek, küçük putları onları kıskanan büyük putun kıldığını, işin mâhiyetini, eğer konuşabiliyorlarsa kırılan putlara sormalarını söyledi. Onun cevabını duyan müşrikler, ilk anda, konuşmaktan dahi âciz ve kendilerini kimin kıldığını bile söylemeyen putları ilâh edindikleri için hatalı olduklarını kabul ederek Hz. İbrahim (a.s.)’i haklı bulmuşlardı” (Yiğit, 2015: 226-227).

“Kesin ve susturucu delillerle takviye edilmiş bu açıklamaları karşısında müşrikler, Hz. İbrahim (a.s.)’e mâkûl bir cevap vermekten âciz kalmışlardı. Bu durum Nemrut’u son derece kızdırmıştı. O ve adamları, halkın huzurunda düşmüş oldukları âcizliklerini gizleyebilmek için kaba kuvvete başvurdular, ilâhlarına yar-dım etmek ve intikâmlarını almak arzusuyla Hz. İbrahim (a.s.)’i âteşe atıp yakmaya karar verdiler. Nemrut’un emriyle hazırlanan büyük bir odun yığını âteşlenmiş, alevleri kısa sürede son derece kuvvetlenmişti. Hz. İbrahim (a.s.) yanmakta olan bu kuvvetli âteşin tam ortasına atıldı. Ancak Allahü Teâlâ, âteşe “Ey âteş! İbrahim’e serinlik ve esenlik ol!” diyerek, kendisine dost edindiği Hz. İbrahim (a.s.)’i yanmaktan kurtardı ve âteş ona hiçbir zarar vermedi” (Yiğit, 2015: 228).

Nemrut ile Hz. İbrahim (a.s.) arasında geçen bu tartışma ve sonunda halkın huzurunda cereyan eden bu muazzam mu’cize, Kur’ân-ı Kerim’de Enbiyâ Sûresinde şöyle zikredilir:

“İbrahim, babasına ve kavmine, ‘şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de nedir?’ demişti.

Dediler ki: ‘Biz babalarımızı bunlara tapar kimseler olarak bulduk.’

İbrahim, ‘Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz.’ dedi.

Dediler ki: ‘Bize karşı ciddi misin, yoksa bizimle alay mı ediyorsun?’

Dedi ki: ‘Hayır, sizin Rabbîniz, göklerin ve yerin Rabbîdir ki, bunları o yaratmıştır ve ben bu hususta size şahitlik edenlerdenim. Allah’a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım, onlara bir tuzak kuracağım.’ Sonunda İbrahim, putları paramparça etti. Belki kendisine müracaat ederler diye, sadece putların büyüğünü sağlam bıraktı.

(Dönüp geldiklerinde), ‘İlâhlarınıza bunu kim yaptı? Muhakkak o zâlim-lerden biridir.’ dediler. Bir kısmı, ‘Bunları diline dolayan bir genç duyduk, kendisine İbrahim denilirmiş.’ dediler.

Diğerleri, ‘O hâlde, onu hemen insanların gözü önüne getirin ki, ona verilecek cezâyı görsünler.’ dediler. (Getirilince), ‘Ey İbrahim ilâhlarımızı bu hâle sen mi getirdin?’ diye sordular.

İbrahim, ‘Belki de bu işi büyükleri yapmıştır. Haydi, eğer konuşuyorlarsa kendilerine sorun!’ dedi. Bunun üzerine, kendi vicdanlarına dönüp, ‘Sizler zâlimlersiniz!’ dediler. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler ve İbrahim’e ‘Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun.’ dediler.

İbrahim, ‘Öyleyse, Allâh’ı bırakıp da, size hiçbir fayda ve zarar veremeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmayacak mısınız?’ dedi.

Bir kısmı, ‘Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da ilâhlarınıza yardım edin!’ dediler.

‘Ey âteş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!’ dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler, fakat biz, onları daha çok hüsrânâ uğrayanlar durumuna soktuk. Biz, İbrahim’i ve Lût’u kurtararak, içinde cümle âleme bereketler verdiğimiz ülkeye ulaştırdık ” (Enbiyâ Sûresi, 21/52-71).

Bu olay, Saffât Sûresinde ise daha kısa ve az farklı olarak şöyle anlatılmıştır:

“Şüphesiz İbrahim, onun (Nûh’un) milletinden idi. Hani o, Rabbîne tertemiz bir kalp ile gelmişti. Bir zamanlar, babasına ve kavmine, ‘Siz neye kulluk ediyorsunuz? İftira ederek Allah’tan başka bir takım ilâhlar mı istiyorsunuz? O hâlde âlemlerin Rabbî hakkındaki görüşünüz nedir?’ dedi. Bunun ardından İbrahim, yıldızlara şöyle bir baktı ve ‘Ben hastayım.’ dedi. Ona arkalarını dönüp gittiler. İbrahim, yavaşça putların yanına vardı. ‘Yemiyor musunuz? Hem neden konuşmuyorsunuz?’ dedi. Ardından yanlarına gelip sağ eliyle vurdu. Koşarak İbrahim’e geldiler. İbrahim, ‘Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? ! Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.’ dedi. Müşrikler, ‘Onun için bir bina yapın ve derhâl onu âteşe atın!’ dediler. Böylece ona bir tuzak kurmayı istediler. Fakat biz onların plânlarını bozduk ve böylece onları küçük düşürdük ” (Saffât Sûresi, 37/83-98).

Hız. İbrahim (a.s.)’le ilgili buraya kadar anlatılan kısımlarda Kur’an-ı Kerim’deki peygamberlerin başlarına gelen tebliğ mücadelesinden bahsedilmiştir. Diğer taraftan halkın nazarında efsanelere nasıl yansımış olduğuda örneklerle

açıklanmıştır. Halkın gözünde olağanüstü ögelere yer verilerek anlatılan olaylar, peygamberler tarihinde anlatılana göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.

1.6. HZ. İSMAİL (a.s.)

Allahü Teâlâ, kullarının kalplerinin kendisine bağlı kalmasını ister. Mü'minlerin bir taraftan kendisine karşı duydukları sevgi ve itâatin sınırlarını, diğer taraftan da rızâsı uğrunda göstermeleri gereken sabırlarını ölçmek için, onları kendisi dışında sevdikleri diğer şeylerle imtihân eder. İnsanların çok sevdiği ve bu sevgileri dolayısıyla da Allah tarafından sınandığı diğer şeylerin başında, bilindiği gibi, çocuklar, mal mülk, şöhret, kadın vb. gelmektedir. “ Hz. İbrahim (a.s.)’ın oğlu İsmail ile imtihân edilmesi de bu türdür, belki de benzeri imtihânların en zoru olmuştur. Hz. İbrahim (a.s.), geçtiği gibi tâbî tutulduğu bu tür imtihânların birincisinde çok sevdiği hanımı Sâre dolayısıyla imtihân edilmiş, Allah’â tevekkülü sayesinde başarmıştı. Bu defa yıllarca özlemini çektiği ve hanımları arasında baş gösteren kıskançlık yüzünden yanında dahi büyütemediği biricik oğlu İsmail ile imtihâna tâbî tutuldu” (Yiğit, 2015: 243-244).

1.6.1. Hz. İsmail’in Kurbanlık Olarak Allah’a Adanması

Hiz. İsmail (a.s.)’la ilgili “*Mâhirî ile Mâhîâtâbân*” hikâyesi’nde tespit edilen bir âşık atışması içerisinde aşığımızın birinin verdiği cevap içerisinde Hiz. İsmail (a.s.)’ın kurban edileceği sırada Allah (c.c.) tarafından gönderilen kurbanlık koça hatırlatmada bulunulmuştur. Halk hikâyesinde geçen bu metin şu şekildedir; Mehmet ve Ömer Gökarp tarafından hazırlanan ve Ömer Gökarp tarafından neşredilen “*Mâhirî ile Mâhîâtâbân*” hikâyesi’nde Mâhirî’nin diğer âşıklarla karşılaşması ve atışmasında Hiz. İsmail (a.s.)’la ilgili bölüm:

Aldı Mâhirî:

Bu cevri ü cefalar cana yetmiştir
Baykuş gelip viranede ötmüştür
Göklere beş peygamber, dördü ölü gitmiştir
Arar da bulurum bunu şâirler.

Öteki âşıklar sual sormak için düşünmekte iken Mâhirî aldı bakalım ne dedi.

Aldı Mâhirî:

N'oldu âşık n'oldu ya sana n'oldu

Cem oldu isyanın defterin doldu

Söyle anasız-atasız dünyaya kaç kişi geldi

Arayın bulasız bunu âşıklar.

Bu sırada birinci âşığın dili tutuldu. Yanındaki arkadaşlarına baktı, kaldı.

Üçüncü bir âşık cevap verdi:

Birinci Âdem, ikinci Havva

Üçüncü İsmail'e gelen kurbanlık koçtur.

Dördüncü Salih Peygamberin devesi

Beşinci Mûsâ'nın âsası

Altıncı balçıktan himmet olan kuştur

Arar da bulurum âşık Mâhirî (Gökalp,1985: 51).

Kur'ân-ı Kerim'de ve İslâm tarihinde âşık'ın ifade ettiği Hz. İsmail (a.s.)'e gönderilen kurbanlık koç ile ilgili şu şekilde bahsedilir: Söylendiğine göre, kurban meselesinin başlangıç ve seyri şöyle olmuştur: Hz. İbrahim (a.s.), Allah'tan kendisine bir çocuk vermesini istemiş, dileğinin kabul edildiği müjdesi üzerine büyük bir sevinç içinde, “Öyleyse bu çocuk Allah'a kurban olsun!” demiştir. Zamanla çocuk koşma çağına gelince, rüyâsında kendisine bu adağı hatırlatılmıştır. Hz. İbrahim (a.s.), rüyâsında, tek evlâdını kurban etmekle emrolundu. Yüce Allah, kendisine özel dost olarak seçtiği bu peygamberini, ihtiyar yaşında, biricik oğlunu kurban etmekle denemek istemişti. Yaşlı bir babanın biricik oğlunu kurban etmesinden daha ağır bir imtihân da olamazdı. Rivâyete göre İsmail o sırada yedi veya on üç yaşlarında bulunuyordu. Hz. İbrahim (a.s.), imtihândan muaf tutulmak için kaçamak aramaya çalışmadı. Biricik evlâdını kurban etmek dahi olsa, canından daha fazla sevdiği Rabbînin emrine gönül rızasıyla teslim oldu. Kalbini irfana, dilini burhana, bedenini âteşe, malını misafir ve iyilik yapmaya adanmış olan bu büyük peygamber, bu defa da, oğlunu kurban etmeye razı olarak kulluk ve sevgideki üstünlüğünü ispat etti. İsmail de bu imtihânda hilmini gösterdi. Allah'ın emrine karşı sabrını ve itaat-kârlığını ispat

ederek, o yaşımda, gönül rızasıyla kurban olmayı kabul etti. Bu muazzam olay, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle dile getirilmektedir:

“İbrahim, ‘Ben Rabbîme gidiyorum. O, bana doğru yolu gösterir. Rabbîm! Bana sâlihlerden olacak bir evlât ver!’ dedi. İşte o zaman biz, onu yumuşak huylu (halîm) bir oğul ile müjdeledik. Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince, ‘Yavrucuğum! Rüyâda seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin?’ dedi. O cevaben, ‘Babacağım! Emrolunduğun şeyi yap! İnşâallah beni sabredenlerden bulursun.’ dedi. Her ikisi de teslim olup, İbrahim onu alnı üzerine yatırınca, ‘Ey İbrahim! Rüyâyâ gerçekten sadâkât gösterdin! Biz, muhlisleri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihândır.’ dedik.

Biz, oğluna bedel olmak üzere ona büyük bir kurbanlık hayvan verdik. Geride gelecekler arasında ona iyi bir ün bıraktık. İbrahim’e selâm olsun! İşte biz, muhsinleri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mü’min kullarımızdandır. Bir de onu, sâlihlerden bir peygamber olacak İshak ile müjdeledik. Onu ve İshak’ı bereketli kıldık. Lâkin her ikisinin neslinden iyi kimseler olacağı gibi, kendine açıktan açığa kötülük edenler de olacaktır ” (Saffât Sûresi, 37/99-113).

Hiz. İbrahim (a.s.) ve oğlu İsmail Allah’ın emrine teslim olunca maksat hâsıl olmuş, Allahü Teâlâ bunun karşılığında, İsmail’in yerine kurbanlık bir koç ihsan etmişti. Âyette geçen ancak ismi verilmeyen yumuşak huylu oğul, müfessirlerin ekseriyetine göre Hiz. İsmail (a.s.)’dir. Allah, Hiz. İbrahim’e önce İsmail’i ihsan etmiş, olayın bu âyetlerde anlatılış seyrinden de açıkça anlaşıldığı gibi, onun başından geçen kurbanlık olayının ardından da İshak’ın doğacağını müjdelemiştir. Kurban kıssası bittikten sonra “Sâlihlerden bir peygamber olarak ona İshak’ı müjdeledik.” denilmesi bunu açıkça göstermektedir (Kesir, 2017: 193) Ancak, Ehl-i kitap âlimleri, buna rağmen kurbanlığın İsmail değil, kendi ataları İshak olduğunu kabul etmiştir (Yiğit, 2015: 245).

Hiz. İbrahim (a.s.)’in ilk oğlu olan Hiz. İsmail (a.s.)’in annesi Mısır asıllı Hiz. Hâcer’dir. Hiz. Muhammed (s.a.v.), Hiz. İsmail (a.s.)’in annesi Hiz. Hâcer vasıtasıyla Mısırlılarla hısımlar olduklarına işâret ederek, ashabına, Mısır’ı fethettikleri takdirde Mısır halkına karşı iyi davranmalarını tavsiye etmiş ve şöyle demiştir: “Eğer Mısır’ı fethederseniz, halkına iyi muâmele ediniz. Çünkü onların bizde hakları ve bizimle akrabalıkları vardır. Hadîsin râvîsi Zührî, kendisine Rasûlullah (s.a.v.)’ın kastettiği

akrabalığın ne olduğu sorulunca, “Hz. İsmail (a.s.)’in annesi onlardandır.” cevabını vermiştir (Taberî, 2005: 127). Hz. Hâcer, Mısır kralı tarafından Hz. İbrahim (a.s.)’in ilk hanımı Sâre’ye hediye edilmiş, çocuğu olmayan Sâre de, ondan çocuk sahibi olması ümidiyle kocasını onunla evlenmeye teşvik etmişti. Beklediği gerçekleşmiş, Hâcer, Hz. İsmail (a.s.)’i doğurmuştu. Ancak Sâre kıskançlık duygularını yenememiş, Hâcer ve oğlunun uzaklaştırılmasını şart koşmuştu.

Hz. İsmail (a.s.), bu kıskançlık yüzünden başlayan geçimsizliğin ardından, ancak başka bir sebeple, yâni Yüce Allah’ın emriyle babası tarafından annesiyle birlikte, Filistin’den alınarak çok uzak bir bölgeye götürüldü. Vahyin rehberliğinde, Arabistan’ın Hicâz bölgesine, bir süre sonra inşa edecekleri Kâbe’nin bulunduğu mahâlle getirildi. Babasının hayatını anlatırken belirtildiği gibi, orada bölgeye gelen Cürhüm kabilesi arasında büyüdü. Onların dili Arapçayı öğrendi. Hz. İbrahim (a.s.) zaman zaman onları ziyarete geliyordu. Bilinen ilk ziyareti esnâsında, Allahü Teâlâ’nın emriyle kurban hâdisesi cereyan etti. O sırada henüz yedi veya on üç yaşlarında olan Hz. İsmail (a.s.), babasına Allah tarafından verilmiş olan emre itâat hususunda büyük bir teslimiyet göstererek, Allah için kurban edilmeye râzı olmuştu. Ancak Allahü Teâlâ, tabi tuttuğu büyük imtihanı başarıyla bitiren baba ve oğlu, Hz. İsmail (a.s.)’in yerine kurban edilecek bir kurbanlık göndererek mükâfatlandırdı. Hz. İsmail (a.s.) kendisi yirmi yaşlarında iken vefat eden annesini Kâbe’nin bitişiğinde Hicr diye bilinen yere defnetti. Hz. İbrahim (a.s.), Hacer’in vefatından sonra gerçekleştirdiği ikinci Mekke ziyâretinde oğlu Hz. İsmail (a.s.)’i evinde bulamadı. Onun evinde Cürhüm kabilesinden almış olduğu ilk hanımıyla karşılaştı. Gelini vâsıtasıyla oğlu Hz. İsmail (a.s.)’e bıraktığı üstü örtülü mesaj ile oğluna O kadını boşamasını tavsiye etti. Öbür gelişinde oğlunun aynı kabilede almış olduğu ikinci hanımıyla karşılaştı. Onun iyi bir kadın olduğunu gördü ve oğluna bıraktığı üstü kapalı tavsiye ile onunla iyi geçinmesini istedi. Tekrar gelişinde ise, baba-oğul Allah’ın emri doğrultusunda Kâbe’yi inşa ettiler (Yiğit, 2015: 290-291). Hz. İsmail (a.s.)’e gönderilen kurbanlık koç olayı anlatılan şekliyle gerçekleşmiştir. Tespit ettiğimiz halk hikâyesinde âşıkların karşılıklı atışması sırasında bahsedilen bu durumun, peygamberler tarihinde nasıl geçtiği üzerinde durulmuştur.

1.7. HZ. YAKUB (a.s.)

Hiz. İşhak'ın oğlu olan Hiz. Yakub (a.s.) rivayet edildiğine göre Allahü Teâlâ onu Kenan diyarına peygamber olarak göndermiştir. Hiz. Ya'kub (a.s.) 'la ilgili olarak kaybolan oğluna olan özlemi ve onun bu durum karşısında gösterdiği eşsiz sabr-ı cemli anadolu diyarında efsanelere de konu olmuştur. Dr. Tuğrul Balaban'ın hazırladığı “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı kitapta tespit edilen bir efsanede Hiz. Yakub (a.s.) ve Hiz. Yusuf (a.s.)'la ilgili şu şekilde anlatılmaktadır,

Yusufçuk (III)

(Amasya- Aydınca)

1. Hiz. Yusuf ve Hiz. Yakup kuş olarak birbirlerini ararlar.
2. Bu kuşların bazıları Yusuf bazıları Yakup diyerek terler (Balaban, 2014: 76).

Kur'ân-ı Kerim'de Hiz. Yakub'un evlat acısı ve diğer çocuklarının ihanetiyle imtihan edildiği belirtilmektedir. O kaybolan Hiz. Yusuf'un hasretiyle yıllarca acı çekmiş ama derdini içine atarak şikyetini ancak Allah'a iletmişti. Bu durum uzun seneler devam etmiş ve bütün bu sıkıntılardan dolayı gözleri kr olmuştu. O bir an bile olsa ümidini kesmeyerek sabır ile Allah'a teslim olmuştu.

Hiz. Peygambere “Artık bana güzelce bir sabır gerekir” (Yusuf Sresi, 12/83). yetindeki “sabr-ı cemil” sorulduğunda o bunun “İçinde şikâyet olmayan sabır” olduğunu belirtmiştir (Kesir, 2017: 375). yetinde onun bu durumu şu şekilde anlatılmaktadır: “Gömleğinin üstünde bir kan ile geldiler. (Yakub) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır ” (Yûsuf Sresi,12/18). Rivâyet edildiğine göre kardeşleri, Yusuf'un gömleğini kana bulayıp babalarına getirdiklerinde, acı haberi alan Yak'ub feryada başladı, onun gömleğini istedi. Onu yüzüne sürüp ağladı ve dedi ki:” Bugüne kadar böyle yumuşak huylu bir kurt görmedim! Oğlumu yemiş de sırtındaki gömleği yırtmamış!” Buna göre Hiz. Ya'kub, onların hilesini sezmişti. Fakat yapılacak bir şey yoktu (Taberî, 2005: 36-38) demişti. Burada bir yandan Hiz. Yakub'un Allahü Teâlâ'ya olan teslimiyetini, diğer yandan da nefsin insana neler yaptırabildiğini ve çirkin bir işi nasıl güzel göstermeye çalıştığını görülmektedir.

Hız. Yakub'un bu güzel sabrı onun daha sonra sevinmesine sebep olmuştur. Anadolu sahasında tespit ettiğimiz bu efsanede Hız. Yakub'un bu yaşadığı durum konu edilmiştir.

1.8. Hız. YÛSUF (a.s.)

Kur'ân-ı Kerim'de diğery peygamberlerin kıssaları, muhtelif sûrelerde, özünde bir ancak bazı farklılıklarla kısa kısa anlatılmış ve öğüt alınması için birkaç yerde tekrar edilmiş bulunmaktadır. Buna karşılık, Yûsuf (a.s.)'un kıssası, 111 âyetten müteşekkil, Yûsuf sûresinin baştan 101 âyetinde tek kıssa hâlinde, baştan sona ayrıntılı bir biçimde anlatılmış ve başka bir sûrede tekrar edilmemiştir (Yiğit, 2015: 306).

Adını bu kıssadan alan Yûsuf sûresi, İslâm dâvetinin Mekke döneminde, Mekke müşriklerinin Hız. Muhammed (s.a.v.) ve ashâbına karşı yürüttükleri eziyet ve işkence faaliyetinin had safhaya ulaştığı bir sırada nâzil olmuştur. Bu sûrenin, Hız. Hatice ile Ebû Tâlib'in vefatlarının ardından indiğı zikredilir. Bilindiğı gibi bu günlerde müşrikler işi iyice azıtarak şiddete başvurmuşlar, hatta birkaç defa Hız. Muhammed (s.a.v.)'i öldürme teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bu zor şartların yaşandığı günlerde inen sûrede Hız. Yûsuf (a.s.)'un karşılaşmış olduğı sıkıntılar ve bu sıkıntılara sabretmesi ve sonunda ulaştığı zafer anlatılarak Hız. Muhammed (s.a.v.) ve arkadaşları teselli edilmiştir. Sûrenin kıssanın bitiminden sonraki on yedi âyeti de, peygamberlerin karşılaştığı sıkıntılar ve sonunda ulaşılan mutlu son hakkında önemli bir mesaj özelliğı taşımaktadır.

1.8.1. Yûsuf (a.s.)'un Kuyuya Atılması ve Zindan Hayatı

Hız. Yusuf (a.s.)'la ilgili tespit edilen halk hikâyelerinde peygambere ve kıssaya vurgu yapılmıştır. Doğan Kaya tarafından hazırlanan Âşık Şenlik'in "*Lâtif Şâh ile Mihribân Sultan*" hikâyesi'nde geçen âşıkların karşılıklı atışmasında geçen dörtlüklerde Hız. Yusuf (a.s.)'un yaşadığı olaylara hatırlatmada bulunulmuştur. Hız. Yusuf (a.s.)'la ilgili şu bölümler geçmektedir, ilk olarak Hız. Yusuf (a.s.)'un zindana atılmasına vurgu yapılmaktadır:

Yusuf kimi zindanda

Demem çekdim zilleti.

Çoh şükür ol hudaya,

Azad olmuş kimiyem (Kaya, 2013: 125).

Diğer bir dörtlükte ise Hz. Yusuf (a.s.)’un yaşamış olduğu sıkıntılardan ve hayatı boyunca geçirdiği ağır imtihanlarda halk hikâyelerine konu olmuştur.

Nagahandan düşdüm girdab bahrine,
Yûnus möhnetine, *Yusuf gehrine*,
İhtiyar leleme, yemen şehrine,
Atam ihtiyara bir heber eyle (Kaya, 2013: 127).

Yukarıdaki kısımda geçen halk hikâyesi dışında Hz. Yûsuf’un yedi yıl zindanda kalmasına hatırlatmalarda bulunmaktadır. Peygamberlerin yaşadığı olaylarla, efsanelerin ve halk hikâyelerinin içerisindeki kahramanların yaşadığı olaylar arasında benzerlik kurulduğu görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de, Hazreti Peygamber’e Hz. Yûsuf’un kıssası hakkında şunlar söylenmektedir: “Biz bu Kur’ân’ı vahyederek, sana en güzel kıssaları anlatıyoruz. Oysa daha önce sen bunlardan habersizdin ” (Yûsuf Sûresi, 12/3). Hz. Yûsuf’un kıssası içinde pek çok ibretlik olaylar bulundurması hasebiyle güzel bir kıssadır. O kardeşlerin ihânetine uğramış, baba ocağından koparılmış, köle olarak ucuz bir meblağ karşılığı satılmış, efendisinin karısının fitnesine uğrayarak iftiralara kurban olmuş ve neticede zindana atılmıştı. Ancak o bu iftiraya karşı “Ben Allah’tan korkuyorum” diyerek iffetini korumuş, bunun bedelini zindanda uzun yıllar geçire-rek ödemiş ve neticede bu fitneden kurtularak Mısır’a Maliye bakanı olmuştu. Maliye bakanı iken güç ve kuvvet sahibi olduğu hâlde kardeşlerini ayıplamamış ve onları bağışlamıştı. Allahü Teâlâ da ona güzel davrandığı için hem dünyada hem de ahirette ihsanda bulunmuştur.

Allahü Teâlâ insana düşmanını ilk insan olan Hz. Âdem misâliyle bildirmiştir. Hz. Yûsuf’un kardeşleri de insana apaçık düşman olan şeytanın ve nefislerin vesveselerine kapılarak Hz. Yûsuf’a ihanet ederek kuyuya atmışlardı. Nefisleri o kadar körleşmiş ki kuyuda olan kardeşin feryadını bile duymamışlardı.

Bu olayın akabinde Hz. Yûsuf hür bir kişi iken çocuk yaşta köle olarak satılmış ve satın alan kişi onu hanımına hediye etmişti. Hz. Yûsuf delikanlılık çağına

geldiğinde ev hanımı ondan murat almak istediğinde Hz. Yûsuf olumsuz cevap vermişti. Bu hâdisede Hz. Yûsuf'un fırsatı olduğu halde ondan istifâde etmeyerek son derece iffetli davrandığını görmekteyiz. O nefsin kötü vesveselerine kulak asmamış ve Rabbîn hoşnut olacağı bir davranış sergilenmiştir.

Azizin hanımı Hz. Yûsuf'tan vazgeçmemiş ve onu eğer dediğini yapmazsa zindana atmakla tehdit etmişti. Bunun üzerine Hz. Yûsuf Allah'a şöyle duâ etmişti: "Rabbîm! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve câhillerden olurum! dedi. Rabbî onun duâsını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı. Çünkü O çok iyi işiten, pekiyi bilendir. Sonunda (azîz ve arkadaşları) kesin delilleri görmelerine rağmen (halkın dedikodusunu kesmek için yine de) onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine uygun göründü " (Yûsuf Sûresi, 12/33-35). Gördüğümüz gibi hiç suç işlemediği hâlde Hz. Yûsuf kadınların fitnesinden kurtulmak için zindana girmeyi bile göze almıştı. Bütün bu olumsuz olayların asıl sebebi ise, onu kıskanıp ve karanlık dehlizlere atan kardeşleri idi (Aldamov, 2010: 72). Ayrıca, Prof. Dr. Fikret Türkmen'in hazırlamış olduğu "*Tâhir ile Zühre Hikâyesi*"nde tespit edilen diğer bir halk hikâyesinin içerisinde yani Türkmen varyantında Hz. Yusuf'un yedi yıl zindanda kalmasına hatırlatmalarda bulunmaktadır.

Hz. Yûsuf'un zindanda birkaç kişiyle konuştuğunu âyetler haber vermektedir. Onlardan birinin suçsuz olduğu ispatlanınca hapisten kurtulmuştu. Hz. Yûsuf da kurtulan arkadaşına şöyle demişti: "Beni efendinin yanında an, (umulur ki beni çıkarır) (Yûsuf Sûresi, 12/42). "Bir rivâyette şöyle denmiştir: Şeytan Hz. Yûsuf'a Allahü Teâlâ'yı anmayı unutturdu. Böylece Hz. Yûsuf, zindan arkadaşından kendisini suçsuz olduğunu krala hatırlamasını rica etti de kurtuluşu Allah'tan dilemedi. Bun-dan dolayı Allah onu birkaç yıl daha zindanda tutarak cezâlandırdı " (Taberî, 2005: 172). Tefsirlerde Hz. Yûsuf'un söylediği bu sözün yanlış olduğu bildirilmektedir. Çünkü Allah, peygamberlerini yarattıkları üzerine seçkin kıldığı gibi işlerin en iyisi ve en güzelini de onlara yakıştırmıştır. Peygamber için evlâ olan, darda kaldığı zaman bile Rabbînden başkasına dayanmaması ve el açmamasıdır. Fâtiha sûresinde zikre-dildiği gibi: "Ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım isteriz " (Fatîha Sûresi, 1/5). Ama neticede Hz. Yûsuf zindanından kurtulur ve hak ettiği makama getirilir. "Hz. Yûsuf'un zindandan çıkmadan önce suçsuzluğunun ispatlamasını ve ona isnât edilen

iftiralarını araştırılmasını kraldan istemiştir ” (Yûsuf Sûresi, 12/50). Bu istek ile o haksız yere üzerine sürülmüş lekenin silinmesini ve insanların zihinlerdeki töhmetin ortadan kalkmasını dilemiştir. Daha sonra kralın huzurunda kadınlar suçlarını itiraf edip Hz. Yûsuf’un masumiyetini dile getirmişlerdi (Yûsuf Sûresi, 12/51). Kur’ân-ı Kerim’de bu olay şöyle zikredilmektedir: “(Yûsuf dedi ki): Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah’ın hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını (herkesin) bilmesi içindir. (Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder, Rabbîm acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbîm çok bağışlayan, pek esirgeyendir (Yûsuf Sûresi, 12/52-53). Nice insanlar var ki iftira sonucu haksız yere töhmet altında kalıyorlar. Suçsuzlukları ispatlansa bile onlara sürülen bu lekeler üzerlerinde kalmaktadır. Hz. Yûsuf’un izlediği yol ise insanın masûmiyetini ortaya koyma açısından son derece mühim bir örnektir (Aldamov, 2010: 74).

Kur’ân-ı Kerim, Hz. Yûsuf’un zindandan çıktıktan sonra kralın onu maliye veziri yaptığını ve birçok yetkiyi ona devrettiğini bildirmektedir (Yûsuf Sûresi, 12/54-56). İşte bu görevin başındayken Kenan diyarından seneler önce Hz. Yûsuf’u kuyuya atan ve başına birçok musibetin gelmesine sebep olan kardeşleri erzak almak için yanına gelirler. Onlar Hz. Yûsuf’u tanıyamasalar da o kardeşlerini hemen tanır (Yûsuf Sûresi, 12/58). Kardeşleri güçsüz ve yardıma muhtaç bir durumda iken o güçlü ve iktidar sahibi idi. Hz. Yûsuf böyle bir fırsat karşısında dahi kendisine yakışacak bir davranış sergileyerek onlara eziyet etmemiş, aksine onlara bol ikramda bulunmuş, (Yûsuf) emrindeki gençlere dedi ki: Sermayelerini yüklerinin içine koyun. Olur ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar da belki geri gelirler (Yûsuf Sûresi, 12/62). Ve şöyle demişti: “(Yûsuf) onların yüklerini hazırlayınca dedi ki: “Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben misafirperverlerin en iyisiyim. Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir ölçek (erzâk) yoktur, bana hiç yaklaşmayın!” (Yûsuf Sûresi, 12/59-60). Aslında bu istek onun öz anneden kardeşi olan Bünyamin’e duyduğu özlemin bir belirtisi idi. Hz. Yûsuf’un kardeşleri memleketlerine vardıkları zaman başlarından geçen olayları babalarına anlattılar. Hz. Ya’kub istemeyerek de olsa Bünyamin’i onlarla Mısır’a gönderdi. Hz. Yûsuf kardeşine kendisini tanıtır ve yanında tutması için hırsızlık olayını tasarlayarak su kabını Bünyamin’in yüküne koyar. Hz. Ya’kub’un

şeriatına göre hırsız yakalandığında çaldığı malın karşılığı olarak mal sahibine bir sene köle olarak hizmet ettirilirdi. Mısır kanunlarında ise hırsıza sopa vurulur ve çaldığı malın iki misli ödettirilirdi. Hz. Yûsuf onlara baba-larının şeriatına göre cezâ vermek istedi. Hz. Yûsuf'un adamları su kabını Bünya-min'in yükünde aramaya başlayınca kardeşleri şöyle dediler: "Eğer o çaldıysa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı." Yûsuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı. (Kendi kendine) dedi ki: Siz daha kötü durumdasınız! Allah, sizin anlattığınızı çok iyi bilir " (Yûsuf Sûresi, 12/77).

Hz. Yûsuf'un tüm hayatı ibretlerle doludur. O hayatının hem en zelil yüzünü hem de en yüksek mertebenin şanını gördü. Bütün musibetlerin müsebbibi olan kardeşlerini kendisinin en güçlü olduğu zaman bile affetti. O iffetin ve sadakatin bir sembolü olup insanlara güzel örnek oldu. Her durum karşısında sabır ve duâ ile Allah'a yalvararak güzel bir çıkış yol buldu. Bütün bu hâller ve davranışlar insanlar için birer güzel örnek oldu. Hz. Yûsuf (a.s.)'ın başından geçen bu ibretlik olaylar halkın muhayyilesinde yer etmiş efsanelere ve halk hikâyelerine konu olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de Yûsuf sûresinde geçen bu kıssa en güzel kıssa olarak belirtilmiştir (Aldamov, 2010: 75). Ayrıca, Hz. Yusuf (a.s.)'la ilgili bir başka tespit edilen halk hikâyesinde Hz. Yusuf (a.s.)'un yaşadığı durumlara hatırlatmalarda bulunulmuştur.

Doğan Kaya tarafından hazırlanan Âşık Şenlik'in tarafından anlatılan "*Lâtif Şâh İle Mihriban Sultan Hikâyesi*"nde geçen hikâyenin mensur kısmında Hz. Yusuf (a.s.)'un babasının ve kardeşlerinin yaşadığı Kenan iline vurgu yapıyor. Hikâyede bu kısım şu şekilde geçmektedir:

"Esme hanım lelegile gedib kenardan bahmağa başladı. Gördü Allah, bu ele oğlandı ki, ele bil *Yusif Ken'an* dirilib gelibdi. Esme hanım bir gönülden min gönüle Letifşah'a aşığı oldu, Letifşah'ın gözüne görünmeyib geri gayıtdı. Lele onun Letifşaha'a vurulduğunu hiss edib onun yanına gayıtdı, dedi:

- Esme hanım, çalış, goyma bu oğlanı atan öldürtsün, heyifdi" (Kaya, 2013: 132).

1.9. HZ. MÛSÂ (a.s.)

Kur'ân-ı Kerim'de en çok bahsedilen Hz. Mûsâ'nın ulu'l-azm peygamberlerinden biri sayılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, İsrailoğullarının peygamberleri olan Hz. Mûsâ'ya verdikleri sıkıntıları birçok âyette zikretmektedir. Onlar Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu bildikleri hâlde getirdiği emirlerine karşı gevşek davranarak

O'na eziyet ediyorlardı. Hz. Mûsâ'nın doğmuş olduğu kavim Mısır'ın eski yerlisi olan Kıbt kavmi yıldızlara ve güneşe tapardı. Bu kavim İsrail oğullarını aşağılık bir kavim olarak görürlerdi. Mısır hükümdarı olan Firavunlar da onları esir ve ağır işlerde kullanırlardı (Pala, 2000: 295). Bir gece Firavun görmüş olduğu bir rüyânın tabîrini yaptırmış ve kâhin İsrail oğullarından bir erkek çocuğun doğup onun saltanatını yıkacağını söylemiştir. Bunun üzerine Firavun o sene doğacak olan bütün erkek çocukların öldürülmesini emreder. Annesi yeni doğan Hz. Mûsâ'yı kurtarmak için bir sandığa koyar ve Nil'e bırakır. Gezintiye çıkmış olan Firavunun karısı sandığı fark eder ve Hz. Mûsâ'yı sarayda büyütür. Olgunlaşan Hz. Mûsâ bir kavgada Firavunun aşçısı olan bir Mısırlıyı yanlışlıkla öldürünce korkar ve Mısır'dan kaçır. Medyen'e kaçan Hz. Mûsâ burada Hz. Şuayb'ın kızı ile evlendi. On sene sonra çoluk çocuğu ile tekrar Mısır'a dönerken Tûr dağında Allah ona hitap etti ve ona peygamberlik verdi. Allah Hz. Mûsâ'ya asa ve yed-i beyza mu'cizesini de burada bildirdi. Böylece Hz. Mûsâ kelimûllah sıfatına haiz oldu. Hz. Mûsâ Mısır'a varınca Firavun'u Hak dine dâvet etti. Birçok mu'cizesine rağmen Mısır halkı Hz. Mûsâ'ın peygamberliğine inanmadı. Sonunda Firavun kendi sihirbazlarını yenerse ona iman sözü verdi. Gün gelince Hz. Mûsâ'nın Ejderhâya dönüşen asası Firavun'un sihirbazlarının yılanlarını yuttu. Fakat Firavun sözünde durmaz ve İsrail oğullarına baskısını daha da şiddetlendi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ve İsrail oğulları bir gece Mısır'ı terk ettiler. Bunu duyan Firavun, askerleri ile birlikte onları takip etti. Asası ile Kızıldeniz'i ikiye ayıran Hz. Mûsâ İsrail oğullarını karşıya geçirdi. Kendilerini takip eden Firavun ve askerleri Kızıldeniz'de boğuldu. Hz. Mûsâ beraberindekiler Kenan iline yerleştiler burada İsrail oğulları defalarca Hz. Mûsâ'ya başkaldırdı. Allah Hz. Mûsâ'ya yardımcı olması için Hz. Harun'u gönderdi. Buna rağmen yoldan çıkan ve sapıtan İsrail oğulları Allah tarafından çöllerde uzun bir süre oradan oraya savrulmakla cezalandırıldı (İslâm Ansiklopedisi, 2013: 207-217). Hz. Mûsâ genellikle Hızır ile birlikte anılır. Zira Allah Hızır'a Hz. Mûsâ'nın bile bilmediği ilimleri öğretmiştir. Hz. Mûsâ bu ilimleri ondan öğrenmek için uzun bir yolculuğa çıkmıştır, fakat başarılı olamamıştır. Yine şâ'irler tarafından Hz. Mûsâ kelimûllah olması yönü ile yed-i beyzâ mu'cizesi yönü ile Mısır'da göstermiş olduğu birçok mu'cize yönü ile ele alınmış ve edebî metinlerde kullanılmıştır.

1.9.1. Hz. Mûsâ (a.s.)’ya Peygamberlik Görevinin Verilişi ve Tûr-ı Sînâ

Hz. Mûsâ (a.s.)’yla ilgili Prof. Dr. Fikret Türkmen’in hazırlamış olduğu “*Tâhir ile Zühre Hikâyesi*”nde tespit edilen halk hikâyesinin içerisinde Tûr-ı Sînâ olayına hatırlatmada bulunulmuştur. Hikâyenin içerisinde dağın olağanüstü bir şekilde parçalanması ve yol vermesi motifi tespit edilmiştir. Tâhir yola çıkar ve Zühre’nin yanına dönmek ister. Yolda önüne sarp bir dağ çıkar. Dağdan yol bulup aşamaz. Bir türkû söyleyerek dağa yalvarır. O anda büyük bir fırtına çıkar dağ âteşler içinde kalır. Tâhir korkudan bayılır. Ayıldığı zaman dağda bir geçit meydana gelmiştir. Bu motif Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Mûsâ ve Tûr Dağı Kıssası’nda da geçmektedir. “Mûsâ Tûr-ı Sînâ’da Allah’ın zatını görmek istedi. Allah da “Lenterani” dedi. Fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün. Allah dağa tecelli edince dağ parçalandı, Mûsâ düşüp bayıldı.

Tûr dağı Eymen vâdisinde, Hz. Mûsâ’nın öncülüğündeki İsrail oğullarının (İbrânîler) Mısır’dan çıkarken durdukları, Hz. Mûsâ’nın Allah ile konuştuğunu ve On emir’i aldığı yer olarak bilinmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de bu konu Tâhâ sûresinde de geçmektedir. “Ona vardığı zaman, kendisine şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ!” “Ben şüphesiz senin Rabbînim. Hemen ayakkabılarını çıkar, çünkü sen kutsal bir vâdi olan Tûvâ’dasın.” “Ve ben, seni seçtim, şimdi vahyedileni dinle!” “Gerçekten benim ben, Allah, benden başka ilâh yoktur, onun için bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl!” (Tâhâ Sûresi, 20/11-14). Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görmek istemesi sonucu Allah’ın bir dağa tecelli etmesi ve dağın paramparça olmasını hatırlatıyor. Kur’ân’da bu hâdis: “Ne zaman ki, Mûsâ, mikatımıza geldi, Rabbî ona kelâmıyla ihsanda bulundu. “Ey Rabbîm, göster bana kendini de bakayım sana”. dedi. Rabbî ona buyurdu ki, “Beni kat’iyyen göremezsın ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksın.” Daha sonra Rabbî dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Mûsâ da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, “Sen sübhânsın”, “tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim” dedi (Â’râf Sûresi, 7/143) şeklinde geçmektedir. Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında Allah ile konuşması olayına benzer bir olayda “Tâhir ile Zühre Hikâyesinde” geçmektedir. Burada da görüldüğü üzere halk hikâyelerinde peygamberlerin başlarına gelen imtihanların, hikâyelerin kahraman-larının başlarına gelen imtihanlarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiş oldu.

1.9.2. Hz. Mûsâ (a.s.)’nın Asası ve Kızıldeniz’i İkiye Ayırması

Hz. Mûsâ (a.s.)’la ilgili tespit edilen iki halk hikâyesinde ilk olarak Hz. Mûsâ (a.s.)’nın asasına hatırlatma yapılmaktadır, Ömer Gökâlp tarafından hazırlanan ve Mehmet ve Ömer Gökâlp tarafından derlenen “*Mâhirî ile Mâhîâtâbân Hikâyesi*”nin içerisinde geçen manzum bölümlerde âşıklar karşılıklı olarak şöyle birbirlerine seslenmektedir,

Öteki âşıklar sual sormak için düşünmekte iken Mâhirî aldı bakalım ne dedi.

Aldı Mâhirî:

N’oldu âşık n’oldu ya sana n’oldu

Cem oldu isyanın defterin doldu

Söyle anasız-atasız dünyaya kaç kişi geldi

Arayın bulasız bunu âşıklar

Bu sırada birinci âşığın dili tutuldu. Yanındaki arkadaşlarına baktı, kaldı.

Üçüncü âşık cevap verdi:

Birinci Âdem, ikinci Havva

Üçüncü İsmail’e gelen kurbanlık koçtur.

Dördüncü Salih peygamberin devesi

Beşinci Mûsâ’nın asası

Altıncı balçıktan himmet olan kuştur.

Arar da bulurum âşık Mâhirî (Gökâlp, 1985: 51).

Hz. Mûsâ’nın mu’cizelerden birisi asasıdır. Çobanlık süresini tamamlayıp uşak durduğu ihtiyarın kızıyla evlendikten sonra ailesiyle birlikte Medyen’den ayrılan Hz. Mûsâ (a.s.), epeyce bir yol katettikten sonra bir gece Sînâ dağı tarafında bir âteş gördü. Bu esnada, o ve hanımı şiddetli soğuk sebebiyle üşümüş ve karanlıktan dolayı yollarını da kaybetmiş bir durumda bulunuyorlardı. Hz. Mûsâ (a.s.), hanımına, âteşin yanına gidip oradan bir haber veya ısınmak için bir âteş getireceğini söyleyerek, ondan geri dönene kadar kendisini bulundukları yerde beklemesini istedi.

Âteşi görmüş olduğu yere geldiğinde orada bulunan vâdinin sağ yanındaki bir ağaçtan kendisine, “Ey Mûsâ! Bil ki, ben, bütün âlemlerin Rabbî olan Allah’ım.” diye seslenildiğini duydu. Ardından, aynı ses tarafından ayağındaki nalınları çıkar-ması ve elindeki asayı bırakması emrolundu. Bu emir üzerine elindeki asayı bıraktığında, bir de ne görsün, asa canlanmış, bir yılan gibi hareket ediyor! Bu manzara karşısında

korkuya kapılan Hz. Mûsâ (a.s.) arkasını dönüp kaçmaya başlayınca aynı ses korkmamasını söyledi ve ona güvende olduğunu bildirdi (Yiğit, 2015: 407).

Hz. Mûsâ (a.s.)'nın Medyen'den ayrılışı ve Sînâ dağında peygamber olarak görevlendirilip tebliğ için Firavun'a gitmekle emrolunması, Kur'ân-ı Kerim'de birkaç defa anlatılmıştır. Bu konu Kasas sûresinde şöyle geçmektedir:

“Artık Mûsâ, hizmet süresini doldurunca, ailesiyle birlikte yola çıktı. Yolda Sînâ dağı tarafında bir âteş gördü. Ailesine, ‘Siz burada bekleyin, ben bir âteş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir âteş parçası getiririm.’ dedi. Âteşi gördüğü yere gelince, o mübârek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, oradaki ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: ‘Ey Mûsâ! Bil ki, ben, bütün âlemlerin Rabbî olan Allah’ım’ ve asanı at!’ denildi. Mûsâ, yere attığı asayı yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. ‘Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen, emniyette olanlardansın.’ buyuruldu. ‘Elini koynuna sok, kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan açılan kollarını kendine çek. İşte bu ikisi, Firavun ve adamlarına karşı Rabbîn tarafından iki kesin delildir. Çünkü onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.’ diye seslenildi. Mûsâ dedi ki: ‘Rabbîm! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun’un konuşması benimkinden daha düzgündür. Onu da, beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zîrâ bana yalancılık ithamından bulunmalarından endişe ediyorum. Allah buyurdu: seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki âyetlerimiz sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tabi olanlar üstün geleceksiniz” (Kasas Sûresi, 28/29-35). Hz. Mûsâ (a.s.)'nın asası önce, Firavunun büyücülerinin yılanlarını yutan bir Ejderhâya dönüşmüştür: “Bunun üzerine Mûsâ, asasını yere bırakıverdi, o da birdenbire kocaman bir Ejderhâ kesiliverdi ” (Â'râf Sûresi, 7/107).

Prof. Dr. Fikret Türkmen'in hazırlamış olduğu “*Tâhir ile Zühre Hikâye-si*”nde tespit edilen halk hikâyesinin içerisinde görülen bir diğer motif de Kırım varyantında bulunmaktadır. İlk dönüş epizotuna bağlı olan motifte, Tâhir haberi alır almaz Zühre'nin yanına dönmek için kendini deryâya atar. “Allah’ın hikmeti, o saatte deniz yarıldı, kuru yer oldu, bu yol ilen gider iken... (Proben, 1998, VII: 334)” şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi Hz. Mûsâ'nın İsrail oğullarını Kızıldeniz'den geçirmesi ve asası ile Kızıldeniz'e vurması ve denizin çekilmesi kıssası hemen hemen aynı özellikleri muhafaza ederek, Tâhir ile Zühre Hikâyesi'ne girmiştir (Gölpınarlı, 2011:

261). Halk edebiyatında görüldüğü gibi “Tâhir ile Zühre Hikâ-yesinde” Hz. Mûsâ (a.s.)’nın başından geçen olayların benzeri halk hikâyelerinde bu olaylardan esinlenerek dile getirilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de bu olaylar şu şekilde dile getirilmiştir, Hz. Mûsâ, Firavun ve askerlerinden kaçarken, asası ile Nil Nehrini ikiye bölmüş: “Doğrusu Mûsâ’ya şöyle vahyettik: "Kullarımla geceleyin yürü de onlara denizde kuru bir yol aç, yetişilmekten korkmaz ve endişe etmezsin” (Tâhâ Sûresi, 20/77). Ve “Bunun üzerine Mûsâ’ya “Vur asan ile denize” diye vahyettik, vurunca bir infilak etti, her bölük koca bir dağ gibi oluverdi” (Şu’ârâ Sûresi, 26/63). Daha sonra da asasını kuru bir toprağa vurarak oradan bir su çıkarmıştır: “Biz onları on iki kabiliye, o kadar ümmete ayırdık. Ve kavmi kendisinden su istediği zaman Mûsâ’ya, elindeki asa ile taşa vur, diye vahyettik, vurunca hemen o taştan on iki pınar akmaya başladı. Halkın her bir su alacağı yeri iyice öğrendi. Bulutu da üzerlerine gönderdik, gölgeledik. Onlara kudret helvası ve bildircin indirdik. Size rızık olarak ihsan edilen nimetlerin temizinden yiyiniz, dedik. Onlar zulmü bize yapmadılar, lâkin kendi kendilerine zulmediyorlardı (A’râf Sûresi,7/16). Yine yukarıdaki hikâyeyi anlatan âşıkların karşılıklı olarak söyleşmelerinde balçıktan himmet olan kuşun bildircin olduğunu murat etmiş oldukları kanâatindeyiz. Asaya bütün bu kudreti veren ise Allah’tır şeklinde yorumlanmıştır.

1.10. HZ. DÂVUD (a.s.)

Hz. Dâvud (a.s.), Yahuda b. Yakub soyundan, Beytüllâhim’de oturan Îşâ (Yesse) b. Obad’in oğludur. Rivâyete göre, İsrail oğulları, Tâlût’un ölümünden sonra, hazinelerin anahtarlarını ona vererek onu hükümdar yapmışlardır. Hükümdar olmasının ardından Allah, ona peygamberlik de vermiş ve kendisine Zebur’u vahyetmiştir. Ayrıca, demiri onun için yumuşatarak, zırh sanatını ilk defa ona öğretmiştir. Ona benzeri görülmemiş güzellikte bir ses vermiş, dağlar ve kuşların onunla birlikte tesbihte bulunmasını lütfetmiştir (Esir, 2014: 223).

Hz. Dâvud (a.s.)’un ismi, Kur’ân-ı Kerim’de on altı defa geçer. Kur’ân-ı Kerim’de bu âyetlerde, onun hükümdarlığı, peygamberliği, başından geçen önemli olaylar ve kendisine has bazı özellikler hakkında bilgi vermiştir. Cenâb-ı Hakk, Hz. Dâvud (a.s.)’a, hem hükümdarlık hem de peygamberlik verdiğini birkaç yerde bildirmiştir. Bu âyetlerde, ona güçlü bir saltanat yanında, iyi bir idarecinin muhtaç olduğu Hakkı batıldan ayırma ve âdil davranma kabiliyetinin verildiği bildirilmiş,

ondan insanlar arasında âdil davranması, bu hususta hiçbir şekilde arzularına kapılmaması istenmiştir. Arzu ve hevese göre hüküm vermenin idareciyi Haktan saptıracağı, bu şekilde davranarak Allah'ı unutup O'nun yolundan ayrılanların âhirette şiddetle cezalandırılacağı vurgulanmıştır:

“Dâvud’un hem hükümranlığını kuvvetlendirmiş, hem de kendisine hikmet ve Hakkı bâtıldan ayırdetme kabiliyeti vermiştik ” (Sâd Sûresi, 38/20).

“O zaman biz, ona şöyle vahyetmiştik: ‘Ey Dâvud! Seni şüphesiz yeryüzünde halifemiz kıldık, o hâlde insanlar arasında adâletle hükmet! Sakın keyfe uyma ki, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu, Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır” (Sâd Sûresi, 38/26).

1.10.1. Hz. Dâvud (a.s.)’un Tesbihi, Zikri ve Sesinin Güzelliği

Cenâb-ı Hakk, nezdinden bir lütuf olarak, dağların ve kuşların Hz. Dâvud (a.s.) ile birlikte tesbihte bulunmasını emretmişti. Bu mu’cize sayesinde Hz. Dâvud (a.s.), kendisiyle beraber tesbih ve zikirde bulunan dağların ve kuşların seslerini duyabiliyordu. İbn Kesir’in söylediğine göre, Hz. Dâvud (a.s.) güzel sesiyle Zebur’u okurken, onu dinleyen kuşlar, havada onun etrafında toplanır, ona uyararak onunla birlikte tesbih ederlerdi. Bu esnada, dağlar da bu teşbihi yansıtır, onun nağmeleri gibi nağmeler çıkarırdı (Kesir, 2012: 516). Onun sesi, orta ve kalın gür bir sestir. Nitekim bu tür seslere, ona nisbetle “Dâvûdî ses” denilmiştir (Yiğit, 2015: 514).

Çalışma esnasında tespit edilen bir halk hikâyesi örneğinde Hz. Dâvud (a.s.)’un sesinin güzelliğine hatırlatmada bulunulmuştur. Ahmet Özdemir tarafından hazırlanan “*Eşref Bey hikâyesi*” içerisinde anlatılan manzum bölümlerinde âşıkların karşılıklı atışması bölümü içerisinde geçen kısım şu şekildedir,

“ – Bana gidin de çarşıdan bir saz getirin, dedi. Sazı getirip Hocanın eline verdiler. Hoca saza düzen verdi. Aldı bakalım Hoca ne dedi ki orada toplanan halk ne anlasın:

“Bazı içki içerler dünyada sefâ ile

Neyle sineme yazsınlar Dâvud’un nefesiyle

Yazılanlar gelir başa, saklasan kafesiyle.

Kuldan kula ne ziyân var yardımcım Allah ola” (Özdemir, 1986: 211).

Ona verilen bu nimet, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle dile getirilmektedir: “Şüphesiz ki biz, Dâvud’a nezdimizden bir üstünlük verdik. ‘Ey dağlar ve kuşlar! Dâvud tesbih ettikçe siz de onun tesbihini tekrarlayın.’ dedik. Onun için demiri yumuşattık” (Sebe Sûresi, 34/10).

Rasûlullâh (s.a.v.) da, Kur’ân-ı Kerim tilâvetini beğendiği arkadaşlarından Ebu Mûsâ el-Eş’ârî’ye hitap ederken şöyle demiştir: “Ey Ebu Mûsâ! Sana, Âl-i Dâvud’un mezamirinden bir miz-mâr verilmiştir” (Buhari, 2010: 31). Bir başka hadîsinde de şöyle buyurmuştur: “Dâvud’a kırâat kolaylaştırılmıştır. O, bineğinin hazırlanmasını emreder ve daha bineği hazırlanmadan Zebur’u okurdu. Ayrıca o, sadece kendi el yemeğini yedi (Buhârî, 2010: 37).

1.11. HZ. SÜLEYMAN (a.s.)

Hiz. Dâvud’un oğlu olan Hiz. Süleyman henüz on iki yaşında babasının yerine tahta geçmiştir. O hem hükümdar hem de peygamberdir. Allah ona çok büyük mal-mülk zenginliği vermiştir. Aynı zamanda Allah tarafından kendisine hayvanlarla konuşabilme, cinlere, insanlara, kuşlara ve rüzgâra hükmedebilme melekeleri de bahşedilmiştir. Hüd hüd kuşunun haber vermesi ile Sebe melikesi olan Belkıs’a bir mektup yazarak onun hükümdarlığını tanımasını ister. Buna ilk başta karşı çıkan Belkıs daha sonra onun sıradan bir hükümdar olmadığına kanâat getirir. Fakat Hiz. Süleyman Belkıs’ın kalbinin tam mutmain olması için kendisine bir ziyaret yapacak olan Belkıs daha gelmeden onun tahtını bir cin vasıtası ile kendi ülkesine getirtir. Kendi tahtında Hiz. Süleyman’ın oturduğunu gören Belkıs ona inanır ve ona tabi olur. Kudüs’te cinlere yaptırmakta olduğu hükûmet sarayının inşaatı sırasında, bastonuna yaslanmış iken ruhunu teslim etmiş. Çünkü kendisi başlarında olmazsa cinler çalışmazmış. İnşaat bittikten sonra bir ağaç kurdu bastonu kemirmiş ve Hiz. Süleyman’ın vefat ettiği anlaşılmıştır (Köksal, 2004: 205).

1.11.1. Hiz. Süleyman (a.s.)’ın Hayvanlarla Konuşması ve Saltanatı

Hiz. Süleyman (a.s.)’nın Allahü Teâlâ’nın Hiz. Süleyman (a.s.)’a bahşettiği mu’cizelerden biri de, ona kuşların, hayvanların ve böceklerin dilini öğretmesidir. Hiz. Süleyman (a.s.), bu mu’cize sayesinde, kuşların hislerini sezecek bir kabiliyetle donatılmış, aynı zamanda kendisine kuşların tabiâtı olan uçma ilmi öğretilmiştir (Elmalî, 2009: 133).

Kur’ân-ı Kerim’de ona kuşdilinin öğretildiğini bildirmekle kalmamış, onun bazı kuşlar veya karıncalarla konuşmasına dair örnekler de vermiştir: “Süleyman Dâvud’a vâris oldu, ‘Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.’ dedi” (Neml Sûresi, 27/16).

Hiz. Süleyman (a.s.)’ın kuşlar ve karıncalarla konuştuğu kesin olmakla birlikte, konuşmasının keyfiyeti hakkında bilgimiz yoktur. Âyet ve hadîslerde bu konuşmanın nasıl olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Tefsir, kısas-ı enbiyâ ve tarih kitaplarında, bu konularda aktarılan rivâyetler, bir takım tahminlerden ibarettir (Aydemir, 2012: 189-190).

Hiz. Süleyman (a.s.), edebiyatımızda daha çok hükümdarlığı ve mülkünün çokluğu yönü ile anılmıştır. Mu’cizeleri yönü ile de, cinlere, rüzgâra, kuşlara ve insanlara hükmetmesi ve hayvanlarla konuşması halk edebiyatımızda sık sık hatırlatma konusu olmuştur. Mühr-i Süleyman diye bilinen hükümdarlık yüzüğü ve onun ehremenler tarafından çalınması da halkın muhayyilesinde geniş yer tutmuştur. Özellikle Hiz. Süleyman’ın bir sefer sırasında ezilmesinler diye, ordusunu durdurarak karıncaların önderi ile konuşması ve onları yuvalarına göndermesi halk edebiyatımızın vücut bulmuş ürünlerinde sık sık dile getirilmektedir. Ayrıca halk edebiyatımızda geçen, hüthüt kuşu, sebe melikesi Belkıs, Belkıs’ın tahtı edebiyatımızda Hiz. Süleyman (a.s.)’ı hatırlatır.

Hiz. Süleyman Allah’ın izni ile rüzgâr, hayvanlar, cinler ve daha birçok varlığa hükmediyordu. Bu onun mu’cizelerdendir. Bu mu’cizelere Kur’ân-ı Kerim’de geçen: “Derhal onu Süleyman’a anlattık, bununla beraber her birine bir hüküm ve bir ilim vermiştik. Dağları Dâvud’un emrine âmâde kılmıştık, kuşlarla beraber tespih ediyorlardı, Biz bunları yaparız!” (Enbiyâ Sûresi, 21/79).

Çalışma esnasında efsane ve halk hikâyelerinde Hiz. Süleyman (a.s.)’la ilgili tespit edilen bölümlerde şu şekilde geçmektedir, Dr. Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı çalışmasında Hiz. Süleyman (a.s.)’ın hayvanlarla konuşması özellikle kuşlarla konuşmasına atıfta bulunulmuştur. Tespit edilen efsanelerin çeşitli varyantları şu şekildedir:

Baykuş

(Taşova-Şahinler-Kuşuf)

1. Hayvanların peygamberi olan *Hz. Süleyman*'dan karısı, kuş kemiğinden saray yaptırmasını ister.
2. *Hz. Süleyman* bütün kuşları çağırır ama baykuş gelmez.
3. Baykuş, padişaha kadın sözü dinlediği için gelmediğini söyler.
4. Baykuşun sözüyle aklını başına toplayan padişah hatasından vazgeçer.
5. Padişah baykuşa “Sen bu kuşların beyisin, padişahısın. Her gün üç tane serçe gelsin, önüne konusun.” der (Balaban, 2014: 73).

Baykuş

(Gümüşhacıköy-Korkut)

1. *Hz. Süleyman*'ın karısı kuş kemiğinden saray ister.
2. *Hz. Süleyman* tüm kuşları çağırır, baykuş gelmez.
3. Neden gelmedin sorusuna baykuş “Senin güvendiğin insan kanadımı kırdı.” diye cevap verir.
4. Bu sebeple, *Hz. Süleyman* “Cenâb-ı Allah tarafından günde sana üç kuş gelecek yuvarlana yuvarlana.” diyerek baykuşa nasibini verir (Balaban, 2014: 73).

Baykuş

(Gümüşhacıköy)

1. *Hz. Süleyman* bir kadına âşık olur.
2. Kadın *Hz. Süleyman*'a kuş kemiğinden saray yaptırırsa evleneceğini söyler.
3. *Hz. Süleyman* bütün kuşlara haber gönderir baykuş üç kere çağırılmasına rağmen gelmez.
4. Baykuş, Sultan *Süleyman* sorumu bilirse gelirim der.
5. Sultan soruyu bilemez, baykuşun cevabı aklını başına getirir.
6. *Hz. Süleyman*, baykuşa üç serçe dövüşerek gelsin, birini ye bu ikisini bırak gitsin, der (Balaban, 2014: 73-74).

Ahmet Edip Uysal tarafından hazırlanan “*Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler*” adlı kitapta tespit edilen “*Süleyman Peygamber ve Akbaba*” adlı hikâyede ise yine *Hz. Süleyman* (a.s.)'ın bir akbaba kuşu ile konuşmasından bahsedilmektedir. Bu hikâyeden bir bölümü örnek olarak sunuldu: “*Süleyman* Peygamber sadık ve akıllı

adamları ile görüşerek dünyada en fazla yaşayan yaratığın hangisi olduğunu öğrenmiş. Akbaba dünyada en çok yaşayan bir hayvanmış. *Süleyman* Peygamber yola çıkmış ve bir gün bin beş yüz yaşında olan Akbaba'ya rastlamış. Ona demiş ki: “Ben beş yüz yıl yaşadım. Şimdi Allah bana kırk gün daha ömür verdi. Bu kırk gün içinde geçmişte neler olduğunu öğrenmem gerekiyor. Bana yardım edebilir misin?” (Uysal, 1989: 133-134).

Hız. Süleyman birçok varlığa hükmedebiliyor ve onların dilinden anlayabiliyor onlarla konuşabiliyordu. Bu Allah tarafından kendisine bahşedilmiş, Kur'ân'da da geçen mûcizelerindendir.

Fikret Türkmen tarafından hazırlanan “*Tâhir ile Zühre Hikâyesi*”nin Türkmen varyantında da çok değişik motifler ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki “sihirli kemer” motifidir. Tâhir, Mahım Can'la evlenir fakat Zühre'yi unutmaz. Dönüş söz konusu olunca Mâhim Can'da, Hız. Süleyman'dan kaldığına inanılan ve ebedî gençlik veren, sihirli bir kemer vardır. Onu Tâhir'in beline takar. Bu motif indekste de bulunmaktadır.

Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “*Ercişli Emrah hikâyesi*”nde tespit edilen halk hikâyesinin içerisinde geçen hikâyenin manzum bölümlerinde de Hız. Süleyman (a.s.) 'ın taht ve tac bahsinde unutulması mümkün olmayan “kuşdili bilen” Sultan Süleyman, her zaman debdebenin, gösterişin değil, bazen de ölümün sembolü olarak görülür. Hız. Süleyman (a.s.)'ın peygamberliği, hükümdarlığı ve saltanatının olmasına rağmen onun da dünyada göçüp gittiğine hikâyenin içerisinde bahsetmektedir. Bu kısım şu şekildedir,

Emrah diyen *Süleymanlar*

Biz burdayız hani onlar

Aslan kimi kahramanlar

Kara toprağa yaslanıp (Sakaoğlu, 1987: 54).

Ayrıca, Hız. Süleyman (a.s.)'la ilgili kabrinin nerede olduğu konusunda Ömer Gökâlp tarafından neşredilen, Mehmet ve Ömer Gökâlp tarafından derlenen “*Mâhirî ile Mâhîtabân*” hikâyesinden alınan manzum bir bölümde âşıkların karşılıklı atış-ması esnasında Hız. Süleyman (a.s.)'ın kabrinin nerede olduğunu muamma şeklinde soruyor,

sorduğu âşık cevap veremeyince yine Mâhirî kendi cevaplıyor. Hz. Süley-man (a.s.)’ın saltanatına vurgu yapıyor. Bu bölüm şu şekildedir:

Aldı Mâhirî:

Âşık bu sözlerin fira fîrade
Arzumanım kaldı kaşı karede
Söyle *Süleyman*’ın kabri nerede
Ara ki bulasın âşık Filvarî?

Filvarî bu muammaya cevap veremedi. Bocalaması üzerine:“Eya âşık Mâhirî, sen kendi sorunu cevapla...” dediler.

Aldı Mâhirî:

Âşıklar düşmüştür aşkın mestine
Daim uğraşırlar kastı kastına
Süleyman’ın kabri bir mağarada
Kendi tahtı üstüne
Bunu bilemezsin âşık Filvarî (Gökalp, 1985: 48).

1.12.HZ. İLYAS (a.s.)

Hz. İlyas (a.s.)’ın Hârun evlâdından olduğunda müttefik olan İslâmî rivâyetler, onun adının geçtiği ilk âyetin şu şekilde olduğunu söylemektedir: “Zekeri-yâ, Yahya, İsa ve İlyas’a da doğru yolu göstermiştik, onların hepsi dürüst ve erdemli kişilerdi” (En’âm Sûresi, 6/85). Hz. İlyas (a.s.)’dan bahseden ikinci âyetin meâli de şöyledir: “Şüphesiz İlyas da peygamberlerimizden biriydi. Kavmine demişti ki, ‘Allah’ın azâbından korunmaz mısınız? Ba’al’e yalvarıp yaratıcıların en güzelini, sizin ve atalarınızın Rabbî olan Allah’ı bırakıyor musunuz?’ O’nu yalanladılar, bundan dolayı onlar cehenneme getirileceklerdir. Yalnız Allah’ın hâlis kulları hariç. Biz, sonra gelenler arasında ona (İlyas’a) da bir ün bıraktık. İlyas’a selâm olsun!” (Saffât Sûresi, 37/123-130).

Görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerim, “güzel ahlâk sahibi Hz. İlyas (a.s.)’ın hidâyete ulaştırılıp peygamber olarak görevlendirildiğini, Ba’al isimli puta tapan bir kavme gönderildiğini, halkı Allah’a ibâdete çağırdığını ve onun da diğer peygamberler gibi büyük bir düşmanlıkla karşılaştığını bildirmekle yetinmiştir” (Yiğit, 2015: 542).

1.12.1. Hz.İlyas (a.s.)’ın Ölümsüzlüğü ve İnsanlara Yardım Etmesi

İslâmî kaynaklarda, Kitab-ı Mukaddes’ten nakledilen bu rivâyetlere başka rivâyetler de eklenmiştir. İbn İshak’tan akatarılan bir rivâyete göre, İsrâîl oğulları, Hezekiel peygamberden sonra Tevrat’ı terkederek putlara tapmaya başlarlar. Bunun üzerine Hz. İlyas (a.s.) onlara peygamber olarak gönderilir. Benî İsrâîl’i putları Ba’ali terkedip yalnızca Allah’a tapmaya ve Tevrat’a tabi olmaya çağıran Hz. İlyas (a.s.)’a Baalbek kralı dışında inanan olmaz. Ancak bu kral da, putlara tapan diğer hükümdarların sahip oldukları dünya malı bakımından kendisinden farklı olmadıklarını gerekçe göstererek, girdiği dinin kendisine bir üstünlük sağlamadığını söyler ve eski dinine döndüğünü açıklar. Bu durum karşısında çaresiz kalan Hz. İlyas (a.s.) kavminin ilâhi bir azâba çarptırılması için bedduâda bulunur. Bunun üzerine üç yıl boyunca ülkede şiddetli bir kuraklık ve kıtlık yaşanır. İnsanlar ve diğer canlıların önemli bir kısmı telef olur. Hz. İlyas (a.s.) ise Allahü Teâlâ’nın verdiği rızık sayesinde bundan etkilenmez. Yiyecek bulmak için peşini bırakmayan müşriklerden gizlenmek zorunda kaldığı bu günlerde, ihtiyar bir kadının evine sığınır. Duâsıyla onun ağır hasta olan oğlunu iyileştirir. Elyesa b. Ahtup ismini taşıyan ve kendisinden sonra peygamberlik görevine getirilecek olan bu genç ona iman eder ve bundan sonra vefatına kadar ondan ayrılmaz. Bu arada krala giden Hz. İlyas (a.s.), her iki tarafın Rabbîne duâ etmesini, hangi tarafın duâsı kabul edilirse o tarafın ilâhına inanılmasını teklif eder. Bu teklif kabul edilince kral ve halkı, yağmur yağdırması için Ba’al putuna yalvarır, ancak hiçbir değişiklik olmaz. Hz. İlyas (a.s.) Allah’a yalvarınca ise aniden bulutlar belirir ve bol yağmur yağar. Ne var ki, yağmurların getirdiği berekete rağmen Baalbek halkı küfürde inat eder. Bunun üzerine Hz. İlyas (a.s.) kendisini onlardan kurtarması için Allah’a yalvarır. Elyesa ile birlikte kıra çıktıkları sırada âteşten bir at onlara yaklaşır. O ata biner ve peygamberliği Hz. Elyesa (a.s.)’a vasiyet ederek gökyüzüne çekilir (Taberi, 2012: 273).

Bu rivâyetlerde geçen Hz. İlyas (a.s.)’ın gökyüzüne çekildiğine dâir bilgi, onun da Hz. İsa (a.s.) ve Hızır gibi hâlâ sağ olduğu düşüncesine zemin teşkil etmiştir. Nitekim bazı kaynaklarda ölümsüzlüğün sırrına erdiklerine ve kıyâmete kadar yaşayacaklarına inanılan Hızır ve İlyas peygamberlerin her yıl birkaç defa bir araya geldikleri, Hızır’ın denizlerde, İlyas’ın ise karada yaşadığı, İlyas’ın karada, Hızır’ın ise denizlerde darda kalanların yardımına yetiştiği, her yıl hac mevsiminde Mînâ’da

bir araya gelip birbirlerini tıraş edip birlikte duâ yaptıkları, peygamberimiz'in İlyas ile karşılaştığı, birlikte yemek yedikleri ve ardından İlyas'ın uçup gittiği şeklinde rivâyetler aktarılmaktadır.

Diğer taraftan Hızır'la İlyas'ın her yıl 6 Mayıs'ta bir araya geldikleri söylentisi dolayısıyla, bilindiği gibi bu gün, ikisinin adının halk ağzında aldığı şekliyle "Hıdrellez" bayramı olarak kutlanmaktadır. Ancak bu inancın temeli, İslâm öncesi eski Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu yaz bayramlarına dayanmaktadır. Bu eski bayramlar, hiç alâkası olmadığı halde, Hızır ve İlyas isimleri etrafında dinî bir muhtevâyâ büründürülmüştür (Ocak, 1984: 313).

Çalışma esnasında tespit edilen efsaneler ve halk hikâyelerinde İlyas (a.s.)'dan bahsetmektedir, Hz. İlyas (a.s.)'ın daha çok ölümsüzlüğü üzerinde durulmakta, bir diğer üzerinde durulan konu ise Hz. Hızır (a.s.) ve Hz. İlyas (a.s.)'ın beraber anılmakta olup insanların yardımına koştukları ve ölmediklerinin üzerinde durulmaktadır. İşte bu anlatılanlarla ilgili örnekleri sıralayalım, Dr. Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan "*Amasya, Efsane, Menkabe ve Memoratları*" kitabından tespit edilen bir efsanede Hz. İlyas (a.s.)'ın göğe kaldırıldığını ve ölmediği anlatan kısımlar, peygamberler tarihinde geçen kısımlarla Anadolu insanının hafızasında da yer etmiştir.

İlyas Aleyhisselâmın Ölümsüzlüğü

(Amasya-Vermiş)

1. *İlyas (a.s.)* Allah'a ibadet etmeyi çok sevmekte ve çokça ibadet etmektedir.
2. *İlyas (a.s.)* Öldükten sonra Allah'a ibadet edemeyeceğinden dolayı ölüm korkusu yaşamakta ve bu sebeple sürekli ağlamaktadır.
3. Allah, *İlyas (a.s.)* ağlamaları karşısında ona ölümsüzlük verir.
4. *İlyas (a.s. ve Hızır (a.s.))* ölümsüzdür. Hızır karada İlyas da denizlerde darda kalan insanların yardımına koşarlar (Balaban, 2014: 86).

Diğer bir tespit edilen halk hikâyesi içerisinde ise şu şekilde geçmektedir: Ömer Gökaltı tarafından hazırlanan ve Mehmet ve Ömer Gökaltı tarafından derlenen "*Mâhirî ile Mâhîtabân*" hikâyesinde geçen bir bölümde Mâhirî'nin âşık olması bölümünde "Osman" adlı bir kahramanın âşık olma süreci anlatılmakta rüyâsında gördüğü kişileri sayarken Hızır Nebi ve İlyas (a.s.)'da geçmektedir. Bu kısım şöyledir,

“Osman rüyâsında *Hızır Nebi, İlyas ve Kutup Nebî’yi* gördü. İran’ın Şirvan kasabasında Mîrzâhan’ın kızı Mâhîâtâbân’ı gördü ve pîrlerin verdikleri bâdeyi içerek ona âşık oldu. Aşk bâdesini içen Osman öyle sarhoş olmuştu ki, ertesi sabah uykusundan uyanamadı” (Gökalp, 1985: 16).

Doğan Kaya tarafından hazırlanan Âşık Şenlik’in “*Lâtif Şâh ile Mihriban Sultan*” hikâyesinde geçen hikâye manzum bir şekilde oluşturulmuştur. Hz. Hızır ve Hz. İlyas (a.s.)’ı yardımına koşmalarını dörtlükte şu şekilde dile getirmiştir:

Letifşâhım müşkül kalmış deryada,
Geçen günler mene gelib pö’yada,
Kırklar, üçler yetişsinler feryâda,
O Hızır-İlyas da bir niyâz etsin (Kaya, 2013: 128).

Yine dörtlükte görüldüğü üzere Hz. İlyas (a.s.)’ın zor ve müşkül durumda olan insanlara Hz. Hızır ile yardımına koştuklarına hatırlatmada bulunulmuştur.

1.13. HZ. YÛNUS (a.s.)

Kur’ân-ı Kerim, Hz. Yûnus (a.s.)’un adını dört yerde zikretmiş, iki yerde de onu kendisini yutan balık münasebetiyle, her ikisi de “balık sahibi” anlamına gelen “Zü’nnûn ve Sahibu’l-hût” isimleriyle anmıştır. Hz. Yûnus (a.s.)’un adının geçtiği âyetler şunlardır: Nisâ Sûresi, 4/163, En’am Sûresi, 6/86, Yûnus Sûresi, 10/98, Saffât Sûresi, 37/139. O, Enbiyâ Sûresi, 21/87’de “Zü’nnûn”, Kalem Sûresi, 68/48’de “Sahibu’l-hût” sıfatıyla zikredilmektedir. Bünyâmin neslinden olduğu da söylenen Hz. Yûnus (a.s.)’un adı İncil’de Jonah veya Yonah olarak geçer. O, geniş topraklara hükmeden Asurlular’ın başkenti Ninova şehrine peygamber olarak gönderilmiş ve yaygın kanâate göre M.Ö. 860-784 yılları arasında II. Yereboam devrinde yaşamıştır. Kalıntıları, Irak’ta Musul kentinin tam karşısında Dicle nehrinin doğu yakasında bulunan bu şehir, onun zamanında Asur medeniyetinin ihtişamını temsil ediyordu. Günümüze ulaşan ve çok geniş bir alana yayılmış bulunan kalıntıları dahî, bu ihtişamı göstermeye yeter bulunmaktadır. Bugün orada Hz. Yûnus (a.s.)’a nisbet edilen bir tepe mevcuttur.

Putlara tapan Ninova halkı, günah ve isyanlara boğulmuş, aralarında her türlü kötülük yayılmıştı. Allahü Teâlâ, onlara doğru yolu göstermek için, Yûnus peygamberi gönderdi. Hz. Yûnus (a.s.), 40 yaşında iken peygamber olarak görevlendirildikten sonra, diğer peygamberlerin yaptığı gibi, hemen dâvete başladı. Ancak kavmi, uzun

süre (bazılarına göre 33 yıl) geçmesine rağmen dâvetini bir türlü kabul etmiyordu. Rivâyete göre bu müddet içinde kendisine sadece iki kişi iman etmiş, Hz. Yûnus (a.s.), her türlü kötülüğü işlemeye devam eden ve dâvetini engellemeye çalışan kavminin bu durumdan son derece sıkılmıştı. Kavminin iman etmemesi yüzünden duyduğu üzüntü ve öfkenin son haddine vardığı günlerden birinde, alâmetlerine bakarak müşriklere üç gün sonra başlarına büyük bir azâbın geleceğini haber verdi ve Allah tarafından henüz hicrete izin verilmemiş olduğu hâlde onlardan ayrıldı. Onun kızgınlığı, şüphesiz ki, Allah rızasına yönelik olup dinin haysiyet ve şerefini korumak arzusundan kaynaklanıyordu. O, bu yaptığını da Allah rızasını gözeterek yaptığını inanıyordu. Bu münâsebetle Allah'ın kendisini bu davranışı yüzünden bir sıkıntıya uğratabileceğini hiç düşünmemişti (Yiğit, 2015: 550-551).

1.13.1. Hz. Yûnus (a.s.)'un Balığın Karnında Yaşaması, Kurtulması ve Sabrı

Hz. Yûnus (a.s.), kavminden ayrıldıktan kısa süre sonra beklemediği bir durumla karşılaştı. O, kavmine kızgın bir hâlde limana gitmiş, haddinden fazla yolcu alan ve hareket etmek üzere olan bir gemiye binmişti. Gemi denizin ortasında aşırı yük yüzünden batma tehlikesi geçirince, yükü hafifletmek maksadıyla denize atılacakları belirlemek için çekilen kur'a sonucu onun adı da çıktı ve denize atıldı. Kur'ân-ı Kerim, onun bir kur'a sonucu denize atıldığını haber vermiş. Ancak, denize atılmasını gerektiren bu kur'a çekiminin sebebinden bahsetmemiştir. Bu kur'anın sebebi, büyük ihtimâlle yükün fazlalığı yüzünden batma tehlikesi geçiren bu gemiden bazı adamların atılmasının kaçınılmaz hâle gelmesi olmuştur (Kesir, 2005: 335). Çekilen kur'ada Hz. Yûnus (a.s.)'un adı da denize atılacaklar arasında çıkmış ve hemen denize atılmıştı. İşte bu sırada onu büyük bir balık yutuverdi. Hz. Yûnus (a.s.), balığın karnında zifiri karanlık bir ortamda hâlâ hayatta olduğunu fark ettiği esnada, bütün bunların işlediği hatâlar yüzünden başına geldiğini de anladı. Kendisini affetmesi için hemen Allah'a sığındı ve kendisini bu karanlıklardan kurtarmasını istedi:

“Ey Rabbîm! Senden başka ilâh yoktur. Sen her türlü noksanlıklardan uzaksın. Bana gelince kendime zulmetmiş bulunuyorum. Şimdi ise pişman olup tevbe ettim. Bu sıkıntıyı benden gider!”

Cenâb-ı Hakk, duâsını kabul ederek onu balığın karnından sahile çıkardı ve içine düştüğü üzüntüden kurtardı. Kur’ân-ı Kerim, onun başından geçen bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Zünnûn’u (Yûnus’u) da hatırla. Hani o, bir zaman öfkelenerek kavmini bırakıp gitmişti de bu yüzden kendisini sıkıntıya sokmayacağımızı sanmıştı. Sonunda karanlıklar içinde kalıp şöyle duâ etti: ‘Senden başka ilâh yoktur. Seni tenzih ve tesbih ederim. Doğrusu ben zâlimlerden oldum!’ Biz de duâsını kabul edip onu sıkıntılardan kurtardık. İşte, mü’minleri böyle kurtarırsın” (Enbiyâ Sûresi, 21/87-88).

Kur’ân-ı Kerim, onun başından geçenler ve onu sevindiren bu gelişme hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Şüphesiz, Yûnus da gönderilen peygamberlerdendir. Bir zaman o, kaçıp dolu bir gemiye binmişti. Gemidekilerden bir kısmının atılması için kur’a çekilmişti de O da denize atılanlardan olmuştu. Denize atılınca balık onu yutmuştu. O pişmanlık içindeydi. Eğer o, anlık çok tesbih edenlerden olmasaydı, insanların tekrar diriltileceği Kıyâmet gününe kadar balığın karnında kalırdı. Biz, onu balığın karnından hasta bir vaziyette çorak bir sahile attık. Üzerine geniş yapraklı bir bitki bitirdik. Ve onu, nüfusu yüz bin hattâ daha fazla olan bir kavme peygamber olarak gönderdik. Onlar, Yûnus’un dâvetini kabul edip iman ettiler. Biz de onları bir vakte kadar nîmetlerimizden yararlandırırdık (Saffât Sûresi, 37/139-148).

Hiz. Yûnus (a.s.)’un balığın karnında kaldığı süre hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kaynaklarda 1 saat ile 40 gün arası sürelerden bahsedilmiştir (Taberî, 2005: 101; Kurtubî, 2001: 123; Kesir, 2005: 336).

Çalışma esnasında tespit edilen halk hikâyelerinde Hiz. Yûnus (a.s.)’la ilgili tespit edilen kısımlarda, Kur’ân-ı Kerim’de ve İslâm tarihinde peygamberlerle ilgili anlatılanlarla uygunluk göstermektedir. Halk Hikâyelerinde Hiz. Yûnus (a.s.)’un balığın karnında yaşamasına hatırlatmalar yapılmaktadır. Hiz. Yûnus (a.s.)’un içinde bulunduğu imtihanâna, sıkıntıya ve gösterdiği sabıra, halk hikâyelerinin içerisinde anlatılan olaylarla benzerlik göstermektedir.

Faruk Rıza Güloğlu tarafından hazırlanan “*Yaralı Mahmut ile Niğar*” hikâyesinde Hiz. Yûnus (a.s.)’un denize atıldığı zaman onu denizde balığın karnından kurtaran Cenâb-ı Hakk’tan bahsediyor. Çalışmayla ilgili Hiz. Yûnus (a.s.)’un bahsedildiği kısım şöyledir:

“Kanberle Nigâr söyleşirlerken ustalar sandığı tamam etmişlerdi. Mahmut baktı ki sandığın tahtası daha yaş. Kendi kendine:

-Bunun içine su dolar, bizi boğar. Bari Hasan ağaya rica edeyim, sandığın üzerine müşamba sardırsın! diye söylendi. Bu düşünce ile Kanberin elinden sazı aldı. Bakalım Hasan Ağaya ne diyecek?

Bu sandığı yapan nâşidir nâşi
Üstüme gelmesin bir zâlim kişi
Yûnus deryadan kurtaran kişi
Görem ko aparsın sel bana (?)” (Güloğul, 1943: 54-55).

Yine aynı hikâyenin içinde tespit edilen başka bir mensur kısmında da Hz. Yûnus (a.s.)’a hatırlatma yapılmaktadır:

“ İhtiyar yolcu onu tam bir dikkatle dinlemişti. Belliydi ki Kanberin yüreğinde yanan âteş onun içini dağlamıştı. Sözün böyle bir sona erdiğini görünce, deminden beri ilk defa ağzını açtı:

-İnsanoğlu yaban kuşu değildir evlât, dedi, dağlarda tünemekle dert avunmaz. Sen bu fikirden dön. Hem de düşün ki “*Yûnus balığın karnından kurtaran Mevlâ*” belki senin kardeşini de boğmamıştır. Eceli gelmeyen kulu öldürmek kimin haddine! Belli ki sen çok acı çekmişsin amma daha bu dünyada olup bitenlerden haberin yok...”(Güloğlu, 1943: 65).

Hikâyenin içerisinde örneklerde görüldüğü gibi Hz. Yûnus (a.s.)’un çektiği sıkıntılar örnekler verilerek kahramanın yaşadığı sıkıntılardan kurtulabileceği ve bu yaşadığı kötü durumlarla ilgili sabır göstermesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Doğan Kaya tarafından hazırlanan “Âşık Şenlik’in anlattığı “*Lâtif Şâh ile Mihriban Sultan*” hikâyesinde de yine Hz. Yûnus (a.s.)’a hatırlatma yapılmaktadır.

“Nagahandan düşdüm girdab bahrine,
Yûnus möhnetine, Yusuf gehrine,
İhtiyar leleme, yemen şehrine,
Atam ihtiyara bir heber eyle (Kaya, 2013: 127).

Hikâyenin içerisindeki anlatıcı tarafından denizin tehlikeli bir yerine ansızın düştüm diyor bundan dolayı Yüce Mevlâ'dan Hz. Yûnus (a.s.)'un çektiği eziyet, sıkıntı hürmetine, Hz. Yusuf (a.s.)'un kahrına bu sıkıntılardan kurtulmasını istiyor.

Fikret Türkmen tarafından hazırlanan “*Tâhir ile Zühre*” hikâyesi'nin Türkmen varyantında da Hz. Yûnus (a.s.)'un, Peygamberin 40 gün balık karnında yaşamasına hatırlatmalarda bulunmaktadır.

1.14. HZ. İSA (a.s.)

Hz. İsa (a.s.) İsrail oğullarının son peygamberidir. Hz. İsa (a.s.) Cebrail'in Hz. Meryem'e üflediği ruh olarak babasız dünyaya gelmiştir. Bundan dolayı Hz. Meryem kavmi tarafından dışlanınca Hz. İsa (a.s.) daha kundakta iken annesinin suçsuzluğunu ispatlamak için konuşmuştur. Bu Allah tarafından kendisine sunulan bir mu'cizedir. Hz. İsa'ya otuz yaşında peygamberlik verilmiştir. Allah tarafından kendisine “İncil” adlı kutsal kitap nazil olmuştur. Uzun uğraşlar neticesinde kendisine sadece on iki kişi iman etmiş ve bunlara da havârîler adı verilmiştir. Yahudi olan kavmi Tevrat'ı yeni bir kitap olan İncil ile tahrif etmeye çalıştığı iddiası ile kendisini öldürmek istemişlerdir. Hz. İsa kaçarak havarilerinden birinin evine sığınmış, oradan da Allah tarafından göğe çekilmiştir. Kendisini öldürmek isteyen Yahudiler ise ona çok benzeyen bir başka kişiyi yakalayarak çarmıha germişlerdir. Hz. İsa'nın kıyamete yakın bir zamanda İslâm dini üzere dünyaya tekrar “Mesîh” adı ile indirilecek ve bir kurtarıcı olarak insanlığa yol göstereceğine inanılır (Köksal, 2004: 306).

Hz. İsa edebiyatta birçok yönleri ile ele alınır. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya babasız olarak hamile kalması, Hz. İsa'nın bebekken konuşması, mesh ve nefesi ile hastaları iyi edip körleri gördürmesi, çamurdan yaptığı kuşa hayat vermesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya önem vermemesi, bir merkep üzerinde seyahat etmesi, kendi söküğünü kendisinin dikmesi gibi yönleri ile edebiyatımızda çok sıkça anılmıştır. Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından çarmıha gerilme hâdisesi ve Allah tarafından gökyüzüne çekilmesi, kıyamet alâmeti olarak Mesîh lakabı ile tekrar yüzüne dönecek ve Deccal'i öldürecek olması da çoklukla işlenen ve hatırlatma yapılan konulardandır. Bu yönü ile edebiyatımızda Hz. İsa'ya kurtarıcı olarak bakılmıştır. Bir inanişâ göre de Hz. İsa gökyüzüne çıkarken yakasında unuttuğu iğne yüzünden sorgulanmış ve dördüncü kat gökten yukarıya çıkamamıştır. Bu durum da edebiyatımızda hesabın ne kadar çetin

olduğunu ve bir peygamberin dahî sorgulandığını göstermek bakımından kullanılmıştır (Pala, 2000: 211).

1.14.1. Hz. İsa (a.s.)’nın Ölülere Diriltmesi ve Dem-i İsa

Hz. İsa (a.s.)’nın ölülere diriltmesi ile ilgili efsane ve halk hikâyelerimizde bu duruma hatırlatmada bulunulmuştur. Tespit edilen halk hikâyelerinde şu şekilde geçmektedir; Fikret Türkmen tarafından hazırlanan “*Tâhir ile Zühre Hikâyesi*”’nin içerisinde bulunan kısımda şu ifadeler yer verilmiştir, “Zühre’nin sonunu belirten bu epizotta, Tâhir’in ölümü ile biten varyantlarda Zühre de ölür. Onun ölümü genellikle intihar şeklindedir. Tâhir ölünce Zühre kırk gün yas tutar. Bu sırada üzüntüden hasta olur. Hastalığının geçmesi için, gizlice Tâhir’in etini yemesi gerektiğini bildirirler. “İlaç olarak insan eti motifi masallara has bir motiftir. Zühre Tâhir’in ölümünden sonra, mezâra gider. Mezâr açılır ve içine girerek kaybolur.” “*Türkmen varyantında Tâhir ile Zühre, gömüldükten sonra Hz. Hızır ve Hz. İsa’nın yardımlarıyla tekrar dirilirler.*” Türkmen varyantı, diğer varyantlardan farklı olarak, “yeniden dirilme” motifi ile genişler. “*Hz. İsa ve Hz. Hızır, âşıkların mezârına gele-rek onları diriltir.*” Türkmen varyantında tespit edilen diğer bir kısımda Hz. İsa’nın, Mesîh sıfatı hikâyeye sokulmuştur. Bu sıfatla Hz. İsa ölülere nefesiyle diriltir, hastaları iyileştirir, körlerin gözlerini açar, sevgilisi uğruna bunca sıkıntılara katlanan Tâhir, diriltilerek muradına erdirilir. Hz. İsa (a.s.)’nın nefesi ile ölülere can verdiğine, çamurdan yapılan kuşlara hayat verdiğine ve körleri iyileştirdiğine dair rivâyetler vardır. Hz. İsa ölülere hayat veren bir mu’cize sahibiydi. Hz. İsa (a.s.)’nın bir kız iki erkek olmak üzere toplam üç kişiyi dirilttiğine inanılır. Bir kere bir kız vefat etmiş cenazesini götürürlerken rast gelmiş. Anne ve babası cenaze ardında ağlayıp durmaktaymışlar. Hz. İsa’yı gördükleri gibi ricaya düşmüşler: “Evlâdımız yalnız bir kız idi ve o da vefat etti, rica ederiz dirilmesi için duâ et.” Hz. İsa da duâ etmiş ve kız tabut içinde kalkıp oturmuş ve konuşmaya başlamış. Bir de Hz. İsa’yı henüz yeni ölmüş bir erkek mezârına götürmüşler duâ etmiş o da dirilip kalkmış. Sonra demişler ki: “Bunlar taze ölüler idi, çok eski olan bir ölüyü dirilt.” Bunun üzerine Hz. İsa: “Kimi istiyorsanız açıklayın” demiş. Onlar da Hz. Nûh’un oğlu Sam’ı diriltmesini istemişler. Sam, Şam şehrinin yakınlarında olan bir kasabada gömülüymüş. Ondan sonra birkaç kişi ile birlikte mezârına gitmişler, Hz. İsa duâ etmiş ve: “Allah’ın izni ile kalk!” demiş. Hemen o anda Sam mezârından doğrulmuş, sakalı bembeyazmış. Sonra Hz. İsa sormuş:

“Sakalın niçin beyaz olmuş? Sizin zamanınızda sakal ağarmaz idi. Çünkü sakalın ağarması Hz. İbrahim’den beri olagelmektedir. Hz. İbrahim’in sakalı ağardı ona hürmeten o vakitten beri sakal ağarması Cenâb-ı Hakk’ın tecellisi ile başladı. Buna cevaben Sam: “Kalk! Seslenişi kulağıma geldi ve zannettim ki, kıyamet koptu. Onun için sakalım beyazlamış oldu.” Sonra Hz. İsa: “Yat!” demiş. Hz. Sam da tekrar mezârına yatmış (Tatçı-Özay, 2014: 56-57). Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İsa (a.s.)’nın ölüleri dirilttiğine dair âyet de mevcuttur: “Onu İsrail oğullarına peygamber olarak gönderecek, onlara diyecek ki: “Ben size Rabbînizden bir mu’cize ile geldim. Ben, size çamurdan kuş biçiminde bir yaratık yaparım, içine üflerim, Allah’ın izniyle hemen bir kuş olur. Yine Allah’ın izniyle, anadan doğma körü ve abraşı iyi eder, ölüleri diriltirim ve size evlerinizde yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi haber veririm. Eğer iman edecekseniz, şüphesiz bunda size bir delil vardır” (Âl-i İmran Sûresi, 3/49).

1.14.2. Hz. İsa (a.s.)’ya Kurulan Tuzak ve Gökyüzüne Kaldırılması

İsyancıları ve azgınlık sebebiyle Allah’ın lânetini hak eden ve peygamber-berlerinin diliyle lânetlenen Yahudiler büyük ekseriyetle, gösterdiği açık mu’cizelere rağmen, Hz. İsa (a.s.)’nın dâvetini reddederek ona düşman kesildiler. İçinde bulundukları kötülükleri işlemeye devam ettiler ve onu dâvetten vazgeçirmek için her türlü kötülüğe başvurdular. Önceki peygamberlere yapmış oldukları kötülükleri ona ve ona iman eden az sayıdaki arkadaşlarına yapmaya başladılar. Yahudiler, Hz. İsa (a.s.) ve dâvetini, servetleri ve menfaatleri için büyük bir tehlike olarak görüyorlardı. Onun insanları kanâatkârlığa, iffet ve zühde dâvet ederek onları fâiz, rüşvet ve zulmü terke çağırması, bundan zarar görecektik üst tabakayı harekete geçirmişti. Onu Roma’lı idarecilere şikâyet ederek, insanları saptıran, halkı birbirine düşüren, baba ile evladının arasını ayıran ve halkı idarecilere karşı isyana çağırarak birinin ortaya çıktığını söylediler. Roma Kayser’inin saltanatını ortadan kaldırmak için çalıştığını yaydılar. Ona çok ağır bir iftira atarak, veled-i zinâ olduğunu söylediler. Jurnalçılar neticede, maksatlarına nâil olmuşlar, Romalı idarecileri Hz. İsa (a.s.)’nın peşine takmışlar, onun ölüm fermanını çıkartmışlardı. Hz. İsa (a.s.) ölüm cezasına çarptırmaya karar veren Romalı yönetici, bir askeri müfrezeyi onu yakalayıp getirmekle görevlendirmişti. Askerler onun evini kuşatmış hücum hazırlanıyorlardı. Ancak Cenâb-ı Hakk, onların tuzaklarını boşa çıkardı, peygamberi Hz. İsa (a.s.)’yı gökyüzüne kaldırarak onların elinden kurtardı. İçeri girenler, Allah tarafından ona benzetilen birini İsa zannederek

yakalayıp çarmıha gerdiler. Allahü Teâlâ, tuzaklarını aleyhlerine çevirip nebisini onlardan kurtarmış ve onu öldürdüklerini zanneden bu şaşkınları sapıklık içinde bırakmıştı: (Yiğit, 2015:554-555)

“Onlar tuzak kurdular, Allah da onları kurdukları tuzağa düşürerek cezalandırdı. Allah, tuzak kuranların cezâsını en iyi verendir. Allah demişti ki: *‘Ey İsa! Seni eceline kavuşturacak olan benim. Seni katıma yükselteceğim, seni inkâr edenlerden tertemiz olarak ayıracağım.* Sana uyanları, Kıyâmet gününe kadar, inkâr edenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır. Ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedeceğim. İnkâr edenleri de dünya ve âhirette şiddetli azâba uğratacağım. Onların hiç yardımcıları olmayacaktır.’ İnanıp iş işleyenlere gelince, Allah, onların ecirlerini tastamam verecektir. Allâh zâlimleri sevmez” (Âl-i İmrân Sûresi, 3/54-58).

Âyette belirtildiği gibi, içeri giren askerler Hz. İsa (a.s.)’ı değil, ona benzetilen birini öldürmüşlerdi. Dolayısıyla Hz. İsa (a.s.)’nın o sırada Allah tarafından öldürülmekten kurtarıldığı kesindir ve bu hususta İslâm âlimleri arasında bir ihtilâf yoktur. Ancak âyette geçen “Ya İsa! İnnî müteveffike ve râfî’uke ileyye = Ey İsa! Ben, seni vefât ettireceğim ve seni katıma yükselteceğim” Hz. İsa (a.s.)’nın asılmadığı ve ona benzetilen birinin çarmıha gerildiği hususudur.

Hz. İsa (a.s.)’nın asılmaktan kurtarıldığı gerçeği, Kur’ân-ı Kerim’de şu kesin ifadelerle de açıklanmaktadır:

“Yine (Yahudilerin) inkârları ve Meryem’e büyük bir iftirada bulunmaları ve ‘Biz, Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesîh’i öldürdük.’ demeleri yüzündendir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. Onda anlaşmazlığa düşenler, bundan dolayı şüphe içindedirler. O hususta tahmin peşinde gitmekten başka bilgileri yoktur. Kesin olarak onu öldürmediler. Hayır, Allah onu kendi katına kaldırdı. Allah gerçekten kudret ve hikmet sahibidir (Nisâ Sûresi, 4/156-158).

Hz. İsa (a.s.)’nın göğe yükseltilmesi ile ilgili halk hikâyelerimizde de bu konu dile getirilmiştir ve hatırlatmada bulunulmuştur. Ömer Gökalp tarafından neşredilen Mehmet ve Ömer Gökalp tarafından hazırlanan “*Mâhirî ile Mâhîâtâbân*” hikâyesinde” Hz. İsa (a.s.)’nın Yahudiler tarafından dinlerini bozdukları gerekçesi ile çarmıha

germek istemişlerdir. Ama Cenâb-ı Hâkk tarafından göğe yükseltildi-mesinden bahsedilmiştir.

Bu bölüm şu şekilde geçmektedir, hikâyenin içerisinde âşıklar karşılıklı atışırken manzum kısımda bu bölüm geçmektedir, “Çok ileri atlama. Bizimle imtihan ol da sonra Hicranî ile söyle...” dediler. Onun emsali olmadığımı işaret ettiler. Huzurda bulunan Mîrzâ Han, oradaki birinci âşıka sual sormasını emretti.

Aldı birinci âşık:

Bu cevır ü cefadır canıma yetti
Âteşim yanmadan dumanım tüttü
Söyle göklere kaç peygamber gitti
Ara ki bulasın bunu Mâhirî? (Gökalp, 1985: 50).

Aldı Mâhirî:

Bu cevır ü cefalar cana yetmiştir
Baykuş gelip viranede ötmüştür
Göklere beş peygamber, dördü ölü gitmiştir
Arar da bulurum bunu şâirler (Gökalp, 1985: 51).

Yukarıda âşıklar tarafından bahsedilen dörtlüklerde Hz. İsa (a.s.)’nın ölmediğini canlı bir şekilde göğe kaldırıldığına bir hatırlatma vardır. İslâm inancına göre Hz. İsa (a.s.)’nın semânın dördüncü katındadır ve kıyamet alâmeti olarak, kıyamete yakın bir zamanda dünyaya inecektir. Dünyadaki bütün kötülükleri kaldıracak, bütün insanlığı son din üzere birleştirecektir.

1.15.HZ. CERCİS (a.s.)

Hz. İsa (a.s.)’dan Sonra Gelen Bir Nebî: Hz. Cercis (a.s.)

Taberi tarihine göre, İsa aleyhisselamdan sonra gelmiş ve Filistinde yaşamış ve onun şeriâtı ile amel etmiş olan bir peygamberdir. Yedi sene içerisinde tebliğde bulunarak çok işkencelere maruz kalmış, müteaddid defalar öldürülmüş ve mu’cize ile dirilerek tekrar tebliğ vazifesine devam etmiştir. Kendisine düşmanlık eden kavim âteşle helâk edilmiştir. En sonunda yine Cercis aleyhisselam şehîd edilmiştir (Taberi, 2005: 86). Çalışma esnasında Hz. Cercis (a.s.)’le ilgili Ömer Gökalp tarafından neşredilen ve Mehmet ve Ömer Gökalp tarafından hazırlanan “*Mâhirî ile Mâhîtabân*”

hikâyesinde Hz. Cercis (a.s.)’in yaşadığı duruma hatırlatmada bulunulmuştur. Bu bölüm şu şekildedir: “Üçüncü âşık “Kırk Sual” kitabında bir kerre gördüğünü hatırladı.

Aldı ikinci âşık:

Camilerde vardır biliriz minber

Sanki şulu vurdu bir şems ü kamer

Dört kerre öldü dirildi Corcis Peygamber

Arar da bulurum bunu Mâhirî (Gökalp, 1985: 52).

Yukarıdaki dörtlükte âşıkların karşılıklı atışmasından anlaşılıyor ki Hz. Cercis (a.s.)’le ilgili defalarca öldürülmesine rağmen ve mu’cize olarak tekrar diril-mesine hatırlatmada bulunuyor.

1.16. HZ. MUHAMMED (s.a.v)

Hz. Muhammed âlemlerin son peygamberi olarak hicri 571 yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. Annesi Âmine daha ona hamile iken ve doğumu sırasında birçok mu’cizeler yaşamıştır. Hz. Peygamber’in doğduğu gece, Kisrâ’nın sarayının yıkılması, Mecusilerin tapınağındaki âteşlerin sönmesi, kiliselerdeki putların devril-mesi, Sâve gölünün yerle bir olması gibi mu’cizeler yaşanmıştır. Hz. Muhammed daha doğmadan babasını kaybetmiş altı yaşında iken ise annesi Amine’yi kaybetmiştir. Onun sorumluluğunu ve bakımını dedesi Abdulmuttalip üstlenmiş o da vefat edince amcası Ebu Talip ona çıkmıştır. Hz. Muhammed amcasının yanında ticarete başlamış ve aynı zamanda büyük bir tüccar olan Hz. Hatice ile yirmi beş yaşında evlenmiştir. İslâm’dan önce dahi dürüstlüğünden dolayı Hz. Muhammed’ Mekke halkı tarafından güvenilir manasındaki el-emin sıfatı uygun görülmüştür. Kırk yaşında Cebrail tarafından Hira mağarasında, kendisine peygamber olduğu tebliğ edilmiş ve Kur’ân-ı Kerim en büyük mu’cizesi olarak kendisine nazil olmaya başlamıştır. Mekke’de İslâm’ı yaymaya çalışırken büyük zulümlere uğramış fakat hiçbir zaman yılmamıştır. Bir gece dōşeğinde yatarken Allah tarafından Mekke’den Mescid’i Aksa’ya götürülmesi ve oradan Burak adlı bir melek ile arşı-ı âlâya yüksel-mesi ve Allah ile iki yay mesafesinden görüşmesi Mi’râç hâdisesi olarak adlandırılır. Mekke’de sıkıntılar ve

eziyetler fazlalaşınca Allah'ın kendisine Medine'ye hicret etmesini emretmiştir. Hz. Ebubekir ile Medine'ye göç eden Hz. Muhammed İslâmiyet'i buradan yaymıştır. İslâmi devlet teşkilatlanması burada gerçekleşmiştir. Müslümanlar devletleşince artık İslâm'ı yayma adına seferler de düzenlemeye başlamışlardır. Bunlardan bazıları, Hz. Muhammed'in de bizzat iştirak ettiği, Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye savaşlarıdır. Son derece mütevazı bir hayat yaşayan Hz. Muhammed İslâm devletinin artık gerekli güce ulaştığına kanâat getirdiğinde Mekke üzerine büyük bir ordu ile yürümüş, hiçbir direnişle karşılaşmadan hicri 630 yılında Mekke'yi fethetmiştir. Yaşayan bir Kur'ân olan Hz. Muhammed hicri 632 yılında son bir veda haccı yaparak bütün Müslümanlara vedâ hutbesini sunmuş ve Medine'ye dönerek Hakka yürümüştür. Müslümanlar kıyamet gününde Hz. Muhammed'in kendilerine şefaateceğine inanırlar (Bilmen, 2008: 109-119).

1.16.1. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mi'râç Mu'cizesi

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mi'râca yükselmesi olayı halk hikâyelerimizde de dile getirilmiştir. Bu yaşanan olaya hatırlatmalarda bulunulmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) için yaşanan olağanüstü bu olay halkın hafızasında da yer bulmuştur. Peygamberliğin on üçüncü senesinde de “Mi'râç” mu'cizesi olmuştur. Şöyle ki: Hz. Muhammed (s.a.v.) 'in, Medineye hicretlerinden sekiz ay önce Recep ayının yirmi yedinci gecesi idi. Cibrîl-i Emîn geldi ve “Burak” adında bir binit getirdi. Hz. Muhammed (s.a.v.)'i alıp Kudüs'deki “Mescid-i Aksâ”ya götürdü. Oradan göklere çıkardı, nice âlemler gördü. Diğer peygamberlerin ruhları ile görüştü. “Sidretü'l Münteha” denilen makama kadar vardı. Yüce Allah'ın birçok tecellisine kavuştu. Peygamberin kendisine ve ümmetine beş vakit namaz farz kılındı. Aynı gece ve kısa bir zaman içinde evine geri getirildi. Sabahleyin bu olağanüstü olayı insanlara haber verince mü'minler onu tebrik ettiler. Müşrikler ise, “Böyle bir şey olamaz” diyerek inkârda bulundular (Bilmen, 2008: 133-134). Kur'ân-ı Kerim'de Mi'râç gecesi şu şekilde anlatılmaktadır: “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir” (İsrâ Sûresi/1).

Çalışmamız esnasında tespit edilen Faruk Rıza Güloğul tarafından hazırlanan “*Yaralı Mahmut ile Nigâr*” hikâyesinde geçen bu bölüm şu şekildedir:

“Usta kendine güvenir bir hareketle sazını indirdi. Bakalım Mahmud’a ne diyecek:

Aldı usta

Ne ile bağlandı dünyanın bendi?
O nedir dünyayı dolandı döndü?
Âdem için gökten dört nesne indi
Yek saatta kim miraca düşüptür?

Kanber cevap vermeğe hazırlandı. Fakat kardeşi bırakmadı.

Aldı Mahmut

İkrarla bağlandı dünyanın bendi
Kelâmdır dünyayı dolandı döndü
Hüdam emreyledi dört kitap indi
Peygamberimiz o miraca düşüptür” (Güloğlu, 1943: 24-25).

Yukarıdaki dörtlüklerde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Mi’râca yükselmesi olayına değinilmektedir. Karşılıklı olarak atışan âşıklar birbirlerine muamma sormakta Mi’râca yükselen son peygambere Hz. Muhammed (s.a.v)’e söylenmektedir.

1.16.2. Hz. Muhammed (s.a.v.)’e Salavât Getirmek ve Peygamber Aşkı

Kur’ân-ı Kerim’de: “Gerçekten, Allah ve melekleri, peygambere salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salât ediniz, selâm veriniz” (Ahzâb Sûresi, 33/56) buyurulmuştur. Buradan yola çıkarak çalışmayla ilgili olarak tespit edilen Doğan Kaya tarafından hazırlanan manzum tarzda yazılan Ruhsatî’nin “*Uğru ile Kadı*” hikâyesinde içerisinde bulunan bölümlerde peygambere salât ve selâm getiri-yor. Bir bakıma bunu teşvik ediyor. Bu örnekleri sıralayalım:

“Kim seversen cân u dilden *Mustafâ*’yı RUHSATÎ”

“*Rûhına vir salavât sâhib-i îmân ol da gör*” (Kaya, 1985: 35).

“*Hem Muhammed Mustafâ’nın rûhına çok salât virelim*”

“Bin günâhı afv ider Hak müjdeye gelmez misin” (Kaya, 1985: 15).

“Ümmet isen *Mustafâ*’ya RUHSATÎ”

“*Salavât vir ta bulasun rahmeti*” (Kaya, 1985: 28).

“Bârî RUHSATÎ söylemeğe ne hâcet”

“*Muhammed’i seven virsün salavât*” (Kaya, 1985: 37).

Peygambere duyulan sevgi ve saygı yani derin ta’zim halk edebiyatımızın genel konusu olmuştur. Halk edebiyatının ürünleri arasında bulunan halk hikâyelerinde de peygamber aşkıdan bahsetmiştir. Manzum hikâyede bu kısım şöyledir:

“*Severiz sıdk u cândan Mustafa’yı*”

“Nasîb etsin kavuşdırsın didara” (Kaya, 1985: 10).

Doğan Kaya tarafından hazırlanan “Âşık Şenlik’in “*Lâtif Şâh ile Mihriban Sultan*” hikâyesinde geçen hikâyenin dörtlük kısmında geçen bir bölümde yine aynı şekilde peygamber aşkıdan bahsetmektedir bu bölüm şu şekildedir:

“Men sefili gerg eyledim coşğuna,

İtirdim ağılmı, döndüm çaşgına,

Bir ferec ver Resullillah eşgine,

Her terefdan hasar çekme yoluma” (Kaya, 2013: 127).

Âşık yukarıdaki dörtlükte zorluktan, sıkıntıdan, dertten kurtuluş yolunu Resûllullâh’ın aşkında ve ona dökülen gözyaşında buluyor.

II. BÖLÜM / EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNDE VELÎLER

1. ARAP BABA

Bazı kaynaklara göre Arap Baba Harput velîlerinden. Gerçek adı Yusuf olup, babasının adı Arabşah'tır. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Doğum tarihi ve yeri belli değildir. On üçüncü asırda yaşadığı rivâyet edilen Arap Baba, Harput'un fethi için gelen Selçuklu kumandanlarından olup aynı zamanda büyük bir velîdir. İslâmiyeti yaymak için bazen kılıç kullanan Arap Baba çoğu zaman insanlara doğru yolu göstermek için vaaz ve nasihatlerde bulundu. Sık sık, "Kılıçla geldim kalemlle gideceğim" dediği belirtiliyor. Vefat tarihi belli değildir. Arap Baba'nın türbesi 1279 tarihinde yapılmıştır. Türbenin alt katında kabîr odası, üst katında ise ziyaret edilen sanduka vardır. Arab Baba'nın kabrinin bir özelliği de naaşının herkes tarafından görülebilecek şekilde açıkta olmasıdır. Türbe içinde üzeri yeşil kumaşal örtülü camdan bir sanduka içerisinde bulunan Arap Baba, çürümemiş cesedi ve kesik başı ile büyük bir ilgi toplamaktadır. Çürümemiş cesedi görmek isteyen ziyaretçilere, sandukanın örtüsü açılarak gösterilmektedir (Sunguroğlu, 2013: 16-17).

1.1.Velînin Koruyucu Ruhu (Kesikbaş Motifi)

Elazığ yöresine ait Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan "101 Anadolu Efsanesi" adlı kitapta tespit edilen, "Arap Baba" adlı efsanede halk tarafından ziyaret edilen bir türbede "Arap Baba" adında bir velî ile ilgili anlatılan bölüm şu şekildedir: "Harput'u gezenlerin mutlaka ziyaret ettiği yerlerden biri Arap Baba'dır. Arap Baba kimdir, diye sorarsınız onlar da size kati bilgiler vereme-yecektir. Anlattıklarına göre Arap Baba, devrinin sayılan ve sevilen kişilerinden biridir. Yılların birinde Harput ve çevresinde büyük bir kuraklık olur. Buna bağlı olarak da kıtlık, açlık ve perişanlık birbirini takip eder. Halkın durumu hiç de iç açıcı değildir. Harputlu kadınlardan biri rüyâsında Arap Baba'yı görür. Kadının inanişine göre, rüyâsında gördüğü bu kişinin başını keser, kuru bir çay yatağına atarsa durum düzelecek ve yağmur yağacaktır. Gördüğü rüyânın tesirinde kalan kadın Arap Baba'yı bulur ve başını kesip kuru bir çay yatağına atar. Bir müddet sonra yağmur yağmaya, bolluk gelmeye başlar. Aynı kadın Arap Baba'yı bir defa daha rüyâsında görür. Arap Baba'nın tehdit edici sesi şöyle demektedir: "Başımı getir, vücuduma ekle, yoksa ben yapacağımı bilirim." Korkuya kapılan kadın, Arap Baba'nın başını attığı yerden alıp

getirir ve istenilen yere kor. Böylece, belki de yeni bir felâketin önüne geçmiş olur. Bazı değişik anlatmalara göre ise de fazla yağmurun meydana getirdiği hasar, Arap Baba'nın başını attığı yerden alıp getirir ve istenilen yere kor. Böylece, belki de yeni bir felâketin önüne geçmiş olur (Sakaoğlu, 1976: 213-214). Arap Baba türbesi halk tarafından ziyaret edilen bir yerdir. Bu velî kişi ile ilgili olarak kendi ruhundan mezârda iken rüyâda tasavvur edebilme durumu anlatılmaktadır. “Velîlerin koruyucu ruhuyla ilgili inanışlar, atalar kültüyle ilgilidir. Ölmüş olan ataların yararının ya da zararının dokunacağı inancı ve bu amaçla yapılan uygulamalar hep ata kültü bağlamında değerlendirilmelidir. Türkiye'nin pek çok yerinde bir yörede ulu bir kişinin makamı varsa o zatın o civarı felâketlerden koruduğuna dair inançlar vardır” (Ocak, 1984: 203).

2.ABDURRAHMAN GAZÎ

Abdurrahman Gazî ismi Erzurum'da büyük izler bırakmıştır. Şehîtlik ve Gazîlik mertebesine erişmiş bir insan olduğu için onun manevî şahsiyeti Erzurumluların daima gönlünde yaşamış, yüce insandır. Palandöken Dağı'nın üst yamaçlarında türbesi bulunan ve bir ziyaretgâh yeri olan Abdurrahman Gazî'nin Hazreti Peygamber'in sancaktarı olduğu halk arasında yaygındır. Hazreti Peygamber'in İslâm orduları Erzurum'u fethederken, Sancaktarı Abdurrahman Gazî'nin kellesi, bir düşman kılıcı ile koparılır ve yere düşer. Kellesini koltuğuna alan Abdurrahman Gazî elinde bulunan İslâm'ın Sancağı'nı Palandöken'in en yüce noktasına dikmek üzere dağ yokuşunda koşmaya başlar. Kellesi koltuğunda, sancağı elinde olan Abdurrahman Gazî Palandöken dağı'ndaki “Şığvaler” mevki'ne gelince dağda bulunan çobanlar evvela dona kalırlar, sonra biri dayanamayıp: “Olaaa hele bakın şuraya, eskerin kellesi koltuğunda dağa doğru koşuyor” diye bağırmağa başlar. Abdurrahman Gazî Efendimizin Sancaktarı ve ashaptan evliyâullah bir zat kem göz onu orada nazara getirir ve olduğu yere düşer kalır. Hem gazîlik hem de şehîtlik rütbesine ermiştir.

Palandöken'in Şığvaler tepesi denilen Sultan Sekisi yamaçlarında ruhunu teslim ederken ona kavuşmaya çalışan kardeşi de Türbe deresi'nde aynı anda şahâdete erişir. Her iki kardeş Erzurum halkı tarafından ruhlarını teslim ettikleri yerde defnedilir. Ve o tarihten sonra da Abdurrahman Gazî'nin Kabri Erzurum için büyük bir ziyaret merkezi olur. Zamanın Valisi Yusuf Ziya Paşa buraya birde Câmîi

yaptırmıştır. Erzurum’a gelip de Abdurrahman Gazî’yi ziyaret etmeyenler bir daha Erzurum’a gelecekleri rivâyet edilir (Çelebi, 2013: 218-219).

2.1. Şekil Değiştirme-Cansız Bir Varlığı, Canlı Hale Getirme

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen diğer bir efsanede ise “Abdurrahman Gazî” adında bir velî vardır. Bu velî bir kerâmet göstererek pişirilmiş olan bir köpeği tekrar eski hâline canlı hâle getirir. Bu efsane şu şekilde anlatılmaktadır: “İran şahı Şah Abbas, Van Kalesi’ni almak için şehrin üzerine kalabalık bir ordu ile hücum eder. Van kalesi kuzeyinde bulunan bir köyde karargâhını kurar. Ne kadar uğraştı ise de kale’yi almayı bir türlü başaramaz. Yaptığı bütün hücumlar neticesiz kalır. Şah Abbas, Kale’yi nasıl alacağını düşünürken yanına adamlarından biri yaklaşır, gereken hürmeti gösterdikten sonra müsaade alıp konuşmaya başlar.” Şahım, Van kalesi’nde Şeyh Abdurrahman Gazî adında ermiş bir zât vardır. Onu alt etmeden Van kalesi’ni alamayız.” Bunun üzerine Şâh Abbas, medhini işittiği bu zatın gerçekten ermiş olup olmadığını anlamak için bir denemeye girişir. Bir kuzu kesip kızarttırır, kuzunun büyüklüğünde bir köpek buldurur, onu da kesip kızarttırır. Her ikisini de bir tepsiye koyup elçisi vasıtası ile Van kalesi’ne gönderir. Van kalesine gelen elçi, Abdurrahman Gazî’nin huzuruna çıkıp kendilerine Şah Abbas’tan hediye getirdiklerini söyler. Abdurrahman Gazî hediyeleri kabul eder. Tepsî üzerinde duran iki parçadan kuzuya ait olanını alır, diğerini işaret ederek der ki: “Bunu da şâhınıza götürün!” Elçi, onu da alması için Abdurrahman Gazî’ye ısrar eder. Bunun üzerine bu ulu zat, tepsinin üzerinde duran köpek etine yüksek sesle “Oştıtt!” der. Köpek hemen eski hâline gelir, havlayarak kaçmaya başlar.

Elçi memleketine dönünce olanları Şâh Abbas’a anlatır. Şâh Abbas, bu olanlar karşısında Abdurrahman Gazî’nin gerçekten ermiş bir zât olduğunu anlar ve Van kalesini almaktan vazgeçer. Zîrâ içinde böyle ulu bir zâtın bulunduğu kaleyi almak gerçekten zor olacaktır (Sakaoğlu, 1976: 133-134).

Anlatılan efsanede görüldüğü üzere bir şekil değiştirme motifini görmekteyiz. Cansız bir hâlde iken bir velî zatın kerâmeti sonucunda tekrar eski hâline geri gelmiştir.

3. AHÎ EVRAN

Horasan erenlerinden biri olan Ahî Evran Anadolu'ya yerleştikten sonra Kırşehir'de Ahilik teşkilatını kurmuştur. XIV. Yüzyıldan kalan cami ve türbesi ile Ahî Evran, Kırşehir ilimizde medfun bulunmaktadır. Her yıl Kırşehir'de Ahî Evran adına kurduğu Ahîlik teşkilatıyla ilgili onun adına tertip edilen toplantılar, bu ulu kişiyi ve kurduğu teşkilatı binlerce kişiye anlatmaktadır. Fütüvvetnâme adında bir kitap hazırlamış ve bu eser Ahîlik teşkilatının temelleri hakkında bilgi vermiştir. Ünlü Türk bilgini, iktisatçı, sanatkâr ve Ahî Teşkilatı'nın kurucusu Ahî Evran, Azerbaycan'ın Hoy şehrinde doğmuş, 1172-1262 yılları arasında yaşamıştır. Ahî Evran'ın asıl adı "Nasirüddin Ebü'l Hakayık Mahmud B. Ahmed'dir. Ahî Evran, ilk eğitimini doğum yeri olan Azerbaycan'ın Hoy şehrinde aldıktan sonra, Horasan'a giderek ünlü âlimlerden Fahreddin Râzî'den Fen Bilimlerini, Felsefe ve Kur'ân-ı Kerim tefsirlerini öğrenmiştir. Ahî Evran gençliğinde Hoca Ahmet Yesevî'nin talebelerinden aldığı ilk tasavvuf terbiyesiyle yetişmiş ve olgunlaşmıştır. Anadolunun vatanlaşmasında ve Osmanlı devleti'nin kuruluşunda büyük rol oynayan, bu sebeple Türk-İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden olan Ahî Evran, ahlak, sanat ve konukseverliğin uyumlu bir birleşimi olan Ahîlik Teşkilatı'nı kurmuş ev bu teşkilatı son derece saygın bir kurum hâline getirmiştir. Bu sivil toplum kuruluşu, yüzyıllar boyunca bütün esnaf ev sanatkârlara yön vermiş, onların işleyişini düzenlemiştir. Ahî Evran, eşi Fatma Ana'nın kurduğu dünyanın ilk kadın teşkilatı olan "Bacıyân-ı Rûm" teşkilatını, bugünkü adıyla Anadolu Kadınlar Birliği'ni de himâye etmiş ve her iki teşkilatın da büyümesi için çaba sarf etmiştir. Ahî Evran, kendi mesleği olan dericilik dalından başka, otuziki çeşit mesleğin gelişmesine öncülük etmiştir. Ahî Evran'ın Anadolu'da kurduğu Ahîlik Teşkilatı, ahlak, akıl, bilim ve çalışma olmak üzere dört temel esas üzerine kurulmuştur. Ahî Evran, bir hac yolculuğu esnasında (tahminen 1204'te), evliyâdan Şeyh Evhadüddin Kirmânî ile tanışmış ve ondan ders almış, tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm ve tıp alanında derin bir âlim, tasavvuf yolunda yüksek makam sahibi bir velî olmuştur. Bağdat'ın İslâm dünyasının büyük sanat ve ilim merkezi olması, Ahî Evran'ın çok yönlü yetişmesinde etkili olmuştur. Bu dönemlerde İbn-i Sinâ, Sühreverdi el-Maktul ve Fahrettin Râzî'nin eserlerinden istifade etmiş, Abbasi Halifesi nasır Lidinillah'ın kurduğu fütüvvet teşkilatını da tanımıştır (Kuzu, 2015: 193).

3.1. Hayvanlar Üzerinde Cerayan Eden Kerâmet Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen bir efsanede Ahî Evran Hazretleri kerâmet göstererek hayvanlarla konuşuyor. Efsanede bu kısım şöyle anlatılmaktadır: “Ahî Evren, Horasan’dan gelen pek çokları gibi velî bir zâttır. Onun da etrafında kendisi gibi velî olan dostları, uzaktan ziyaretine gelen ahabları vardır. Böylece Gülşehri velîlerin zaman zaman bir araya gelip görüştükleri bir yerdir. Bir gün Âhî Evren bir dere kenarında velîlerden biri ile sohbet etmektedir. Fakat dereden de durmadan kurbağa sesleri etrafa yayılmakta, konuşulanları anlamakta güçlük yaratmaktadır. Bu seslerden rahatsız olan Ahî Evren bir ara dereye döner ve kurbağalara hitaben der ki:

“ Ya siz ötmenizi kesin, biz konuşalım veya biz konuşmamızı keselim, siz ötün!”

Tabîî konuşma kesilmez ve dostlar arasında uzun müddet devam eder. Ya kurbağaların ötmesi dersiniz, Kırşehirililer şu cevabı verirler:

“ O günden sonra o dereye bir daha kurbağa sesi duyulmamıştır (Sakaoğlu, 1976: 211-212). Bu efsanede Ahî Evran’ın bir kerâmetini görmekteyiz.

4.AHMED KUSEYRÎ

Ahmed Kuseyrî Hazretleri’nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte ölüm tarihi, 1549 (H.956) ‘dur. Kendisi aslen Suriye Selçukluları’ndan olup, soyu Ashâb-ı Kiram’dan peygamber efendimizin amcası Hazreti Abbas’a dayandığı rivâyet edilmektedir. Babası Şeyh Abdurrahman 1464 yılında Hatay’a yerleşmiş, Ahmed Kuseyrî Hazretleri de burada dünyaya gelmiştir. İlim ehlî, tasavvuf erbâbı ve insanlara rehberlik eden bir aileye mensuptur. Dedesi Şeyh Süleyman ve babası Şeyh Abdurrahman Şafîî mezhebinden ve Halveti tarîkatındandır. Şeyh Dâvud ve Şeyh Ali adında iki amcası vardır. Her ikisi de âlim ve fazıl kimselerdir (Şârânî, 1992: 254-255).

Ahmed Kuseyrî, ilk temel din bilgilerini ve Kur’ân-ı Kerim okumayı babasından öğrenmiştir. Daha sonra amcası Şeyh Dâvud’tan arabi, akâid, fıkıh ve tefsir eğitimi almış, bu tahsili sırasında büyük İslâm âlimlerinden İmam Gâzâlî ve Muhyiddîn Arabî’nin eserlerini incelemiştir. Tasavvuf ilmini ise diğer amcası Şeyh Ali’den aldığı dersler sonucunda öğrenmiştir. Babası, 1520 yılında talebeleri huzurunda kendisine Halveti tarîkatından icâzet verip, hırkasını giydirmiştir. Bu icâzetin verilmesinden beş yıl sonra babası vefat etmiştir. Ahmed Kuseyrî Hazretleri,

babasının vefatından sonra onun irşâdını kendisi devam ettirmiştir. Sohbet ve derslerinden pek çok kişi istifade etmiştir. Halep'te Zekerîyya (a.s.) câmii'nde verdiği vaazlar ve hutbeleri büyük bir alâka ile dinlenmiştir. 1545 yılında, Halep'te Ferhat Paşa ile görüşmüştür. Ferhat Paşa, onun ilimde ve yaşayışta üstünlüğüne şâhit olarak Kuseyrî Hazretleri'ne hürmet ve ikramda bulunmuştur. Kendisine, Osmanlı Devleti adına bir ferman takdim edip müsellimlik vermiştir. Şeyh Ahmed Kuseyrî Hazretleri, bir süre sonra Halep'ten köyüne dönmüş ve Hatay'da "Ehl-i Sünnet" itikadını yayarak zararlı akımların ve kötü alışkanlıkların kaldırılması için mücadeleler verip üstün hizmetler yapmıştır (Şârânî, 1992: 255-256).

Kuseyrî Hazretleri, Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından İstanbul'a davet edilip, padişahın meşhur dîvân sohbetlerinde de yer almıştır. Padişah tarafından kendisine rütbe ve nişanlar verilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde yaşadığı Hatay bölgesinin en yetkililerinden ve özellikle Kuseyr mıntıkasının sorumlularından olmuştur. Kendisine zeamet olarak, şimdiki Fenk Köyü, Harbiye'deki Kızlar değirmeni ve çiftlikler verilmiştir. Dergâhı Garîplerin, yolcuların, fakir ve misâfirlerin sığındığı bir yerdir. Talebelerine son derece şevkatli davranmış, Osmanlı Devleti'ne sadâkati ve hizmeti ile çok takdir toplamıştır. Türbesindeki Osmanlı ocağı, sorguç ve tuğ tarihi bir hatıra olarak durmaktadır. Ahmed Kuseyrî Hazretleri Hatay'da pek çok talebe yetiştirmiş, insanların İslâmiyet'i öğrenmesine, İslâm ahlâkının yayılmasına hizmet etmiştir. Ayrıca yollar, medreseler, mescitler ve camiler yaptırmıştır. Altınözü civarındaki Kuseyr çayı üzerinde hâlen faal hâlde bulunan köprü onun yaptırdığı bir hayır eseridir (Sılay, 1989: 45).

4.1. Vahşî ve Yabanî Hayvanları İtaate Alma

Antakya ilçesi Şenköy beldesinde türbesi bulunan Ahmed Kuseyrî'ye ait efsaneye göre Ahmed Kuseyrî Hazretleri bir gün köye dönmek ister. Ancak hava sisli ve yağışlıdır. Bu yüzden amcası gitmesine razı olmaz. Fakat o gitmekte ısrar edince, amcası geçeceği Kuseyr dağında yırtıcı hayvanlar bulunduğundan çok dikkatli olması gerektiği konusunda yeğenini uyarır. Ahmed Kuseyrî yola çıktıktan sonra amcasının içi bir türlü rahat etmez ve yeğenin peşine düşüp gizlice takip eder. Bir ara ağaçlık bir vâdide onu gözden kaybeder. Sonra bakar ki, yeğeni bir kurdun sırtına binmiş neşeyle köyüne doğru yol almakta. Arkasından hayretle bakakalır. Amcası, onun bu hâlini Ahmed Kuseyrî'nin babası Şeyh Abdurrahman'a anlatıp: "Ona öğretecek ilmim

kalmadı, başka bir hocaya gitsin” diyerek onun üstünlüğünü, daha küçük yaşta kemâle erip, kerâmet sahibi olduğunu ifade etmiştir (Şârânî, 1992:256-257).

5. BÂYEZİD-İ BİSTÂMÎ

Asıl adı “Eba Yezid Tayfur bin İsa bin Şuruşan” olan Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri İran’ın Horsan Eyaleti’ne bağlı “Bestam” kentinde doğduğu için “Bistâmî” ya da “Bestamî” olarak anılır. İlk büyük mutasavvıflardan olan Bâyezid’in hayatı hakkında mevcut bilgiler, menkıbelere, sözlerine ve şâhiyelerine dayanmaktadır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hicri 161 (m. 777) yılında doğduğu, Hicri 234 (m.850) yılında 73 yaşında vefat ettiği kabul edilmektedir (Eroğlu-Papuçoğlu-Köçer, 2012: 116).

Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri, Şeruşan’ın İsa ismindeki oğlundan, Tayfur (Bâyezid), Âdem ve Ali isimli üç torunun ortancasıdır. Annesi, Suriye Rakkalı’dır. Diğer kardeşlerinin kabîrleri, Suriye’de bulunmaktadır. Bâyezid-i Bistâmî hazret-leri, Nakşibendî tarîkatı silsilesinin beşinci kolunu oluşturmakta ve “Sultân’ül Ârifin” lakabıyla tanınmaktadır. Nakşibendî tarîkatı’nın altıncı silsilesi olan Ebûl Hasan-ı Hârâkanî’yi kendisi yetiştirmiştir.

Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri’nin kerâmetleri anne karnında görülmeye başlamıştır. Rivâyete göre, Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri annesi ona hamile iken şüpheli bir şey yiyecek olsa, tekmeleyerek annesinin kusmasını sağlar ve böyle bir şeye müsaade etmezmiş (Şârânî, 1992: 358).

Büyük zât, İmâm-ı Cafer-i Sâdık’ın vefatından kırk yıl sonra doğduğu hâlde, İmâm-ı Ali Rızâ’nın sohbetinden ve bunun bereketiyle İmâm-ı Cafer-i Sadık’ın rûhâniyetinden istifade etmiştir ve bu şekilde meşhur olmuştur. Otuz sene Şam civarında bulunmuş, yüz on üç âlimden ilim öğrenmiştir. Son derece âlim, fadıl ve edip bir şahsiyettir. Ayrıca şiirleri ile de meşhurdur (Şârânî, 1992: 362).

5.1. Vahşî ve Yabanî Hayvanları İtaate Alma

Kırıkkhan ilçesinde türbesi bulunan Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri ile ilgili efsaneye göre bir gün Sultan’ül Ârifin yolda yürürken bir kadın elinde bulunan bir çuval unu taşıması için kendisinden ricada bulunur. Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri bir an gücünün yetmeyeceğini düşünerek orada kafes içinde bulunan bir arslana işaret eder. Kafes açılıp aslan gelir ve un çuvalarını yükler. Fakat açıktan kerâmet gösterdiği için çok korkup mahcup olur. Kadına kendisini tanıyıp tanımadığını öğrenmek için:

“Pazara varınca kimi gördüm diyeceksin?” diye sorar. Kadın: “Zâlim Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri’ni gördüm diyeceğim” der. “Neden?” diye sorduğunda şöyle cevap verir. “Allahü Teâlâ, bu aslanı yük taşımak için yaratmadığı hâlde sen niçin yük yükledin? Bu zulüm değil de nedir? Bunu insanlar sana kerâmet sahibi desinler diye yapmış isen çok fena” der. Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri, bunun üzerine çok ağlayıp istiğfar eder. Bundan sonra kendisinde fevkalade bir hâl meydana gelse “Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Resûllûllah, Nûh Nebiyûllah, İbrahim, Halilûllah, Mûsâ Kelimûllah, İsâ Ruhûllah” yazısını ve bir nur görür. Böylece kendisinde meydana gelen hâllerin doğru olduklarının Allah tarafından tasdik olunduğunu anlar (Durusoy, 2008: 56).

6. CELÂL BABA

Celâl Baba, Hacıbektaş’ın Çayırbağı çiftliğinden bir zât. Hak divanesi diye tabîr edeceğimiz tarzda, bir yaşam sürmüştür. Yakınları ve onu tanıyanlar bir takım mu’cizelerine şahitlik etmiştir. Celâl Baba 1984’te soğuk bir kış günü, Çilehâne mevkiinde Hakk’a yürümüştür. Kabri ise Çilehâne mezârlığında bulunmaktadır. Devri bâim olsun... (Hacı Bektaş Platformu, 6 Haziran: 2016).

6.1. Kesik Baş Motifi

Türkiye’de Kesikbaş motifi, kentlerin İslâm orduları tarafından fethini işleyen anlatılarda yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Alevî-Şîîlerce Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi, başının kesilmesi de anlatılarda yoğun olarak işlenmektedir. Anadolu’da İslâmiyet öncesi dönemde de bu motifin yoğun olarak bulunduğu Çayönü kazılarında bulunan kafatası odaları ile Harran’da sahabîler döneminde kalma kafatası topluluklarından anlaşılmaktadır (Ocak, 2013: 76-78). Aynı motifin Hristiyanlar arasında da yoğun olarak işlendiği bilinmekte ve bunun temelinde de Hz. Yahya’nın başının kesilmesi bulunmaktadır. Bu efsanenin Hristiyanların yanında Müslümanlar arasında da kolay kabul görmesinin temelinde Hz. Yahya’nın peygamber olarak görmesidir. Aynı motif, Balkanlarda hem Müslümanlar arasında hem de Hristiyanlar arasında yaygın olarak anlatılara konu olduğu bilinmektedir (Demir, 2011: 79-81). Ancak balkanlarda bu motife bağlı olarak oluşan anlatıların neredeyse tamamı Müslümanlığın bölgeye gelişi ve buna bağlı olarak yaşanan çarpışmalarla ilgilidir. Anadolu’da bulunan Kesikbaş hikâyelerinin büyük kısmı İslâm adına savaşıp savaş meydanında kellesinin uçmasına rağmen canını teslim etmeyip kellesini koltuğunun

altına alarak savaş kazanılana kadar savaşmaya devam edilmesi şeklinde anlatılmaktadır.

Çalışmamız esnasında tespit edilen Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “*101 Anadolu Efsanesi*” adlı kitapta tespit edilen bir efsanede “Kesikbaş” motifini ele almaktadır: “Şehre, bir fatih edası ile tepeden bakan Kars kalesi’nin giriş kapısının hemen sağında bir türbe vardır. Bu türbenin Celâl Baba adlı bir zâta ait olduğu söylenir ve hakkında şu hikâye anlatılır:

“ Ermeni Harbî esnasında Celâl Baba, Kars kalesi’nin kapı muhafızı olarak vazife alır. Ermeniler Karadağ istikâmetinden kalabalık bir ordu halinde kale’ye taarruza geçerler. Celâl Baba da saatlerce çarpışır. Sonunda biri Ermeni, bunun arkasından gelerek başını gövdesinden ayırır. Başının yere düştüğünü anlayan Celâl Baba hemen onu koltuğunun altına alır ve düşmanla döğüşmeye devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya başlar, şehre hâkim olamadan çekilip giderler.

Şehrin düşmandan temizlendiği haberini alan Celâl Baba olduğu yere düşüp kalır. Onu oraya gömerler. Düşüp öldüğü yerin Kale kapısının hemen girişinde olması ise halk onun ölümünde bile kendisine emanet edilen yeri terketmediği şeklinde değerlendirir” (Sakaoğlu, 1976:251-252).

7. FETAHMET BABA (FATİH AHMET BABA)

Halk arasında “Fet Ahmet Baba” ya da, Fethi Ahmet Baba” gibi isimlerle anılır. Burası senelerden beri halkın önem verdiği Harputtaki ziyaretgâhlardan biridir. Peygamber neslinden olduğu iddia edilir. Fatih Ahmet Baba Milâdî 1220 yılında Türkistan’ın “Belh” şehrinde doğmuştur, İshak Sunguroğlu’na göre “Perevat” yahut “Parbat” şehrinde Şeyh Ali al-Remeytanî Hazretleri’ne intisap etmiş, ismi Ahmet Tarîkatı “Hecegan”dır. Mezhebi Hanefî olup, Ebu Hanefî’nin hizmetin-de bulunmuş, İlhanlılar döneminde Milâdî 1313 yılında burada şehîd edilmiştir. Aynı yerin sağ tarafında on arkadaşı da onunla birlikte yaralanarak şehîd edilmiştir. Aynı yerin sağ tarafında on arkadaşı da onunla birlikte yaralanarak şehîd düşerken, “96 yaşındaydı” denilmektedir. Bu bilgiler İshak Sunguroğlu’nun “Harput Yollarında” adlı eserinden alınarak yazılmıştır. Sunguroğlu kitabındaki açıklamasında, “İbrahim Hakkı Hazretleri’nin kütüphanesinde bulunan tevliyetnâmede zikrolunur ki, Erzurum ve havalisi Tebriz’e merbût (bağlı) iken ol zamanın hükümdarı (Aras)’ın bir kısmını Halil

Divânî'nin türbesine vakfetmiş imiş, bu vakıfname de Halil Divânî Hazretleri'nin Evlâd-ı Resûlden olduğu ve silsilesi tamamen yazılı bulunduğu gibi mensûp bulunduğu şeyhi de Fatih Ahmet Herberdi'dir. Bütün bu bilgilerden anlaşıldığına göre Beyzâde Hacı Ali Rıza Efendi nakşi tarîkatında görülen keşif yeteneğini ihvanları ile birlikte kullanarak, "Fatih Ahmet Baba" hakkında bize bilgi vermişlerdi. Fatih Ahmet Baba'nın bağlı bulunduğu "Hecegan" tarîkatı ise Nakşibendîlik gibi Yesevîliğin bir koludur. Şayet burada yazılanlar doğru ise, Fatih Ahmet Baba'nın hocası "Aliyürremeytani" Hazretleri aynı zamanda Nakşiliğin kurucusu Bahaeddin Nakşibendî'nin de hocasıdır, işte Fatih Ahmet Baba böyle bir zât tarafından yetiştirilmiştir. Onun kişiliğini sadece tasavvufî yönden ele almamak lâzımdır. O aynı zamanda askerî yönüyle de kuvvetlidir. Bu değerli zât Anadolu'nun, türkler tarafından fethi sırasında Orta Asya'dan kalkarak Anadolu'ya gelmiş, tasavvufun miskinlik olmadığını bizzat fetihlere katılarak göstermiştir. Büyük bir ihtimalle Bizanslılarla savaşırken şu an medfûn bulunduğu yerde on askeriyle birlikte şehîd düşmüştür (Aydoğmuş, 1998: 269-270-271).

7.1. Şekil Değiştirme-Taş Kesilme Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan "101 Anadolu Efsanesi" adlı kitapta tespit edilen "Ejderhâ" adlı efsanede Fetahmet babanın duâ etmesi sonucu kerâmet olarak Ejderhâ bir anda taş kesilmiştir. Efsanelerde çok sık görülen bir motiftir. "Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezâdır. Felaketten veya sonu felakete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır (Sakaoğlu, 1980: 29). Taş kesilme, insanın, hayvanın, bitkinin veya herhangi bir varlığın taşla dönüşmesidir. Taş kesilme motifi, şekil değiştirme motifleri içerisinde en sık rastlanılan motiftir. Taş kesilmenin pek çok sebebi vardır, ama özellikle bu efsanelerde cezalandırmaya bağlı olarak görülür.

Hikmet Tanyu, insan taşlaşmalarını şu şekilde tasnif etmiştir:

1.Bedduâlarla taşlaşanlar, Lanetleneni yılan sokar veya kişi bu bedduâ ile taşlaşır.

2.Günâh işleyenler, Tanrı'nın gazabına uğrayarak taşlaşırlar.

3.Dilekleri sonunda taşlaşanlar, Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar, bir saldırıda iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.

4. Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın yeni bir keyfiyet kazanması. Hz. Ali, Battal Gazî, Köroğlu vb. izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanırlar (Tanyu, 1976: 176).

Bu tespit edilen efsane ile ilgili bu bölüm şu şekildedir, “Harput’a bir Ejderhâ Mûsâllat olur, geceleri şehre yaklaşırken büyük gürültüler, korkunç homurtular çıkarır. Halk bundan son derece korkar. Ama yapacakları bir şey yoktur. Ejderhânın bu gelişleri bir müddet devam eder. Şehir halkı da, onun her gelişinde aynı korkuyu duyar. Ejderhânın, yine korkunç gürültüler çıkararak geldiği bir gece bazı kimseler, devrin büyük âlimi Fetahmet Baba (Fatih Ahmet Baba)’ya koşarlar. Durumu birkaç cümle ile ona anlatırlar. Fetahmet Baba halka korkmamalarını, Ejderhânın onlara bir şey yapamayacağını söyler. Gecenin karanlığında neye uğradığını anlamayan şehir halkı evlerinden dışarı çıkıp canlarını kurtarmakla meşgulken Fetahmet Baba Ejderhânın gelmekte olduğu istikâmete doğru gider. Herkes kaçtığı için yalnız kalan Baba avuçlarını Allah’a açarak duâ etmeye başlar. Duâsını bitirip avuçlarını yüzüne süreceği sırada, üstüne gelmekte olan Ejderhâ taş kesilir.

Anlatıldığına göre, Ejderhânın şekli bugün bile canlılığını muhafaza etmekteymiş. Fetahmet Baba’nın mezârı ise halk tarafından ziyaret ve adak yeri olarak büyük ilgi görmektedir (Sakaoğlu, 1976: 33-34).

8. HABÎB-İ NECCAR

İslâmi kaynaklara göre Yâsîn sûresinde kıssası anlatılan kişi. Habîb-i Neccar Hazretleri ile ilgili halk arasında, “Habîb-i Neccar Kıssası” olarak adlandırılan hâdisе içerisinde dört kişi bulunmaktadır. Bunlar, Habîb-i Neccar, Resul Yahya, Resul Yûnus ve üçüncü elçi Şem’un-üs Safâ’dır. Yasin sûresi’nin 13-29. Âyetlerinin bu hâdiseye atıfta bulunulduğuna inanılmaktadır.

“Onlara peygamberler gelmişti. Hani kendilerine iki elçi göndermiştik de onları yalanlamışlardı. Bunun üzerine, o ikisini bir üçüncüsüyle destekleyip güçlendirmiştik. ‘Şüphesiz biz size gönderilen elçileriz!’ demişlerdi.” âyetleriyle başlayan kıssalardır (Yâsîn Sûresi, 36/ 13-29).

Habîb-i Neccar hakkında tefsirler dışında fazla bir bilgi yoktur. Bu hâdisenin adlandırılması ve tarihlendirilmesi Antakya'nın Müslümanlar tarafından fethinden sonra olmuş, buna fetih menkıbeleri de eklenmiştir (Taberi, 1991: 937).

Habîb-i Neccar'ın yaşadığı dönemde Antakya şehrinde, hem Musevîler hem de putperestler vardı. Birçok puthâne mevcuttu ve Roma döneminin tüm ahlakî çöküntüleri Antakya'ya da yansımıştı. Bu nedenlerle kutsal kitaplara göre Allah'ın peygamberlerinden İsa, şehir halkına yeniden doğuş anlamına gelen vahdeti hatırlatmak, onları uyarıp doğruya, güzele yöneltmek için elçilerini gönderdi. Kudüs'ten gönderilen iki nûr elçisinin Antakya'ya gelişleriyle "Habîb-i Neccar Hâdisesi" gün ışığına çıkmıştır. Tevhîd inancının temsilcileri ve tebliğcileri olan bu iki elçi daha sonra, Müslümanların Yahya ve Yûnus olarak anacağı İsa'nın iki havarisidir. Bunların Antakya'ya gelişlerinde ilk tanışıp görüştükleri kişi Habîb Neccar'dır (Sılay, 1989: 18).

Habîb-i Neccar, onlara ne amaçla geldiklerini ve amaçlarının ne olduğunu sorar. Elçiler de: "İnsanların boş ve bayağı zevklerden uzaklaşması, putlara tapmayı bırakması, Allah'a ibadet etmelerini hatırlatmak amacıyla geldik" derler. Habîb-i Neccar yine sorar: "İlâhî elçi olduğunuzu ispat edecek bir deliliniz var mı?" Elçiler: "Biz Allah'ın izniyle hastaları iyileştirir, körlerin gözünü açar ve ölüyü diriltebiliriz" derler.

Habîb-i Neccar, bunun üzerine iki yıldan beri hasta olan oğlunu onlara gösterip iyileştirmelerini ister. Elçiler bunun üzerine yatalak çocuğa eğilip okurlar ve onu kollarından tutup ayağa kaldırırlar. Habîb-i Neccar bu durum karşısında büyük bir sevinç ve heyecana kapılır.

-“Yaptıklarınıza gözlerimle şahit oldum. Yemin ederim ki, sizler doru söyleyenlerdensiniz. Ben, bunun üzerine bir olan Allah'a sığındım. Sizlere ve sizleri şehrimize gönderen peygamberlere inandım” diyerek secdeye varır. Böylece Habîb Neccar Allah'a iman eden ilk Antakyalı mü'min olur (Sılay, 1989: 19).

Habîb-i Neccar, mü'min olduktan sonra puta tapmayı bırakır. Şehrin dışındaki evinde, bazen bir mağarada Allah'a tövbe edip duâ eder. İki elçinin Antakya'ya geldiği ve halka Allah'ın emirlerini iletmekte olduğu haberi şehrin her yanında konuşulur. Kısa bir süre sonra Kral Antioch bu olaydan haberdar olur ve elçileri huzuruna çağırır. Ancak kral elçilerin söylediklerine inanmaz ve onları zindana attırır. Yahya ve Yûnus

dönmeyince Hz. İsa üçüncü elçi olarak Şem'un-üs Safâ'yı Antakya halkına gönderir. Şem'un halkla iyi ilişkiler kurarak kendini sevdirebilir ve bir süre inançlarını gizler. İyi ahlakı ve olumlu davranışlarıyla herkes tarafından tanınıp ünü yayılınca iş krala akseder. Kısa sürede kralın sohbetlerine katılan, danışılıp güvenilen biri olur. Bir gün söz arasında Şem'un kraldan iki mahkûmu (Yahya ve Yûnus) huzuruna alıp bir kez dinlemesini rica eder. Kral, elçilerden yedi gün önce ölen şehrin ileri gelenlerinden İbni Dekka'nın oğlunu getirtip diriltmelerini ister. Yahya ve Yûnus bunun üzerine duâ etmeye başlar. Bu arada Şem'un da içinden duâ etmektedir. Ölen genç bu sırada dirilip ayağa kalkar ve cemâate karşı: “Ben bir hafta önce ölmüştüm. Putperest olarak ebedî âleme göçtüğümden âteş dolu bir vâdiye atıldım, bana yedi semânın kapıları açıldığında İsa'nın şu üç kişiye şefaati ettiğini gördüm” diyerek iki elçiyle Şem'un'u gösterir. Cemâat, gördüklerine ve işittiklerine rağmen elçilere inanmaz ve elçileri öldürme kararı alır (Sılay, 1989: 19).

Bu durumu duyan Habîb Neccar koşarak gelir ve halka nasihat ederek elçilere inanmalarını ister. İnanmayan kalabalık inançları değişecek diye onu öldürmek için kılıç mızrak ve taşlarla saldırırken Habîb Neccar'ın ağzından şu son cümleler çıkmıştır. “Ey mürselin, ben sizin Rabbînize cidden iman ettim. Beni işiten ve yaratan Allah'ın huzurunda şahit olun” (Sılay, 1989: 19-20). Bu hâdise, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: “O sırada şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi; şöyle dedi: Ey kavmim! Bu elçilere uyun! dedi. Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tabi olun. Çünkü onlar hidâyete ermiş kimselerdir (Yâsîn Sûresi, 36/20-21).

Şimdiki adı Habîb-i Neccar olan dağda, yani eski Antakya'da, kızgın kalabalık Habîb-i Neccar'ın üstüne saldırdı. Vücudu kalabalığın ayakları altında çiğnendi. Cesedi de dar ağacıya asıldı. Kafasını bedeninden ayırıp dağın eteklerinden şehre kadar yuvarladılar. Bedeni dağda, kafası da şu anda Habîb-i Neccar Camisi'nin olduğu yerdedir. İnanışa göre gördüğü işkence, Allah'ın yardımıyla ona hiç hissettirilmemiştir. Habîb-i Neccar'ın Allah yolunda öldüğü, bütün eylemleri ve cennetle müjdelenişi Kur'ân'da Yasin sûresi'nde bahsedilmektedir (Tekin, 2006: 32-35).

“Gir cennete denildi. Rabbîmin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını keşke kavmim bilseydi. Biz ondan sonra, onun milletini helak etmek için üzerlerine gökten bir ordu indirmedik. İndirecek de değildik. Onları helak

eden korkunç bir sestten başka bir şey değildi. Birdenbire sönüverdiler” (Yâsîn Sûresi, 36/26-29).

Çağlar boyunca pek çok sayıda Müslüman ve Hristiyan Habîb’i ziyaret etmiştir. Hac yolunun değiştiği dönemlerde bile sır onun hatırı için hacılar yolu uzatarak buraya uğramışlardır. Yani, Konya’da Mevlânâ Türbesi ne anlam taşıyorsa, Antakya için Habîb Neccar Câmii ve türbesi de aynın derecede önemli ve değerlidir (Tekin, 2006: 6).

8.1. Kesik Baş Motifi

“Antakya ilçesinde iki ayrı yerde türbesi bulunan Habîb Neccar’ın, Antakya halkını Hak dine davet etmesi nedeniyle şehit edilmesi üzerine çok farklı rivâyette efsaneler mevcuttur. Bu rivâyetlerden birçoğu “kesik baş” motifi ile ilgilidir” (İnce, 2009: 88).

Gül İnce tarafından hazırlanan “*Hatay’da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri İle ilgili İnanışlar ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*” adlı yüksek lisans çalışmasında tespit edilen Habîb-i Neccar Hazretleri ile ilgili anlatılan efsanelerin genellikle “kesik baş” motifi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bu anlatılan efsaneler şu şekildedir: “Tarihte pek çok baş kesilme olayı olduğu gibi bazı şehirlerde bu tür olaylarda hayatını kaybetmiş kişiler için yapılmış “kesik baş” türbeleri de vardır. Habîb Neccar olayında başla gövdeyi birleştirme imkânı varken, efsane başı bedenden ayrı bırakmış, böylece âdetâ şehrin inanca karşı direnişi maddenin ruhtan mahrum edilişi sembolize edilmek istenmiştir (Tekin, 2006: 6). Bazı kaynaklarda Habîb Neccar hâdisesi hakkında tefsirlerden farklı rivâyet, inanış ve nakillere rastlanmaktadır. Bunlardan tespit edilebilen bazıları şunlardır:

Habîb Neccar hakkında Arap kaynaklarında yer alan efsaneye göre Müslümanlar Ebû Ubeyde bin Cerrah kumandasında bir ordu ile Antakya üzerine yürümüşlerdir. Düşman çok güçlü, arazi sarpıtır. Ebû Ubeyde’nin “Habîb Neccar” adında yiğit bir bayraktarı vardır. Bu yiğit savaşçı savaşın en hareketli ve çetin anlarında bir elinde sancak-ı şerîf, diğer elinde kılıcı ile ön safta savaşmakta ve ne zaman “yetiş yâ Habîb! denilse, düşman saflarını yarıp öne geçerek, askerlere şevk ve heyecan vermektedir.

İşte böyle hareketli geçen bir savaş gününde düşman bir tepeyi tutmuş bırakmamaktadır. Kumandan Ebû Ubeyde çaresizlik içinde haykırır: “Yetiş yâ Habîb!”

Habîb, “Ya Allah” diyerek tepeye bir anda tırmanır. Düşman saflarını yararak sancağı tepenin zirvesine diker. O anda üstüne çullanan düşman askerleri bir kılıç darbesiyle Habîb’in başını gövdesinden ayırırlar. Bu sırada galeyana gelen İslâm askerleri yıldırım hızıyla tepeye tırmanırlar. Orada Habîb’in başsız gövdesiyle karşılaşılır. Geri çekilen düşman, Habîb Neccar’ın başını bir sıırığa saplayarak beraberinde götürmüşler, ibret olsun diye başını Antakya duvarının en yüksek burcuna dikmişlerdir.

Birkaç gün sonra İslâm orduları Antakya’yı kuşatır. Savaşın en çetin anında “kesik baş”tan sesler gelmeye başlar: “Kardeşlerim, yiğitlerim! Ben buradayım. Sağdan hücum edin! Sola koşun.”

Kesik baştan gelen bu sesleri duyan İslâm askerleri heyecanla ileri atılınca düşman paniğe kapılır. Şehir birkaç saat içinde fethedilir. Ebû Ubeyde hemen Habîb Neccar’ın başını buldurur ve onu tam şehrin orta yerinde bir yere defneder. Üzerine bir türbe ve yanı başına bir câmii yaptırır. Gövdesi ise şehrin arkasındaki dağda ayrı bir mezâra konur (İslâm Ansiklopedisi, 1996: 373).

Diğer bir anlatım yine İslâm motifleri taşımaktadır. “El dimeşki” şehit edilme fikrinden hareketle Habîb’in kesilmiş başını sol eliyle kaldırıp sağ eline alarak, başı ile bağıra bağıra Kur’ân’dan âyetler okuyarak üç gün üç gece şehrin içinde garîp bir şekilde dolaştığını tasvir etmiştir (İslâm Ansiklopedisi, 1950: 10).

Kur’ân’da alındığı ifade edilmesine rağmen bir üçüncü anlatım yine daha eskilere aittir. Bu rivâyette, kısa bir süre Antakya’ya hâkim olan Tedmûr (Almira)’un yenilgisi ve Zenûbiye’nin esir alınması ile bağlantı kurularak olay tarihi bir senaryoya dayandırılmıştır.

“Aylardır imparatorluğu ürküten Kraliçe Zeynep, Tedmur saraylarından koparılan bir meyve gibi getiriliyor. Elleri, ayakları altın zincirlerle bağlı, gene biribirine bağlı esirler, yaldızlı arabasını çekiyor. Alaylar, alkış ve gözyaşları arasında kurbanlarını tepeleyerek geçiyor. Gelen binlerce esir, evvelkilere katılıp, kralın nüfuzunu bir kat daha arttıran şehrin surlarını tamamlayacaklar.

Halk zafer bayramı yapıyor. Bir kişi var elinden keserini bırakmadı. Dükkânını kapamadı, bayram yapmadı. Sanki gelen esirlerin matemini tutuyor. Bu dülger, halkın en çok sevdiği adamdır. Bahçelerine ilk su dolabını o yaptı. Kocaman ağaçlar onun önünde baş eğdiler. Şimdi inleyerek dönen sayısız su dolabı, etrafların-da dans eden kızlarla beraber türkü söylüyor.

Şehre üç havârî gelmiş, bunları kimse görmemiştir. Sevgili dülgerin evine misâfir olurlar. Dülger dağda eliyle oyduğu bir mağarada oturmaktadır. Aylarca ona İsa'nın dininden bahsederler. Aradığını bulmuş gibi sevinir. Esirleri kurtarmak, halkı hanedanın ezmesine meydan vermemek, yeryüzünün ebedî saâdetine erişmek onun çoktan beri düşündüğü şeylerdir. Artık toplantılarında halka bunları açmanın zamanı gelmiştir. Her gün dinleyenleri biraz daha çoğaltmaktadır. Kazanılan ganimet eşit şekilde paylanmamıştır. Aslan payını hanedan almış, suyuna halk ekmeğini batırmaktadır.”

Antakya’da bir fırtına kopmak üzeredir. Kral haber alır, Habîb Neccar’ın evi sarılır. Çarpışmalar olur. Sabaha karşı Neccar’ın başını keserler. Kafa dağdan yuvarlanarak kralın tahtı önünde dile gelir: “Seni doğru yola dâvet ederim, yoksa felâket yakındır” der.

Kral, kafanın derhal gömülmesini emreder. O anda Cebraîl şimid kendi adıyla anılan tepeye iner. Kanatlarından biri Kızıldağ’da, diğeri Silpius’tadır. Evvela bir kükrer, sonra kanadıyla şehrin altını üstüne getirir (Kızıldağlı, 1963: 7-8). Dördüncü rivâyette ise Habîb’e resullerin koruyuculuğunu görevi verilmiştir.

“Binlerce yıl önce Antakya yöresinde yaşayanlar putlara tapmaktadır. Tanrı da onlara Yahya, Yûnus ve Şem’un peygamberleri gönderir. Peygamberler vaazlarıyla halkı uyarır, tanrı yoluna çağırır. O dönemde put yapımıyla geçinen Habîb Neccar adlı bir kişi, dinlediklerinden etkilenir, putlara tapmaktan vazgeçer. Halk da vaazları engellemek için elinden geleni yapmaktadır.

Bir gün, vaaz dinleyenler öfkelenir ve peygamberi öldürmeye kalkışırlar. Tam bu sırada yetişen Habîb Neccar, halkı uyarmaya çalışır. İyice çılgına dönen bazı kişiler Habîb Neccar’ın boynunu keser. Habîb, başını koltuğunun altına alarak şimdiki Habîb Neccar Câmî’nin olduğu yere kadar gelir, burada düşer. Kimilerine göre de tepeden yuvarlanan baş, câminin yerinde durur” (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 3475). Beşinci rivayet ise Antakya halkının anlattığı biçimdedir:

Rivâyete göre Habîb Neccar marangozluk yaparak geçimini sağlamakta ve şehrin yakınında bulunan mağaraya gizlenerek Allah’a ibadet etmektedir. Bu nedenle de putlara tapanlardan ayrı yaşamaktadır. Dağda koyunlarını otlatırken iki elçi ile karşılaşır. Onlara kim olduklarını ve nereden geldiklerini sorar. Elçiler: “Biz, Hz. İsa’nın elçileriyiz. İnsanların putları terk edip Rahman olan Allah’a ibadet etmelerini hatırlatmak ve gelecek olan son peygamber Hz. Muhammed’i müjdelemek üzere geldik” derler. Habîb-i Neccar: “İlâhî elçi olduğunuzu ispat edecek bir deliliniz var mı?” diye sorar. Elçiler: “Biz, Allah’ın izni ile hastaları iyileştirir, körlerin gözünü açar ve ölüyü diriltebiliriz” derler. Habîb-i Neccar iki yıldan beri hasta olan çocuğunu onlara gösterir ve iyileştirmelerini ister. Elçiler Allah’a duâ ederler ve çocuk iyileşir. Bunun üzerine Habîb-i Neccar, elçilerin davetini kabul ederek müjdelenen son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)’in geleceğine altı yüz yıl önceden kabul ederek ona iman eder. Elçilerin dâvetini kabul etmeyen halkın onları öldürmek istediğini duyan Habîb-i Neccar şehrin uzağından koşarak gelir ve halka nasihat ederek elçilere inanmalarını ister. Şehir halkı nasihatını dinlemez ve Habîb’in başını keserek onu şehit eder. Şehit olan Habîb-i Neccar Allah tarafından cennetle müjdelenir (İnce, 2009: 91).

9. HZ. HIZIR

Arapça aslı el-Hadır olan Hızır hemen bütün kaynaklarda isim değil, lâkap olarak değerlendirilmiştir. El-Hâdır kelimesi Arapça’da el-Ahdar (yeşil, yeşil dal veya yeşilliği çok olan yer) anlamına gelmektedir.

Yeşil anlamına gelen bu lâkabından dolayı Hızır’a Şîlikte üstün bir yer tanınmıştır. Çünkü yeşil renk, İslâm’ın temel rengi, özelde de Hz. Ali sülalesinin, dolayısıyla Şîliğin mukaddes rengidir (Ocak, 2007: 58-59). Hızır’ın zulûmat ülkesindeki ölümsüzlük suyundan içtiği ve ölümsüz olduğuna dair inanış yaygındır. Halk geleneğinde ise Hızır’ın bir eve gelmesinin bolluk getireceğine inanılır. Aksakallı, uzun boylu, nûr yüzlü, tatlı dilli, bazen yoksul, üstü başı dağınık hatta çirkin betimlenen Hızır, insanları sınavdan geçirir, onu kötü karşılayanları yoksul bırakır, hoş karşılayanları ise zengin yapar. Hızır Boz bir ata biner, sık sık gökyüzü mec-lislerine katılır, çuşa gelir (Beydilli, 2005: 240). Halk inançlarında Hızır’a yüklenen en temel unsur onun darda kalanlara yardım etmesidir. Hızır, zor durumda kalanlara yardım eder ve kişiyi güçlüklerden çeker sıyrır. Hızır’ın bir diğer vasfı da misâfir olduğu evlere zenginlik ve bereket getirmesidir. Hızır, halk inanışlarında yine kendisi gibi

ölümsüz olan kardeşi ile birlikte anılır. Hatta Hıdırellez bir bahar bayramı olarak kutlanmaktadır. Hıdırellez günü, Hızır ile İlyas'ın gökyüzüne buluştuklarına inanılır. Destansı romanlarda, efsanelerde, halk hikâyelerinde ve masallarda özellikle Hızır, sürekli olarak kahramanları ölümden kurtaran, türlü kötülüklerden koruyan, içinden çıkılmaz güçlüklerden sıyrın bir zât şeklinde dile getirilir. Hızır, özellikle yolculukların güç şartlarda yapıldığı eski devirlerde yolculara yardımcı olmak, yol göstermek şeklinde ortaya çıkmıştır (Ocak, 2005: 109). Hz. Hızır'ın peygamber mi yoksa velî mi ya da melek mi olduğu tartışılmıştır. Çalışma esnasında Hz. Hızır velî olarak kabul edildi.

9.1. Tehlike ve Felâkete Maruz Kalanları Kurtarma

Çalışma esnasında tespit edilen efsane ve halk hikâyelerinde geçen Hz. Hızır'la ilgili yukarıda anlatılanlar bağlamında halkın inanişinde üstlendiği görevlerin örneklerini sıralayalım ve nasıl bahsedildiği üzerinde duralım:

Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı içerisinde yayınlanan ve Esmâ Şimşek tarafından kaleme alınan “*Karacaoğlan'ın Hayatı Etrafında Teşekkül Eden Yeni Bir Halk Hikâyesi*” adlı çalışmada, diğer halk hikâyelerle bir kıyas yapmaktadır. Bu kıyas yaptığı bölümde Hz. Hızır'dan şöyle bahsetmektedir:

“Maddî ve sosyal yönden iyi bir yere sahip olan babanın büyük bir sıkıntısı vardır. Çocuksuzluk. Baba, bu derdine çâre aramak için gurbete çıkar. Yolda, derviş veya Hz. Hızır'ın verdiği elma neticesinde çocuk sahibi olur ” (Şimşek, 1998: 624). Hz. Hızır, müşkül bir durumda olan, insanın yardımına koşmuştur

Yine sıkıntıdan olan bir insanın derdine çâre olabilmek için, Faruk Rıza Güloğul tarafından hazırlanan “*Yaralı Mahmut ile Nigâr*” hikâyesinde geçen manzum kısımlarda, “Kanber ile Nigâr”ın atışmasında Nigâr, Hz. Hızırdan bahseder ve bu kısım şu şekilde geçmektedir:

ALDI NİGÂR

“Bilmem bu sevdânın nesiyim nesi

Sevdâ beni attı candan ötesi

Hey yaradan, kimsesizler kimsesi

Hızır nebî, ol sultanı yetiştir” (Güloğul, 1943: 54).

Ahmet Özdemir tarafından hazırlanan “*Eşref Bey*” hikâyesinde tespit edilen mensur kısımdaki bir bölümde yine Hz. Hızır’la ilgili insanların derde, sıkıntıya düştüğü anda yardımcısı olduğunu belirttiği kısımda şu şekilde geçmektedir. “Öyleyse üçlerin, beşlerin, yedilerin, kırkların *Hızır Aleyhisselamın* aşkına iç ki, daraldığın yerde seni kurtarsınlar” (Özdemir, 1986: 210).

9.2. Bolluk ve Bereket Getirmesi

Hz. Hızır’ın diğer bir vasfı da yukarıda değinildiği gibi misâfir geldiği evlere zenginlik ve bereket getirmesidir. Dr. Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratlari*” adlı çalışmasından tespit edilen bölümlerde Hz. Hızır’ın misâfir geldiği evlere zenginlik ve bereket getirmesi ile ilgili efsaneler şu şekildedir,

I.) Hızır Aleyhisselam

1. Anlatıcının yeğenleri Amasya’da okurlarken onların yemeklerini yapan komşuları ve nineleri olan kadın köye gider.
2. Köyden gelmiş olan küçük bir küp pekmez küpü neredeyse bitmektedir ve gençler nine gelmezse biz ne yaparız diye düşünürler.
3. Kapiya gelen karnı aç bir ihtiyar yemeğiniz var mı diye sorar. Gençler de küçük bir küp pekmezleri olduğunu ve beraber yiyebileceklerini söyler.
4. Dede yiyip yemediği bile belli değilken tamam ben doydum, hepiniz şen olun diye duâ ederek gider.
5. O sene boyunca o küçük küpteki pekmez bitmeyince gençler o ihtiyarın *Hızır (a.s.)* olduğunu anlarlar.

II.) Hızır Aleyhisselam

Anlatıcı küçük kardeşi, annesi ve anneannesiyle birlikte yaşamaktadır. Maddî durumları oldukça kötüdür. Bir tane inekleri vardır ve onun sütüyle geçinmektedirler.

1. Kapiya yaşlı bir adam gelir ve su ister, kadın adama ayran ikram eder.
2. Ertesi gün evden çıkmak için feracesini giyen kadın bir cebinde bulgur diğer cebinde pirinç olduğunu fark eder. Bu durum ilerleyen günlerde tekrar eder.

3.Kadın korktuğu için hocaya (imam) giderek durumu anlatır. Hoca kadına *Hızır (a.s)*'in geldiğini, bunu kimseye anlatmamasını yoksa bereketin kaçacağını anlatır.

4.Kadın, sabredemeyip bir komşusuna durumu anlatınca büyü bozulur.

III.) Hızır Aleyhisselam

1.Anlatıcının babaannesi pekmez yayar ve Cuma akşamı olduğu için pekmezin üzerini örtüp gider.

2.Pekmezin üzerini örttüğünden emin olmayan kadın tekrar aşağıya indiğinde pekmezin taşıdığını görür ve *Hızır*'ın uğradığını anlar.

3.Kadın, pekmez ziyan olmasın diye akış yönüne doğru başak bir kap koyunca o tarafa değil bu tarafa koy ki onlar da dolsun diye bir ses duyar ve o sesin dediğini yapar.

4.Sabah geldiğinde bir çömleğin beş altı çömlek olduğunu, içlerinde de sopalarıyla ayağa kaldırılmış, hazır halde olduğunu görür (Balaban, 2014: 149-150).

Gül İnce tarafından hazırlanan “*Hatay’da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri ile İlgili İnanışlar ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*” adlı yüksek lisans çalışmasında tespit edilen bir efsanede Hz. Hızır’ın evlere bolluk ve bereket getirmesi ile ilgili örnek şu şekildedir,

“Antakya ilçesinde türbesi bulunan Ahmed Kuseyrî’nin başından geçen efsaneye göre, bir gün dilenci kılığındaki birisi Ahmed Kuseyrî’nin kapısını çalar. Kapıyı açan karısı kim olduğunu sorunca adam Ahmed Kuseyrî’yi görmek istediğini söyler. Karısı evde olmadığını bildirince, “Size bir emânetim var” diyerek bir dağarcık, bir torba ve küçük bir çıkın bırakır. Giderken de, “sonra uğrarım” der. Ahmed Kuseyrî Hazretleri geç vakit eve gelir. Hanımı, kocasına kapıya gelen zi-yaretçiden ve bıraktıklarından bahsetmeyi unuttur. Gece yarısı mutfaktan sesler işitilince merak edip bakarlar ki, bırakılan küçük kaptan kazanlar dolduracak kadar bal taşıyor. Torbadaki bir avuç darı çuvallar dolduracak kadar artıyor. Çıkından ise çil çil altınlar taşıp yere dökülüyor. Ahmed Kuseyrî: “Nedir bu hâller?” diye sorun-ca hanımı şaşkın ve hayretler içinde “bilmiyorum” cevabını verir. “Bu gün bize bir gelen oldu mu?” diye

sorunca hanımı hatırlayıp: “Evet, bir ihtiyar geldi, sizi sordu. Sonra uğrırım diyerek bunları bıraktı. Bereketlenip taşan bu şeyler ona aittir” der. Ahmed Kuseyrî Hazretleri bir an düşünüp, “Bu gelen *Hızır (a.s)* mıydı yoksa?” diye sorunca kaplardaki artmalar ve taşmalar durur. Ahmed Kuseyrî Hazretleri ve ailesi böylece *Hızır (a.s.)*’ın bereketine kavuşurlar” (Şârânî, 1992: 255).

9.3. Taş Kesilme Motifi

Hz. *Hızır*’ın bazen insanları denemek maksadıyla onları imtihâna tabi tutar bazı insanlar bu imtihânı kazanırken, bazıları bu imtihândan başarısız olurlar Hz. *Hızır*’la ilgili tespit edilen efsanelerde bu tipik örneklerle çalışma esnasında rastlanıl-dı. Şimdi tespit edilen efsaneleri sıralayalım: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından tespit edilen “*101 Türk Efsanesi*” adlı çalışmasında geçen “*Ekmek İsteyen Hızır*” adlı efsanede şu şekilde geçmektedir:

“Efsanelerimizde sıkça gördüğümüz olağanüstü kişilerden biri de *Hızır*’dır. O aslında yardımcı olmak için insanların arasına karışırsa da, zaman zaman da onları denemek ister. Onların iyiliksever veya yardımsever olup olmadıklarını deneyecektir. Yine böyle bir deneme gününde hangi evin kapısını çalmışsa hep olumsuz cevaplar almıştır. Oysa istediği bir dilim ekmektir. “Yok!” derler, kovarlar onu.

Yılmadan dolaşır kapıları... Sonunda bir kadın kapısını açar.

“Buyurun dede...”

“Kızım, açım, bir dilim ekmek isterim.”

Kadın ne desin... Ocağa bir şeyler kaynıyor ama tenceredeki ne ettir, ne de sebze... Orada kaynayanlar çocukları avutmak için konulan tezektir.

Hızır, zaten her şeyi bilmektedir. Herkesin yüzüne kapadığı kapıları bu fakîr kadın sonuna kadar açmıştır.

“Dede tencerede kaynayan...”

“Biliyorum kızım, biliyorum.”

Hızır daha sonra bu merhametli anneyi uyarır:

“Haydi, kızım, gidiyoruz. Çocuklarını yanına al, çabuk şehri terk et! Sakın ola ki arkana bakma, doğruca yoluna koyul!”

Hep birlikte evden ayrılırlar. Kadın çocuklarıyla birlikte gösterdiği yolda yürümeye başlar. Bu arada bir gürültü işitir, âdeta kulakları sağır edecek bir gürültüdür

bu. Kadın merak edip arkasına dönüp bakar ki ne görsün!... Her tarafı su kaplamış, şehir âdetâ bir göle dönmüş.

Ancak anne bir hata işlemiştir, dedenin uyarısına uymamış ve arkasına bakmıştır. Böylece o, çocuklarıyla birlikte taş kesilmiştir (Sakaoğlu, 2012: 180-181).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi *Hızır*’ın bazen insanları imtihan ettiğiyle ilgili bir örnek görüldü. Daha sonra bu efsanede tespit edilen başka bir motif olarak karşımıza çıkan şekil değiştirme motifiyle ilgili, kadın ve çocuğun taşla dönüşmesine örnek vardır.

Diğer bir örnekte ise şu şekilde geçmektedir: Yine *Hızır* insanları imtihanâ tâbi tutar. Bu imtihan sırasında efsanede geçen adamın yalan söylemesinden dolayı şekil değiştirme ile ilgili hayvana dönüşmesine örnek vardır.

Dr. Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı çalışmasında adamın cezâlandırılması sonucu hayvana dönüşmesi şu şekilde geçmektedir:

Ayı

(Amasya-Kayabaşı)

- 1.) Pek çok koyunu olan bir adam çiftliğinde koyunlarının yünlerini kırpar.
- 2.) Gelen fakîrin yün istemesinden korkarak yünlerin altına saklanır.
- 3.) Gelen kişi *Hızır*’dır ve adamın yünlerin altında saklandığını anlar.
- 4.) *Hızır*, kalk kıllı ayı deyince adam yünlerin altından ayı olarak çıkar”

(Balaban, 2014: 71).

10. İBRAHİM HAKKI

2 Muharrem 1115’te (18 Mayıs 1703) Erzurum’un Hasankale ilçesinde doğdu. Babası Derviş Osman Efendi, aralıklarla otuz yıl kadar süren iyi bir eğitim görmüştü. Babasının isteği üzerine dokuz yaşında iken amcası Ali tarafından Tillo’ya götürülen İbrahim Hakkı babasıyla karşılaştığında şeyhi İsmail Fakîrullah’ı da orada gördüğünü, içinde ona karşı derin bir sevgi ve hayranlık duygusu uyandığını ifade eder. Bundan sonra İsmail Fakîrullah’ın babası için yaptırdığı, günümüze kadar ayakta kalan hücrede yaşamaya başlamış, İsmail Fakîrullah’ın ilim ve irfanından istifade etmesi yanında Ma’rifetnâme’deki ifadesiyle “peder-i azîzi kendisini hücredaş edip hilm ü rıfk ile ilim öğretip lütufla terbiye kılmıştır. İbrahim Hakkı’nın ilk tasavvuf zevkini

babasından aldığı anlaşılmaktadır. İbrahim Hakkı'nın tasavvufî görüşleri Osmanlı tasavvufunun tipik ve canlı bir örneğidir. Ma'rifetnâme'de mârifet, fenâ, bekâ, muhabbet ve aşk, velâyet, kerâmet, tevekkül, tefviz ve teslim, sabır, şükür, rızâ, seyrü sulûk, sâlik, mürşid, nefis ve nefis mertebeleri gibi tasavvufun hemen bütün konularına yer vermiştir. Dünyanın anlamı, makbul olan ve olmayan dünya, kalbin mânâsı, mahiyeti, mârifetullâhla ilgisi gibi konulara ilişkin görüş ve açıklamaları önemli ölçüde Gazzâlî'nin "İhyâ'ü 'Ulûmi'ddîn"'indeki fikirleriyle paralellik arzeder. Klasik felsefe ve tasavvuf düşüncesindeki, insanı küçük âlem kabul eden anlayışa İbrâhim Hakkı da büyük önem verir. Bütün mutasavvıflar gibi onun için de hayatın en yüksek gayesi mârifet, mârifetin en yüce derecesi mârifetullâhtır. İbrahim Hakkı, Allah'ın varlığını ispat için imkân delilini esas almış, bu çerçevede âyetlerden de faydalanarak bazı kozmolojik deliller sıraladıktan sonra âlemin hâdis olduğuna selim aklın kesin bir burhanla şehâdetle bulunduğunu, irfân ehlinin, o yüce yaratıcının icât ve yaratma sırlarını zâhir ve bâtın âleminde güneşli günden daha yalın ve açık olarak müşâhade ettiğini söylemiştir (DİA, 2000: 305-306-307). Onun ünlü eseri Ma'rifetnâme, sahasında orijinal ve daha sonra bir benzeri yazılamayan değerli bir kaynaktır.

10.1. Şekil Değiştirme- Kuşa Dönme Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan "101 Anadolu Efsanesi"nde geçen "İbrahim Hakkı ve Oğulları" adlı efsanede şekil değiştirme motifi tespit edildi. Efsanede bahsedilen "İbrahim Hakkı'nın küçük oğlu dama çıkıyor ve kendisini aşağıya bırakıyor. Fakat bir taş yığını gibi yere düşeceği beklenirken küçük oğul bir kuş olup ufuklara doğru kanat çırpmaya başlar" (Sakaoğlu, 1976: 118). Efsane'nin bir bütün hâlde şu şekilde anlatılmaktadır:

"İbrahim Hakkı'nın iki oğlu varmış. Bunlardan büyük olanı küçüklüğünde başladığı dinî tahsilini uzun yıllar devam ettirmiştir. O devir için büyük ilim merkezleri olan İstanbul ve Kâhîre gibi yerlere giderek bilgisini arttırmıştır. Küçük oğlu ise ticaret yapmaya başlar. Fakat hiçbir zaman, üzerine borç olan dinî vecibeleri yerine getirmekten geri kalmaz. O, iyi bir tâcir olduğu kadar dinî bütün bir Müslümandır da. Büyük oğlunun iyice yetişip âlim olduğunu gören İbrahim Hakkı onu ve küçük oğlunu yanına çağırır. Maksudı onları imtihan etmektir. Önce büyük oğlunu yanına çağırır ve der ki:

"Haydi, oğlum, şu dama çık ve aşağı atla!"

Oğlu şu cevabı verir : “Düşer ölürüm.”

Bunun üzerine İbrahim Hakkı küçük oğluna aynı şeyi söyler:

“Haydi, oğlum, sen çık ve aşağı atla!”

Küçük oğlu hiç tereddüt etmeden dama çıkar ve kendisini aşağı bırakıverir. Fakat bir taş yığını gibi yere düşeceği beklenirken küçük oğlu bir kuş olup ufuklara doğru kanat çırpmaya başlar. Biraz sonra onun gözden kaybolduğunu farkederler” (Sakaoğlu, 1976: 117-118). Bu efsanede de görüldüğü üzere insan inandığı şeye tereddüt etmeden inanırsa kerâmet sonucunda başka bir şekle girerek uçabildiği görülmektedir.

11. İMAM-I ÂZAM EBÛ HANÎFE

Haneî mezhebinin kurucusu İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe İslâm dünyasının ulu kişilerinden biridir. Kendisi büyük, çok değerli bir âlim ve mezhep kurucusudur. Feridüddin Attar tarafından kaleme alınan “*Tezkiretü'l Evliyâ*” adlı kitapta Ebû Hanîfe hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilerden bazıları şu şekildedir: “O ümmetin aydınlatan ışığı, din ve devletin meşalesi, yakîn mertebesinin sahibi, ârif, âlim ve sûfi, cihânın imâmı Ebû Hanîfe el-Kûfî (rahmetullâhi aleyh). O bütün dillerde ilmiyle hatırlanan, herkes tarafından kabul olunmuş ve melekler içinde en sevgili olan zât (Attar, 2016: 57).

Hazreti İmam Ebû Hanîfe fıkıh ilminin kurucusudur. Hükümleri istinbatta, güçlü re'y, çok mâ'rifet, kitab ve sünnet bilgisi ve daha birçok faziletler ile muttasıf olduğunu büyük âlimler kabul etmişler ve onu ‘İmâm-ı Âzam’ unvanıyla anmışlardır. Birçok eserlerinin yanı sıra en büyük eseri İslâm fikhını toplayan, otuz cilt olan İmamı Ebû Yusuf ve Muhammed tarafından zabt olunan ‘Mebûsât’ isimindeki eseridir ki tekrarlarıyla beraber verdiği fetva 64000’dir (Attar, 2016: 60).

11.1. Öldükten Sonra Yeniden Dirilmiş Görünme

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “*101 Anadolu Efsanesi*” adlı kitapta Ebû Hanîfe Hazretleri ile ilgili Anadolu halkının muhayyilesinde efsane oluşmuştur. Ebû Hanîfe Hazretlerinin mezârdâ iken canlı olduğunu ve konuştuğunu gösteren bir kerâmet göstermiştir, bu bölüm şu şekildedir: “İmam-ı Şafî bir gün Ebû Hanîfe’nin mezârını ziyarete gider. Bir ara elinde olmayarak şöyle der: “Ey koca âlim! Keşke seninle aynı tarihlerde yaşasaydık da, fikirlerine karşı fikir çıkararak

münâzaralarda bulunsaydık. Bunu der demez Ebû Hanîfe'nin mezârından şöyle bir ses gelir:

“Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-resûl-ullâh! Haydi, gücün yeterse buna da bir karşı tez çıkar!” İmam-ı Şafiî, bu koca dehânın, ebedî uykusuna daldığı mezârında bile yenilemeyeceği gerçeğinin ürpertisiyle olduğu yere yığılarak bayılır, bir müddet orada öylece kalır (Sakaoğlu,1976:115-116).

12. KEÇECİ BABA (SEYYİD ŞEYH MAHMUD VELÎ SULTAN)

Halk söylencelerine göre Horasan'dan Anadolu'ya gelen türbesi Tokat ili, Erbaa ilçesi, Keçeci köyünde bulunan Sancaklı evliyâlarındandır. 13. yüzyılda yaşadığı, Hacı Bektaş Velî'nin amcası olduğu da rivâyet edilmektedir.

Keçeci Baba, Ahî Mahmut Velî, Gül Ahî Baba, Şâh Mahmut Velî gibi adlarla da anılmaktadır. Selçuklu döneminin son Ahî babası olarak da bilinmektedir. Ayrıca zamanın önemli sanatlarından olan Keçeciliğin en büyük ustasıdır. Türbesi bulunan köyün adı da buraya dayanmaktadır. Keçeci Baba, bilim, ruh sağlığı, veterinerlik, sanat ve eğitimle uğraşmış, zamanının en yetkin bilgin ulemâ kişisi ve velîsi olarak Anadolu erenleri içerisinde derin iz bırakmış Horasan pîrlerindendir. Kendi türbe-sinin içinde yatan ailesi ile birlikte Altın Bıyık, Seyit Mehmet ve Ali Haydar adında üç oğlu ve Turhal Karkın köyünde yatan Aziz Baba adlı torunu olduğu bilinmektedir. Türbesini her yıl, hangi etnik yapıdan, inançtan ve kültürden olursa olsun binlerce kişi ziyaret eder, kurbanlar keserler, adaklar adarlar. Türbesine özellikle ruh sağlığı bozulmuş kişiler, felçliler, askere gidenler ve çeşitli dilekler dileyenler gelirler. Her yıl ağustos ayının son pazar günü Keçeci köyü'nde “Keçeci Baba Kültür Festivali” düzenlenir. Şehzâde Abdülazîz döneminde başpehlivan olan Kasım Pehlivan (Şeyh Kasım) ve alnında zöhre yıldızı parlayan Haydar Pehlivan köyünün önde gelen büyüklerindendir. Keçeci köyü'nde ayrıca Derûni, Fedâî, Ârifoğlu Nihanî, Kurban Ali, Sûzî, Sükûtî gibi ozanlar da Keçeci Baba tekkesinden feyz alarak yetişen tanınmış Hak âşıklarıdır.

XIII. yüzyılın sonları XIV. yüzyılın başlarında yaşadığı anlaşılan Keçeci Baba'nın Horasan erenlerinden olup Ahmed Yesevî'nin halîfesi olduğu rivâyet edilmektedir. Asıl ismi Ahî (Şah) Mahmud Velî olan Keçeci Baba, Nişabur'da yaşamış, daha sonra Anadolu'ya gelerek bugün kendi adını taşıyan Keçeci köyüne yerleşmiştir. Horasan'dan Anadolu'ya gelen sancaklı evliyâ Keçeci Baba aynı zamanda bir Ahî lideri olarak bilinmekte ve Gül Ahî Baba ismiyle anılmaktadır. Hatta

Selçuklu döneminin son Ahî babası ve zamanın önemli sanatlarından keçeciliğin ustası olarak bilinmektedir. Ayrıca aç doyuran ve açık örten anlamlarında Ergani Mahmud ismiyle de anılmaktadır. Bununla birlikte türbesindeki sancağın demir arması üzerine adı Hoca Mahmut Velî şeklinde yazılmıştır. Sözlü geleneğe göre Keçeci Baba, Hacı Bektaş Velî'nin amcasıdır. Hacı Bektaş Velî'den önce Türkmen boylarının önünde Anadolu'ya ailesiyle gelmiş, Hacı Bektaş Velî'yi de arkasından Anadolu'ya getirtmiştir. Keçeci Baba'nın 1349 yılında Anadolu'da şehit düştüğü, Altın Bıyık, Seyyid Ahmet (Mehmet) ve Ali Haydar adında üç oğlu bulunduğu, bunlardan Ali Haydar'ın Rusya'da şehit olduğu anlaşılmaktadır (Maden, 2014: 149-150).

12.1. Adak Adamak

Anadolu'daki ziyaret edilen türbelere gelen insanlar Allah'a duâ ederler ve duâlarının kabul olması için adak adarlar. Bu durum Anadolu'da çok yaygındır. Çalışma esnasında Keçeci Babayla ilgili Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “*101 Anadolu Efsanesi*”nde adlı kitapta tespit edilen efsanede adak adamakla ilgili bir bölüm geçmektedir. Bu bölüm şu şekildedir: “Tokat'ın Erbaa ilçesinin Kozlu bucağına bağlı Keçeci köyünün adı ile ilgili olarak şöyle anlatılır, Horasan erleri, Anadolu'ya gelmeden önce nereye gideceklerini tespit etmek için şöyle bir yola başvururlar. Herkes elindeki sopasını atacaktır, sopa nereye düşerse sahibi de oraya gidecektir, orayı mekân tutacaktır. Horasan erlerinden Keçeci Baba (Şeyh Mahmud Velî Sultan) da sopasını fırlatır. Sopa, bugün Keçeci köyünün bulunduğu yere düşer. Bu sopanın düştüğü yerde bugün büyük bir taş vardır. Köylüler buna “Adak Taşı” adını vermişlerdir. Bunun yüksekliği 170 santimetre kadardır, bir insan iki kolunu açıp kucaklayamaz. Keçeci Baba ölünce bu köye gömülür, türbesi hâlen bir yeşil sahanın ortasındadır, adı geçen taş da bu yeşil sahadadır. Halk, bu türbeye çeşitli adakları için gelir, duâ ederler (Sakaoğlu, 1976: 243-244).

12.2. Bedduâ Etme

Efsanelerde ve Halk hikâyelerinde bedduâ etme ve bedduânın tutması ile ilgili motifler birlikte yer almaktadır. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “*101 Anadolu Efsanesi*” adlı kitapta tespit edilen “Ayakbastı Mevkiî” adlı efsanede Keçeci Baba'nın bir olay karşısında yaşadığı durumla ilgili bedduâ etmesi ve bedduâsının tutması anlatılmaktadır. Efsane şu şekildedir: “Horasan erlerinden Keçeci Baba, mekân tutacağı yeri bulmak için attığı sopasının peşinden Anadolu'ya gelir. Sopası,

bugün Keçeci köyünün bulunduğu yere düşmüştür. Buraya yaklaşınca bir Ermeni köyüne uğrar. Ermeni kadınların birinden abdest almak için su ister. Yakınlarındaki ırmağı gösteren kadın kızgın bir edâ ile: “Gözün kör mü, işte su” der. Kadına bir şey söylemeyen Keçeci Baba, elindeki asasını yere saplar. Hemen oradan su fişkırmaya başlar. Abdestini alır, büyükçe bir taş parçasının üzerine çıkıp ezân okur. Namazını kıldıktan sonra Allah’a duâ eder.

“Ya Rabbî, bu köyü yerle bir et, kaybolup gitsin.”

Bugün Keçeci Baba’nın abdest alıp namaz kıldığı köy mevcut değildir, onun yeri baştanbaşa mezârlıktır. Horasan erinin üzerine çıkıp ezân okunduğu taşın üst tarafında ayak izleri vardır. Oraya ayağını bastığı için de o bölgeye “Ayakbastı Mevkiî” adı verilmiştir” (Sakaoğlu, 1976: 95-96).

13. LOKMAN HEKİM

“Lokman kelimesinin İbrânîce veya Süryânîce olduğu belirtilmektedir. Kur’ân’da, Hazreti Lokman’la ilgili bilgiler aynı adı taşıyan sûrede onun iki defa ismen zikredilmesinden ve oğluna verdiği bazı öğütlerin naklinden ibârettir.

Hikmetli nasihatleriyle destanlaşan Hazret-i Lokman (a.s.), zâhirî ve bâtinî hekimlerin pîridir. Rivâyetlere göre Eyyûb (a.s.) ile akrabadır ve pek çok peygamberin hizmetinde bulunmuştur. Buna karşılık Câhiliye şiirinde ve kısas-ı enbiyâ başta olmak üzere bazı İslâmî kaynaklarda Lokman’a dair çeşitli rivâyetler yer almakta ve bu rivâyetlerdeki bilgilerin aynı adı taşıyan veya benzer niteliklere sahip farklı kişilere ait olduğu ve bunların birbirine karıştırıldığı ifâde edilmektedir.

Gerçekte biri Kur’ân’da zikredilen ve kendisine hikmet verilmesi sebebiyle Lokmânü’l-Hakîm (Lokman Hekim) diye marûf olan, diğeri ise Arap şiirinde Lokmân b. Âd olarak geçen iki kişinin mevcûdiyeti yanında zaman içinde muhtelif kişilere ait çeşitli özellikler de bu isim etrafında toplanmıştır. İslâm’dan önce Araplar arasında uzun ömrü, bilgeliği ve darb-ı meselleriyle temâyüz eden Lokman, Câhiliye dönemi şiirlerinde Hz. Hûd’un (a.s.) kavmine adını veren Âd’a nisbetle Lokmân b. Âd olarak geçmekte, ancak İslâmî kaynaklarda bu zatın Kur’ân’da zikredilen Lokman olmadığı belirtilmektedir. Hz. Lokman’ın Kur’ân’da örnek bir şahsiyet olarak takdim edilmesi onun Arap toplumunca bilindiğini göstermektedir. Lokman Hekîm, bir peygamber veya velîdir. Fakat İslâm âlimlerinin çoğu, onun peygamber değil, hikmet ve takvâ sahibi, tefekkür ehlî, sâlih bir zât olduğu kanâatindedir.

Lokman'ın ne kadar yaşadığı konusunda farklı rivâyetler vardır. Bu rivâyetlere göre Lokman, Allah'tan uzun ömür dilemiş, tercih kendisine bırakılınca Araplar'da uzun ömrün simgesi olan kartaldan hareketle yedi kartal ömrü kadar yaşamayı istemiştir” (Taberî, 2005: 223).

Ebû Hâtim es-Sicistânî uzun ömürlüler arasında Lokman'ı, Hızır'dan sonra ikinci sırada zikreder. Vefat ettiğinde Ahkâf'ta Hûd Peygamberin kabrinin yakınına defnedildiği söylenir. Yâkût, onun mezârının Taberiye gölünün doğu tarafında veya Remle'de, bir rivâyete göre de, Yemen'de olduğunu nakletmektedir. Abdullâh bin Ömer (r.a)'den de rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulur: “Lokmân, peygamber olmayıp, ibâdet eden bir kuldu. Allahü Teâlâ, onu günâhlardan korudu. Çok tefekkür ederdi. İmânı kuvvetli idi. Allâhü Teâlâ'yı sever, Allahü Teâlâ da onu severdi. Allahü Teâlâ, ona hikmet ihsan eyledi” (Kurtubî, 2015: 59-60).

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke'de nâzil olan 31. sûresi “Lokmân” adını taşımaktadır. Fakat bu sûrede Lokman'ın kimliğine dair bilgi bulunmadığı gibi Âd kavminden onlara gönderilen Hûd peygamberden bahseden diğer sûrelerde de onun adından söz edilmemektedir. Lokmân sûresinde, Lokman'a hikmet verildiği bildirilmekte ve oğluna hitâben imân, ibâdet, ahlâk ve görgü kurallarının dâir öğütleri aktarılmaktadır.

13.1. Lokman Hekim'in Ölümsüzlük İlâcı ve İnsanlara Yardımcı Olması

Rivâyete göre Lokman'dan nübüvvetle hikmetten birini seçmesi istenince hikmeti tercih etmiş, hilâfet Dâvûd'a verilmiş, Lokman da ona vezir olmuştur (Kurtubî, 2005: 60). İkrime el-Berberî ve Şa'bî onun nebî olduğunu söylemekteyse de Katâde b. Diâme, Mücâhid b. Cebr gibi âlimlere göre nebî değil hakîmdir (Taberî, 2005: 67).

Diğer bir yandan hakkında “Lokman Hekim Efsanesi” olarak geçen ve ölümsüzlük iksirini bulmasının konu olduğu bir hikâyede yıllarca dilden dile kulaktan kulağa yayılarak günümüze kadar gelmiştir.

Çalışma esnasında tespit edilen efsaneler ve halk hikâyelerinde Lokman Hekim Hazretlerinin ölümsüzlük iksirini bulduğuna ve zor durumda olan insanlara özellikle hasta olan insanların derdine çâre olduğu üzerinde durulmaktadır.

Dr. Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan “*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*” adlı çalışmasında “Lokman Hekim Hazretlerinin” ölüme çâre

bulduğundan, hastalıkların hangi derlere devâ olduklarından bahsedilir. Bu örnekler şu şekildedir:

Lokman Hekim (I)

(Amasya-Vermiş)

1. *Lokman Hekim* bir bilge, Şahmeran da yılanların başıdır.
2. Padişahın oğlu benek benek şeklinde amansız bir hastalığa yakalanır. Yalnız Şahmaranı görenlerin vücudu böyle olurmuş.
3. Padişahın adamları, oğlu Şahmeran'ının kanını içerse iyileşir diye akıl verirler.
4. Padişah başkasının vücudunda da böyle benekler var mı diye herkesin Kapıkaya'dan belden üstü çıplak olarak geçmesini emreder.
5. Herkes geçer sadece *Lokman* haberi olmadığı için gelmez.
6. Lokmanın vücudunu açarlar ve aynı beneklerden onda da olduğunu görürler.
7. *Lokman Hekim'e* Şahmeran'ı nasıl yakalayacaklarını sorarlar o da Şahmeran'ın sütü çok sevdiğini söyler.
8. Sütün içerisine zehir katarak Şahmeran'a içirirler ve hayvanı yakalayıp *Lokman Hekim'in* sırtına yüklerler.
9. Şahmeran *Lokman Hekim'e* sen bana kötülük ettin ama ben sana iyilik edeceğim diyerek kendisini keseceklerini, kanını üç şişeye koyacaklarını anlattıktan sonra onun içmesi gereken şişeyi söyler.
10. Şahmeran'ının dediği gibi kanını üç şişeye koyarlar ve ilk olarak *Lokman Hekim'e* içirirler. *Lokman Hekim* Şahmeran'ın dediğini dinleyerek doğru şişedekini içer ve kalp gözü açılır. Diğer şişeleri içenler ise ölürler
11. *Bu olaydan sonra Lokman Hekim nereye gitse geçtiği yerlerdeki çiçekler dile gelerek hangi derlere deva olduklarını ona söylerler.*
12. *Lokman Hekim'in* ölümüne çâre bulunduğunu öğrenen Cebrâil (a.s.) Künc köprü'de onu yakalar ve elindekilere vurarak ölümün sırrının yazılı olduğu kâğıtları Yeşilırmak'a atar.
13. Allah Cebrâil (a.s) 'e *Lokman'a* ellemeyin, o büyük bir evliyâdır der” (Balaban, 2014: 84-85).

Lokman Hekim (II)

(Amasya-Vermiş)

1. *Lokman Hekim ölümsüzlük ilacını bulur.*
2. Cebrâil (a.s.) ile Künç köprü’de karşılaşır.
3. Cebrâil (a.s.) Bu sırlı bilginin insanlara ulaşmaması için *Lokman Hekim’e* (elindeki ilaca) tokat atar ve ilacı Yeşilirmak’a düşürür.
4. Künç Köprü’nün ayaklarında biten otlar bu ölümsüzlük ilâcı sebebiyle yaz kış yemyeşil kalmaktadır” (Balaban, 2014: 85).

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “*Ercişli Emrah Hikâyesi*”nin manzum kısmında Lokman Hekim Hazretlerine hatırlatmada bulunmaktadır. Bu kısım şöyle geçmektedir: “Lokman Hekim, yaraları saran, hastalara şifâ dağıtan bir efsane kahramanıdır. Ne zaman yaşadığını, nerede gömülü olduğunu araştırmamıza gerek bile yoktur, çünkü her âşık ondan bir parça gibidir. Emrah da onun dostluğunu aramaktadır.

“Dostum *Lokman Hekim* olsa

Sarsam yarayı yarayı (Sakaoğlu 35/2)” (Sakaoğlu, 1987: 54-55).

Diğer bir tespit edilen hikâyede ise Muharrem Zeki Korgunal tarafından hazırlanan “*Şah İsmail*” hikâyesinde ise Lokman Hekim Hazretlerinin dertlere de-vâ olduğundan bahsediliyor. Ama hikâyenin içerisinde geçen dörtlükte ise “Lokman Hekim”’in bile derdine derman olamayacağından bahsediyor.

“Kolay gelir derdim dile

Anlamaz lokman bile

Acıyın Şah İsmail’e

Dönmeliyiz artık geri” (Korgunal, 1960: 11).

Faruk Rıza Güloğul tarafından hazırlanan “*Yaralı Mahmut ile Nigâr*” hikâyesinde ise Kanber ile Nigâr’ın karşılıklı atışması sırasında Cenâb-ı Hakk’a yalvararak bir Lokman Hekim Hazretlerini göndermesini istiyor.

ALDI NİGÂR

“Yeri göğü yokatn var eden Allah

Öz lûtfundan bir ihsan yetiştir
 Arşın, kürsün cümle sAhibi sensin
Kerem eyle bir Lokmanı yetiştir” (Güloğul, 1943: 54).

Doğan Kaya tarafından hazırlanan Âşık Şenlik’in “*Lâtif Şâh ile Mihriban Sultan*” hikâyesinde tespit edilen hikâyenin manzum kısımlarda Lokman Hekim Hazretlerinin yine dertlere devâ olduğundan bahsediyor. Bu kısım şöyledir:

Aldı Lele:

“Leleyem, anlamışam söhbeti demnen seni,
 Eşge düçar edib hıızr peyğember kannan seni
 Taparam me’şugenı gurtarram gemden seni,
Aparram loğmana, eler derdini çarasını” (Kaya, 2013:102).

14. MUNZUR BABA

Kovancıların ilçesinin Topağaç köyü’nde medfundur. Dikdörtgen planlı olan bu türbe iki mekânlıdır. Her iki mekâna da ayrı kapılardan girilmektedir. Bunlardan biri makam, diğeri de mescid bölümüdür. Makam bölümünün üst kısmı kubbeli, mescid bölümünün üzeri ise düz beton dam şeklindedir. Bu iki bölümden oluşan türbe beton ve taş işçiliği ile yapılmıştır. Giriş kısmının ön tarafı balkon şeklinde sahanlıktır.

Hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Anlatılan rivâyetlere bakılırsa onun 1600’lü yıllarda yaşadığı tahmin edilir. Baba adının Mahmut olduğu, Hüseyin ve Mustafa isminde iki oğlunun bulunduğu, oğullarından Hüseyin’in Harput’a gelerek yerleştiği, Harput’ta çok sayıda ulemâ yetiştiren Müftügiller soyunun Hüseyin Efendi’den geldiği İshak Sunguroğlu’nun “*Harput Yollarında*” adlı eserinin 2. cildinde de anlatılır. Onun hakkındaki hikâyelere bakılırsa, “Munzur Baba” tasavvuf ehlî biridir. Hakkındaki hikâyelerden biri şöyledir: Bir gün köye gelen askerlere kazanda kaynamakta olan kavurmadan ikram etmek ister. Askerlerin, “Kavurmayı beklemeye vaktimiz yok.” demeleri üzerine, Munzur Baba kaynayan kavurma kazanına kolunu sokarak karıştırır ve bir avuç sıcak kavurmayı avucunda askerlere ikrâm eder. Bugün köyde onun diktiği söylenen bir kuşburnu ağacının hâlen yaz kış yeşil kaldığı iddia edilmektedir. Onunla ilgili daha birçok hikâyeler vardır. Munzur

Baba'nın bizce bir tarikat mensûbu olma ihtimali daha kuvvetlidir (Aydoğmuş, 1998: 243-244).

14.1. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi

“Sözlüklerde, mekânı ve zamanı atlarcasına geçme olarak açıklanan tayyi mekân ve tayyi zaman kavramları, genellikle efsane metinlerinde kahramanın zaman ve mekân değiştirmesi, bir yerden bir yere zaman sınırlaması olmadan gidip gelmesi şeklinde karşımıza çıkar” (Devellioğlu, 2004:1042'den: Gönen, 2007:173). Efsane-ler içerisinde ele alarak değerlendirdiğimiz bu durum olağanüstülüklerle örü-lüdür (Gönen, 2007: 173).

Efsanelerimizde, tayyi mekân ve tayyi zaman içinde bulunan kahramanları, daha çok efendisi ya da ağası hatta iken, ona çeşitli yiyecekler götürürken görürüz (Gönen, 2007: 174).

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen bir efsanede Munzur Babayla ilgili tayyi mekân ve tayyi zamanla bağlamında bir motife rastlanıldı. Bu bölüm şöyledir: “Çevredeki köylerin birinde zengin bir ağa yaşarmış. Ağanın yaşı kemâle ermiş, emânetini teslim etmeden bir de Hacc'a gitmek istemiş. Çoluk çocuğunu bırakacak kimsesi yokmuş. Sonunda kararını vermiş, hâne halkını, çobanları olan Munzur'a emânet etmeye karar vermiş.

Ağa çoluk çocuğu ile helâllaşıp yola çıkar. Üzerine farz olan borcunu eda edecek ve Hacı Ağa olarak memleketine dönecektir. Ağa Kâbe'de iken, bir gün karısı evde helva pişirir. Çocukları ile birlikte yerken yanlarında bulunan Munzur'a lâtife yapmak kastı ile der ki: “Munzur, bu helvadan ağa da yese ne iyi olurdu. Al şunu, soğumadan ağana götür de o da yesin”.

Çoban hemen ablasının elindeki helvayı alır ve gözden kaybolur. Bir müddet sonra Munzur elinde boş tabakla eve döner. Ne ablası, ne de çocukları bu işten bir şey anlamazlar.

Aradan günler geçer, hacıların dönme zamanı gelir. Köy halkı ağalarını karşılamak üzere yollara dökülürler. Hacı olan ağalarına daha fazla hürmet etmek, hizmetinde bulunmak için köylüler âdeta yarış ederler. Fakat ağa onlara Munzur'ı gösterir ve: “Hürmetinize lâyık olan ben değil, Munzur'dur. Onun elini öpün, onun hizmetine koşun.”

Ağa, köylülerin şaşkın bakışları arasında meseleyi kısaca anlatır. Herkes alelâde bir çoban zannettiği Munzur'un eline sarılır, o ise geri çekilir (Sakaoğlu, 1976: 126-127).

15. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ

İslâm âleminin büyük âriflerinden olan Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, 6 Rebiülevvel 604 (30 Eylül 1207) tarihinde Belh'te dünyaya gözlerini açar. Babası, Bahâ-i Veled adıyla ünlenmiş olan Sultanu'l-Ulemâ Bahâeddin Muhammed, annesi ise Mü'mine Hâtun'dur. Mevlânâ'nın babası Bahâ-i Veled'in tam adı, Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed Hatîbî'dir. Bahâ-i Veled, 6./12. yüzyılın nüfuz sahibi âlim ve hâtiplerinden, aynı zamanda büyük sûfilerdendir. Dışarda bir vâiz kimliğiyle görünen ve halkı irşât için çabalayan Bahâ-i Veled'in ev hayatı tam bir sûfî hayatıdır. Bu arada annesi Mü'mine Hatun Lârende'de vefat eder. Onun mezârının bulunduğu yere sonraları Karaman Mevlevîhânesi inşa edilmiştir. Mevlânâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled, babasının öğretileri doğrultusunda Mevlevîlik tarîkatını kurmuş, kısa zamanda geniş bir coğrafî alana yayılan Mevlevîlik başta Türkiye olmak üzere Balkanlar, Suriye, İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde taraftar bulmuş ve bugüne dek varlığını sürdürmüştür.

Mevlânâ, düşüncelerini çevresine ve öğrencilerine şifâhî olarak aktarmakla kalmamış, düşünce, tecrübe, birikim ve duygularını sonraki nesillere aktarmayı da ihmâl etmemiştir. O, büyük bir mutasavvıf olduğu kadar büyük bir şâ'ir olmasıyla da iz bırakmış bir sîmâdır. Onun tümü Farsça yazılmış beş eserinden ikisi, yani Mesnevî ve Divân-ı Kebîr manzum olup önem bakımından diğer üç eserinden önceliklidir (İzbudak- Gölpınarlı, 2016: 39).

15.1. Havada Uçma Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen bir efsanede Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretlerinin Konya'ya yerleşmesiyle ilgili halk hafızası bir efsane oluşturmuştur. Hazreti pîr'in gösterdiği bir kerâmette havada uçarak Konya'ya yerleşmesini anlatıyor. Bu efsane şu şekildedir:

“Aralarında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin de bulunduğu birkaç kişiden meydana gelen bir erenler gürûhu Horasan taraflarından yola çıkarlar. Bu erenler kâh yürüyerek, kâh uçarak Konya çevresine kadar gelirler. Mola vermek düşüncesiyle Yatağan köyünün hemen yakınındaki tepeye konarlar. Burada bir müddet ibâdet ve

tâat ile meşgul olduktan sonra, havalanarak yollarına devam ederler. Havalanmalarından bir müddet sonra Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ise Konya'ya inerler, oraya yerleşirler” (Sakaoğlu, 1976: 241-242).

16. OSLU HOCA

“ Akşar (Balahor) köyünde, karayolu kenarında Bayburt'a 25 km. uzaklıkta bir türbedir. Şîrîn Bayburtumuzun yetiştirdiği âlimlerden biri olan Hocamızın asıl adı, Hacı Hasan Efendidir. Şâ'ir Zihni aşağıdaki beyitinde Oslu Hoca'dan şu şekilde bahsetmiştir:

Bir kılı kırk yarar, *Oslu* gibi âlim var,
İlmü tefsirle hilkattir azdır Bayburd.

Doğumu ve ölümü hakkında kesin tarih bilinmemekle beraber, bir kitabede 1257 hicri yıllarında kendisine yazılan övgüden anlaşılacağı gibi, 160 yıl önce (Şimdi:1998), yani 17. asrın sonlarında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Oslu Hoca, daha çocukluk yıllarında ailesiyle birlikte göç sebebiyle, Sürmene ilçesinin dağlık köylerinden olan ve adını oradan alan, Os Köyünden gelerek Akşar (Balahor) köyüne yerleşmiştir. Çeşitli sebeplerle ve ağır ulaşım şartlarına rağmen, şehir merkezinde ve köylerdeki medreselerde ilim yuvalarında, medrese tahsîli yapmış ve daha sonra birçok talebe yetiştirmiştir. Arapça, Farsça, tahsîli görmüş ilme büyük değer veren Oslu Hoca'nın, geniş bir kitaplığı bulunup ölümünden sonra bu eserleri vârisleri tarafından, itina ile muhâfaza edilmişse de 160 yıllık zamanda dağıtılmış ve kısmen zayi olmuştur. Kalabalık olan soyundan, bugün hâlâ, Bayburt, Ankara, İzmit ve İstanbul da bulunan ahvadından her birinde birkaç eser kalmış olup bunlardan değerlerine paha biçilmeyen, Arapça üç büyük ciltli el yazması kitabını itina ile muhâfaza etmekteyim. Bu eserlerden birisinin yazılış tarihi Hicri 1136 olup Diyarbakır Mesudiye medresesinde, Rüstem oğlu Muhammed Efendi tarafından el ile yazılmıştır. 273 senelik zamanı içeren bu kitap, astronomi ve doğa bilgileri hakkında geniş kapsamlıdır. Diğer iki kitaptan biri, Fıkıh (Hidâye) olup, Hicri 1061 şevval ayında yazılmış, 257 yıllık bir tarihe sahiptir. Diğer üçüncü kitap ise, hukuk ilmini içerir, dâvâ ve dilekler kitabıdır. Her yönü ile müttekâmil insan olan büyük âlim Oslu Hoca, sosyal yönleriyle de örnek insan olduğu, gittiği birçok yörelerde, bağış ve vakıfta bulunduğu

bilinmektedir. Araklı-Kifara arasındaki bugün hâlâ mevcut olan köprüyü yaptırmıştır. Hocamızın büyüklüğü hakkında halkımız arasında birçok sözler söylenmiştir, övgüler yazılmıştır. Bir gün küreğine dayanmış bahçesini sularken, etrafı seyre dalmış ve yoldan geçen bir şahıs sorar:

-Hocam bu bahçe senin mi?

Hayır, ben nöbetçisiyim...

Mülkün hiçbir zaman kimsenin malı olmadığı, yalnız Allah'ın olduğu ve bizlerin, onun nöbetçisi olduğunu anlatmak istemiştir. Yine medrese arkadaş-larından, Oruçbeyli (Siptoros) köyünde oturan ve zamanın büyük âlimlerinden, İrşâdî Baba ile anlaşırlar, hangimiz evvel ölürsek diğeri cenazeyi yıkayacak. Bir müddet sonra İrşâdî Baba, Hakk'ın rahmetine kavuşur. Aynı gün Oslu Hoca'ya haber gön-derirler, yalnız haberci yolda iken, Oslu Hoca çoktan yola çıkmış ve kendisine ayân olmuştur. Yarı yolda haberci ile karşılaşırlar, haberci hocayı tanımadığı için Oslu sorar:

- Sen Siptoroslu musun?

-Evet.

İrşâdîden haber var mı?

-Sizlere ömür, vefat etti de, Oslu Hocayı almaya gidiyorum. Öyle ise dön geri, Oslu Hoca benim. Köye dönerler. Hoca, İrşâdî Babayı yıkamaya başlar, sağ tarafını yıkarken sağa, sol tarafını yıkarken sola doğru kendiliğinden dönen İrşâdî Baba için Oslu Hoca şöyle seslenir:

-Ey koca İrşâdî Baba, kendini bir çubuğun altına, arkasına sakladın da, seni tanıyamadık. (Denilirki, İrşâdî o zamanlar uzun çubuklu sigara içermiş, Oslu da buna karşı çıkarmış ve ta'rîzde bulunurmuş.)

Oslu Hocamızın türbesi kendi adıyla anılan tepe üzerindedir. Türbe, zarîf yontma taş işlemelidir. Oslu hocanın bugüne kadar torunlarından birçok hoca, müderris yetişmiş olup, İstanbul ülemasından ve Süleymaniye câmii vaazlarından Hafız Ali Efendi de Oslu Hocanın ahvadındandır (<https://forum.Turkmmo.com//Forum//Genel//Biyografi>).

16.1. Şekil Değiştirme- Taş Kesilme Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen “Ejderhâ I” adlı efsanede Oslu Hocanın gösterdiği kerâmet sonucunda Ejderhânın taş kesilmesi olayı anlatılmaktadır. Bu efsane şu şekildedir:

“Halkın Ejderhâ dediği büyük bir yılanın köye gelmekte olduğunu görenler evlerini terkedip kaçmaya başlarlar. Yaşlı olduğu için fazla uzaklara gidemeyen bir kadın, çâresizlik içinde bir yere çömelir. İhtiyar kadın burada Ejderhânın gelip kendisini yemesini beklemeye başlar. Diğer taraftan da Allah’a duâ eder, şöylece yalvarır:

“Allahım, ya beni taş kes, ya onu.”

İhtiyar kadının duâları kabul olunur, Ejderhâ gelebildiği son noktada taş kesilir. Benzer bir anlatmada ise yaşlı kadının yerini hamile bir kadın alır. O duâ eder, duâlarının kabul olması ile de Ejderhâ taş kesilir.

Daha değişik bir anlatma ise şöyledir: Ejderhâ köye girdiği zaman, çevrede bilgisi ve ermişliği ile tanınan Oslu Hoca’ya müracaat edilir. Hoca hazır bulunanların huzurunda duâ edip Ejderhâya dönerek şöyle der:

“Ya mübarek hayvan, dur!”

Bunun üzerine Ejderhâ orada taş kesilir (Sakaoğlu, 1976: 32).

17. SEYYİD HARUN VELÎ

On üçüncü yüzyılda, Horasan’dan gelip Seydişehir’e yerleşen büyük velîlerimizden birisi de, Seyyid Harun Velî’dir. Seydişehir’in de kurucusu bu zâttır. Seyyid Harun Velî Horasan ellerinde İmâm Mûsâ Kâzım soyundan adîl bir emir imiş. Soyu Veysel Karanî’ye ulaşırmış. Ne vakit ceddinin ve amcasının kabrini ziyaret etse kulağına, “Ya Hârûn! Rûm’a git, Karaman vilâyetinde Küpe dağı derler bir dağ vardır, onun doğusuna bir şehir yap, onun halkı sülehadan olan, şakî olanların akıbetleri hayır olmaya” diye bir ses gelirmiş. Seyyid Harun Velî, almış olduğu bu emir ve işâret üzerine, makam ve mevkiini, mal ve mülkünü terk ederek yollara düşmüş. Dünya taç ve tahtını, dervişliğe ve manevî sultanlığa tercih etmiş. Sultanü’l Ulemâ Baha Veled’in göçünde olduğu gibi, Seyyid Harun Velî de yakınlarından kırk kişilik bir kâfile teşkil ederek yola çıkmış. Konar-göçer, birçok kerâmetler izhâr ede ede, yerleşecekleri ve kuracakları Seydişehir’e gelip mekân tutarlar. Onlara bu yolculuklarında bir bulutun kılavuzluk ettiği rivâyet edilir. Yalnız Seyyid Harun Velî Konya’dan çıktıklarında hasta olan kardeşi Seyyid Bedreddin yolda vefat etmiş ve Hatunsaray’da toprağa verilmiş. Kâfile Çukurçimen’e geldiklerinde suya ihtiyaç görülmüş hazret orada “Maya Suyu”nu çıkartmış. Neticede Küpe Dağı’nın yanına gelmişler. Yakınında “Ververid” adlı eski bir şehir varmış. Çevreden ve buradan aldıkları taşlarla

Seydişehir’i kurmuşlar. Cuma mescidi yanında onun emri ile bir de medrese inşâ etmişler.

Seyyid Harun Velî menakıbnâmesi’nde, onunla ilgili pek çok menkıbe anlatılır. Bunlardan birisi şöyledir:

“Hâce Harun mescidinden çıktı ve halk önüne düştü. Konya’da Hâce Fakîh’e geldiler. Hz. Muhammed (s.a.v.)’e salavât getirip, kapıyı açıp girdi. Hemen kudretten bir el çıktı. Seyyid Harun o eli öptü. Bu halkın bazıı yed-i kudret (Kudret eli) dediler. Bazısı, Fakîh Sultan’ın eli dediler. Taaccüp idüp ibret aldılar. Hoca Fakîh, ölmeden önce bir zâtın geleceğini, sağ elinde gül gibi bir ak ben bulunacağını ve kendisini arayanların onda göreceğini söylemiş. Bunun için Konya halkı bunlara çok izzet ve ikramda bulunmuş. Konya’da, Hoca Fakîh Ahmed’in zâviyesinde, kırk gün kırk gece kalıp ibâdet de bulunduktan sonra, Seyyid Harun Velî müridleri ile birlikte Seydişehir’e dönmüş.

Seyyid Harun Velî zamanında kurulan tekke ve türbeye kızı Halîfe Sultan, ondan sonra yeğeni Mûsâ bakar. Uzun yıllar soyundan gelen torunları dergâhta şeyhlik postuna oturur. Onun sohbetine katılanlar bir daha kendisinden ayrılmazlar. Müridlerinin sayısı her geçen gün artar. Ömrünü ibâdet ve insan yetiştirmekle geçirir. Anadolu’nun pek çok yerine halîfelerini gönderir. Bir şehir kurmanın, pek çok mürid ve halife yetiştirmenin huzuru içerisinde, çilehânesinin ve bugünkü câmiinin yanındaki hücresinde vefat etti. Vasiyeti üzerine de hücresinde defnedildi. Sonradan, üzerine bir türbe inşâ edildi. Vefat tarihi, 720 (1320) yılı Rebiül-evvel ayının on üçüncü günüdür. Seyyid Harun Velî’nin, Eşrefoğlu ve dediği Sultan’la ilgili de pek çok menkıbesi anlatılır (Kurnaz, 1991: 3; Uğur, 1936: 226-229).

17.1. Cansız Bir Varlığı Harekete Geçirme Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen “Deve Taşı” adlı efsanede Seyyid Harun Velî Hazretlerinin gösterdiği bir kerâmet sonucunda bir taşın biner ve bu taşı yürütür yani cansıza bir varlığa binip onu hayvan gibi yürütmüş. Bu efsane şu şekildedir: “Halkın anlattığına göre Seydişehir’in kurucusu Seyyid Harun-ı Velî’dir. Bu muhterem zât, bugün kendi adı ile anılan câmiî yaptırırken komşu yerleşme merkezi Beyşehir’de hüküm süren Eşrefoğlu Beyi, câmiin yapımında kendi tuzubiberinin de bulunmasını ister, tulumlar dolusu piseyi adamları ile Seydişehir’e gönderir. Seyyid Harun-ı Velî gönderilen bu

hediyeleri kabul eder ve tulumları adamlarına boşalttırır. Hediye kabının boş gönderilmesi doğru olmayacağı için Seyyid Harun-ı Velî bütün tulumların içine birer defa tükürür ve teşekkürleriyle birlikte Eşrefoğlu Beyi'ne gönderir.

Beyin adamları Beyşehir'e vardıkları zaman çuvalların içinin balla dolu olduğunu görürler. Duruma vâkıf olan Eşrefoğlu, Seyyid Harun-ı Velî'nin bu hareketine karşı büyük bir hayranlık duyar. Onu ziyaret etmek için Seydişehir'e gitmeye karar verir. Kendisinin de büyük bir velî olduğunu göstermek için bir arslana biner. Seyyid Harun-ı Velî de bir taşa biner ve onu karşılamaya çıkar. Ev sahibini bir taşa binmiş vaziyette gören Eşrefoğlu daha büyük bir hayrete düşer. Orada der ki:

“Canlıya binmek marifet değilmiş. Cansıza binip onu yürütmek daha büyük olmanın işâretidir” (Sakaoğlu, 1976: 125).

18. SÖYLEMEZ BABA

Söylemez Babanın Türbesi, Erzurum'a 125 km. mesafededir. Erzurum-Pasinler kara yolu ile Köprüköy'e vardıktan sonra, ilçeyi ve Çoban Dede köprüsünü geçişte sağa ayrılan köprü üzeri yolu takiple, akaryakıt tesislerini devamla, yol ayrımından sağa dönülüp dere yolunu takiple küçük bir köprü geçildikten sonra Mescitli (Eski Söylemez Nâhiye Merkezi) köyüne varılmaktadır. Mescitli köyünden devamla daha sonraki köprüden geçildikten sonra, sağa takiple 20 km yol aldıktan sonra, sola 3 km. sonrası aşağı Söylemez köyüne varılıyor. Bundan 5 km. öte de Yukarı Söylemez köyü bulunmaktadır. Aşağı Söylemez köyünde tarihi iki kümbet mevcûd, biri bu köylere adını veren Söylemez Baba'ya diğeri de Söylemez Babanın hatunu olduğu söylenen Söylemez Ana'ya aittir. Bu köylerin ahâlîsi, Osmanlı Devleti döneminde atalarının Şam'dan buralara gelip yerleştiklerini söylerler.

Türbeler 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başlarına ait muntazam kesme taştan yapılmış silindirik planlı, kümbetlerin mahrûfî olduğu anlaşılan kubbeleri ve duvarlarının bir kısmı yıkılmış durumda, mihrâpları mevcûttur. Her iki kümbette mihrabın üst kısım ve iki taraflarında pencereleri vardır. Söylemez Babanın türbesine kuzey-doğuya bakan kapısından üç basamakla inilerek giriliyor. İçerde kesme taştan yapılmış bir mezâr bulunmaktadır. Söylemez Ana'nın türbesine, kuzeye bakan kapısından iki basamakla iniliyor. Türbe içinde moloz taşlarla yapılmış bir mezâr mevcûttur. Söylemez Baba'nın hatunu olduğu söylenen Söylemez Ana ermişlerden bir hatun, Söylemez Baba da bir velî olduğu niyetiyle ziyaret edilmektedir. Çocuk

isteyenler, akıl hastaları ve sık sık bayılanlar tarafından ziyaret olarak kabul edilen bir yerdir. A. Şerif Beygu'nun 1930'lu yıllarda bu yöreleri tetkikinde, Söylemez Baba ile ilgili "Horasan Baba'nın arkadaşlarından olan Söylemez Baba da Hınıs kazasına tabi Söylemez Nahiyesindendir. Bunun da sandukası, türbesi tahrip edilmiştir" diyor.

Malazgirt Meydan Muhaberesinden sonraki yıllarda, diğer yöre beyleri gibi Mâverâünnehir'den, Horasan'dan, Kirman'dan gelip Anadolu'ya, Arasa boylarına yerleşmişler. Buraları sevk ve idare etmiş, Velî Baba, Yağan Baba, Horasan Baba gibi yöreye isimlerini vermiş hayatları cihâtla, gazâyla geçmiş olan ve bugün bizleri ayakta tutan bu alperenler, âlimler ve velîlerdir (Beygu, 1936: 237).

18.1. Şekil Değiştirme Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan "*101 Anadolu Efsanesi*" adlı kitapta tespit edilen "Söylemez Baba" adlı efsanede Söylemez Baba'nın gösterdiği kerâmet sonucunda şekil değiştirme motifi ile ilgili olarak bir maddenin başka bir maddeye dönüşmüş olduğunu görülmektedir. Efsanede Söylemez Baba'nın karşılaştığı kervancıların yalan söyledikleri için şeker olan maddenin yalan söylemeleri sonucunda tuza dönüşmesi anlatılıyor. Efsanede yer alan cansız bir unsurun bir üstün güç tarafından cezâlandırılmasından dolayı o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmiştir. Bu efsane şu şekildedir: "Vaktiyle Osmanlı Padişâhı ile İran Şâhı birbirlerine kervan gönderirlermiş. Bu kervanlar gidip gelirlerken, yollarının üzerinde bulunan Söylemez köyüne de uğrar, bir müddet orada konarlarmış. Osmanlı'da şekerin kıt olduğu bir yıl, İran Şâhı Osmanlı Padişâhına bir kervan yükü şeker gönderir. Kervan, âdeti olduğu üzere Söylemez köyüne konar. Söylemez Baba bir ara kervanının yanına gidip kervancılara sorar:

"Yükünüz nedir?"

Kervancılar ise yolda herhangi bir baskına uğramamak için yalan söylerler: "Yükümüz tuzdur." O zaman Söylemez Baba dayanamaz ve şöyle cevap verir:

"Yükünüz tuz değil amma, tuz olsun!"

Kervan uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a varır. Çuvallar padişâhın huzurunda açılır. Fakat görürler ki çuvallarda şeker yerine hep tuz vardır. Yolda geçen hâdiseyi padişaha anlatırlar. Derhâl tuzları yükleyip o köyün yolunu tutarlar.

Köye vardıklarında Söylemez Baba yine sorar:

“Yükünüz nedir?”

“Yükümüz tuzdur.”

“Yükünüz tuzdur amma, şeker olsun!”

Bakarlar ki tuzlar şekere dönüşmüş!

İhtiyarı da alıp İstanbul’a dönerler. Padişah, bu işi nasıl yaptığını sorarsa da cevap alamaz. Onu tekrar köyüne götürürler. O zamandan beri bu ihtiyara Söylemez Baba, köyüne de Söylemez denilmeye başlanmıştır (Sakaoğlu, 1976: 132).

19. ŞEYH ŞABAN-I VELÎ

Pîr Şaban-ı Velî Hazretleri (k.s.), Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinin Gökçeagaç bucağına bağlı Çakırçayı köyü'nün Cimdâr mahallesi'nde dünyaya geldi. Hz. Pîr'in doğum tarihi hakkında kesin bilgilerimiz olmamakla birlikte müze kayıtlarında M. 1497 tarihine rastlanmıştır. Ancak bu bilginin yanındaki notta bu tarihin kesin olmadığı ifâde edilmiştir. Sefîne-i Evliyâ'da ise doğum tarihinin M. 1499 yılına kaydedilmesi Pîr'in 1490'lı yıllarda dünyaya gelmiş olabileceğini gösterir. Hz. Pir Şaban-ı Velî (k.s.), henüz dünyaya gelmeden babasını kaybettiği için yetim, üç yaşlarında iken annesi vefat ettiğinden öksüz kalır. Daha sonraki hayatı, hayırsever bir hanımın yanında geçer. Bu hanım, Şaban Efendi'yi, manevî evlâtlığa kabul etmekle birlikte tahsilini yapmasında maddî ve manevî yardımlarını esirgemez. Hatta tahsilini tamamlaması için İstanbul'a gönderir. Hz. Pîr, ilk tahsilini Taşköprü'de yapar. Aklî ve naklî ilimleri özellikle Kur'ân-ı Kerim, hadîs, tefsir ilimlerinde bilgilerini derinleştirmek için Kastamonu'ya gelir. Ancak memleketindeki tahsille yetinmeyerek ilim ve fazilet diyârı olan İstanbul'a gider ve tahsilini İstanbul Fatih medreseleri'nde tamamlar. Öğrenim yıllarında güzel ahlâkı, ağırbaşlılığı ve çalışkanlığı ile hocalarının teveccühüne mazhar olur (Kastamonu Rehberi, 2015: 13-14).

19.1. Duâ Etme Motifi

Gülşah Yüksel tarafından hazırlanan “*Kastamonu Efsaneleri*” adlı yüksek lisans tezinde Şeyh Şaban-ı Velî Hazretleri ile ilgili tespit edilen efsanelerde pîr'in duâ etmesi ve sonucunda duâsının kabul olmasıyla ilgili örnek metinler şu şekildedir:

Şeyh Şaban-ı Velî 1

Epizotlar:

1.Şeyh Şaban-ı Velî Hazretleri Kastamonu'ya geldiğinde fakirdir.

2.Halk ona çobanlık teklif eder. O da “Ben hayvan otlatmaya değil, kalp kalaylamaya geldim” der.

3.İnsanlar yanlış anlar kaplarını kalaylatmaya gelirler.

4.Velî duâ eder Allah’ım beni mahcûp etme der ve kapları kalaylar (Yüksel, 2011: 31-32).

Şeyh Şaban-ı Velî 8

Epizotlar:

1.Şeyh Şaban-ı Velî’nin yanına bir gün çok fakir biri gelir.

2.Eşeğinin öldüğünü ve geçimini sağlayamadığını söyler.

3.Bunun üzerine Şeyh Şaban-ı Velî bu fakir için duâ eder.

4.Duâ bitiminde elinde bir katır ile biri dergâha gelir, katırı şeyhe hediye eder.

5.O da fakire döner, senin eşeğin öldü yerine daha iyisi geldi der ve katırı fakire verir (Yüksel, 2011: 34).

Şeyh Şaban-ı Velî 16

Epizotlar:

1.İnsanlar, hayatlarının önemli aşamalarında Şeyh Şaban-ı Velî türbesini ziyaret ederler.

2.Hayırlı başlanacak her işten önce duâ ederler.

3.Velî’yi ziyaret edip duâ ederek, başlanacak işte bir büyüğün hayır duâsını almanın o işin iyi gideceğine inanılır (Yüksel, 2011: 37).

Şeyh Şaban-ı Velî 18

Epizotlar:

1.Fakir bir ailenin yüksekokul mezunu bir oğlu vardır.

2.Çocuk iş bulamaz ve psikolojik bunalıma girer.

3.Annesi, yedi Cuma günü Şeyh Şaban-ı Velî’nin türbesine gelmeyi niyet eder.

4.Yedi Cuma boyunca türbeye gelir, oğlunun işe girmesi için duâ eder.

5.Yedi Cuma sonunda evine döndüğünde bir telefon gelir ve oğlu işe çağrılır (Yüksel, 2011: 38).

19.2. Rüyâda Görünme Motifi

Şeyh Şaban-ı Velî 4

Epizotlar:

1.Şeyh Şaban-ı Velî küçük yaşta anne ev babasını kaybeder.

2. Hayırsever bir kadın velî'yi evlâtlık edinir.
3. *Şaban-ı Velî* medrese eğitimi için İstanbul'a gider.
4. Rüyâsında bir ses ona "Sılaya dön kurtuluş ordadır" der (Yüksel, 2011: 33).

Şeyh Şaban-ı Velî 15

Epizotlar:

1. Kötü yolda olan bundan vicdanî rahatsızlık duyan kişiler rüyâlarında *Şeyh Şaban-ı Velî*'yi görürler.
2. Şeyh, rüyâlarında onları türbelerine çağırır ve doğru yola girmeleri gerektiğini söyler.
3. Sonra rüyâyı gören kişi türbeye gelip tövbe eder (Yüksel, 2011: 37).

19.3. Tehlike ve Felâkete Maruz Kalanları Kurtarma Motifi

Şeyh Şaban-ı Velî 2

Epizotlar:

1. *Şaban-ı Velî*'nin müritlerinden birinin içinde bulunduğu gemi batmak üzeredir.
2. Mürit Şeyh'im yardım et diye duâ eder.
3. Mürit daha sonra bir elin, gemiyi alabora olmaktan kurtardığını söyler (Yüksel, 2011: 32).

Şeyh Şaban-ı Velî 17

Epizotlar:

1. Mehmet Bey'in kış günü Ilgaz'da arabası bozulur.
2. Çok korkan eşi "Yetiş ya Pîr" diye duâ eder.
3. Bir süre sonra yanlarında altmış yaşlarında bir ihtiyar arabayla durur.
4. Arabayı tamir eder ve Kastamonu'ya kadar siz beni takip edin der.
5. Kastamonu'ya 5-10 km kala araba ve adam ortadan kaybolur.

19.4. Ortadan Kaybolma Motifi

Şeyh Şaban-ı Velî 17

Epizotlar:

1. Mehmet Bey'in kış günü Ilgaz'da arabası bozulur.
2. Çok korkan eşi "Yetiş ya Pîr" diye duâ eder.
3. Bir süre sonra yanlarında altmış yaşlarında bir ihtiyar arabayla durur.
4. Arabayı tamir eder ve Kastamonu'ya kadar siz beni takip edin der.

5. Kastamonu'ya 5-10 km kala araba ve adam ortadan kaybolur.

19.5. Başkalarını Ermişliğe Kavuşturma Motifi

Şeyh Şaban-ı Velî 14

Epizotlar:

1. *Şeyh Şaban-ı Velî*'nin yedi kardeşi vardır.

2. Şeyh bir gün yedi tane taşı alır ve bu taşları değişik yönlerle atar, kardeşler bu yönlerle taşınır ve kerâmetlerini gösterirler.

3. Abdal Mûsâ adlı kardeş Taşköprü'ye yerleşip taşla sohbet ederken çoşup taşı hamur gibi sıkarak ve taşta parmak izlerini bırakır (Yüksel, 2011: 36).

19.6. Tabiât Varlıkları ve Eşya Üzerinde Cereyan Eden Kerâmet

Motifleri

Şeyh Şaban-ı Velî 6

Epizotlar:

1. Şeyh Şaban öğrencileriyle ders yaparken bir adam yanına gelir.

2. Şöyle der: “Değirmenimizin taşını değiştirmemiz gerekiyordu, taş yuvarlandı derenin dibine gitti. Biz kaldıramadık yetiş Ey *Şaban-ı Velî Hazretleri* dedik ve bir el geldi değirmenin taşını yerine koydu (Yüksel, 2011: 33).

19.7. Cansız Bir Varlığı Hareket Ettirme Motifi

Şeyh Şaban-ı Velî 5

Epizotlar:

1. *Şeyh Şaban-ı Velî*, Hayrettin Tokadî Efendi'den icâzet alır ve Kastamonu'ya döner.

2. Kastamonu'ya döndüğünde yaşlı bir çınar ağacının kovuğuna yerleşir.

3. Yıllarca bu kovukta yaşayıp kente gelir.

4. Çınar da arkasından yürür.

5. *Şeyh Şaban-ı Velî*, çınara gizlerimi ele veriyorsun der ağaçta olduğu yerde kalır (Yüksel, 2011: 33).

19.8. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi

Şeyh Şaban-ı Velî 3

Epizotlar:

1. *Şeyh Şaban-ı Velî*'yi sabah namazlarında Mekke'de görenler olur.

2. Kimse buna inanmaz ve doğruysa bize zem zem suyu getirsin derler.

3. Bunu duyan *Şeyh Şaban-ı Velî* asasını yere vurur ve oradan zem zem suyu çıkar (Yüksel, 2011: 32).

Şeyh Şaban-ı Velî 11

Epizotlar:

1. Kastamonu'dan bir kişi Hac için Kâbe'ye gider.
2. Bu kişi Hac görevi biterken Kâbe'de hastalanır ve Kastamonu'ya dönemez.
3. Bir gün bu hacı ağlarken yanına biri gelir, “şurada biri beş vakit namaz kılar sonra kaybolur, onu bul o senin derdine derman olur” der.
4. Hacı gittiği yerde *Şeyh Şaban-ı Velî*'yi görür, derdini anlatır.
5. Bir namaz vakti buluşurlar. Şeyh gözlerini kapamasını söyler ve Hacı gözünü açtığı anda kendini Kastamonu'da bulur (Yüksel, 2011: 35).

20. ŞEYH AHMET MÜRSEL YATAĞAN

Şeyh Ahmet Mürsel, 15. yüzyıl başlarında Horasan ülkesinden gelerek, Meram ilçesi dâhilinde bulunan Yatağan köyüne gelip yerleşmiş ve orada ölmüştür. Pek çok kerâmet gösterdiğine ve ermiş kişi olduğuna inanılmaktadır. Vakıf kayıt-larında hocası olarak gösterilen Dediği sultan (Şeyh Halit Dediği) menakıb-nâmesinde kendilerinin Anadolu'ya gelişleri anlatılmaktadır.

Buna göre Türkistan'da Ahmed Yesevî neslinden Dediği Sultan, Yatağan Mürsel Turgutoğulları ile yola çıkmışlar ve Hicâz'ı ziyaret ederek Anadolu'ya gelmişler. Önceleri Konya Beyşehir arasında Elengirt (Melengürit olarak vakıfta geçen) dağında kalmışlar, çeşitli kerâmetler göstermişler ve daha sonra, Dediği Sultan Ilgın-Mahmuthisar Tekke köyüne yerleşmiş orada gömülmüştür.

Yatağan Mürsel ise, tamamen boş bir alan olan önceleri Söbiçimen olarak bilinen Yatağan köyüne yerleşmiştir. İki kızını evlendirmiş ve bu iki hanedan Yatağan köyü meydana gelmiştir. Ermiş bir kişi olan Yatağan Mürsel, yeni kurulan Karamanoğlu Beyliği ile temas kurmuş ve Konya'nın imarına büyük önem veren Karamanoğlu II. Mehmet, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Konya tarihinde yayımlanan 810/1407 tarihli vakfı kurmuştur. Arap dilinde yapılan bu vakıfta, Kavaklı ve Söbiçimen mezraları bulunmaktadır. Ahmet Mürsel'in, 1869 tarihli Konya Salnâme-si'nde, ermiş kişiler listesinde adı bulunmaktadır (Bildirici, 2012: 74-75).

20.1. Havada Uçma Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen Şeyh Ahmet Mürsel Yatağan ve köyün kuruluşu ile ilgili diğer yaygın menkıbede şöyledir: “Birkaç kişiden meydana gelen bir erenler grubu Horasan taraflarından yola çıkarlar. Bu erenler kâh yürüyerek, kâh uçarak Konya çevresine kadar gelirler. Mola vermek düşüncesiyle Yatağan köyünün hemen yanındaki tepeye konarlar. Burada bir müddet ibâdet ve tâ’atla meşgul olduktan sonra, havalanarak yollarına devam ederler. Bir müddet sonra, içlerinden en yaşlı olan, Şeyh Ahmet Mürsel, arkadaşlarına dönerek:

“Yatayım mı?” diye sorar. Onlar da cevaben:

“Yat ağam!” derler.

Bu cevap üzerine Şeyh Ahmet Mürsel, yere iner ve o köye yerleşir. Aynı gruptan diğer bir zat, Şeyh Hasan, Yatağan köyüne bir saat mesafedeki bir köye iner. Odaya yerleşir. Kâfiledeki diğer zatlardan Seyyid Harun-ı Velî bugünkü Seydişehir ilçesine yerleşir. Aynı zamanda iyi bir dokumacı olan Yatağan Mürsel, yerleştiği ve kurucusu olduğu bu köyde ölmüş ve bu köye gömülmüştür. Sonradan yapılan kara yapı türbesinde, yanında yatanlar da vardır ve o günden kaldığı kabul edilen, bazı savaşlarda kullandığı âletler saklanmaktadır. Türbesi bilhassa çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Dağın adı, erenlerin gürûh hâlinde gelip konmalarından ileri gelir. Yatağan ise, şeyh Ahmet Mürsel’e arkadaşlarının verdiği, “Yat ağam” cevabının değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Şeyh Hasan’ın indiği köyün adı da, “Hasan Şeyh” veya halk arasındaki adıyla “Hasanşih” adıyla anılır” (Sakaoğlu,1976:241-242).

Melengürit Dağı civar köylerce kutsal kabul edilmektedir. Burada daha önce yaşandığı ve Bizans döneminden yapı kalıntıları olduğu görülmektedir. Anadolu’da böyle köy ve kasaba kuruluşları ile ilgili menkıbelere rastlamak mümkündür (Sakaoğlu, 2003: 233-234; Ataman, 1968: 5025-5026).

21. ŞEYH BİLECEN

Bugün Arslanlı olarak adlandırılan Şih Bilecen köyü, Gaziantep ilimizin Oğuzeli ilçesine bağlı Doğanpınar bucağının 41 köyünden biridir. Köye adını veren Şeyh Bilecen, Anadolu’da ortak bir motif olarak yaşayan sadık hizmetkâr tipinin bu yörede anlatılan kişisidir. Yurdumuzun diğer bölgelerinde Munzur, Kıyan gibi adlar

ile anılan bu hizmetkârların sahip oldukları ermişlik vasfı, daha sonra onları ağalarının, efendilerinin gözünde yüceltecek, sırlarının ortaya konulmasından sonra ise kaybolacaktır (Sakaoğlu, 1976: 129).

21.1. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen Şey Bilecenle ilgili anlatılan kısım şu şekildedir: “Bir yıl, Bilecen’in ağası hâc farizasını îfâ etmek için yola çıkar. Aradan haftlar, aylar geçer. Evde konuşulan tek konu ağanın sâlimen dönmesidir. Ağanın hanımı bir gün kocasının da çok sevdiği bir yemek yapar. Bilecen’de yanlarındadır. Lâtife olsun diye ablası ona der ki: “Bilecen, şimdi ağan da olsaydı da bu içli köftelerden yeseydi.” Bilecen de: “Bir mendile bir miktar koyun, ben ağama götüreyim.” der. Hanım, Bilecen’in bir arkadaşı ile birlikte içli köfteleri yemek istediğini sanıp mendilin içine bir miktar içli köfte koyar. “*Bilecen’in mendil alması ile ağasının yanına varması bir olur*”. Köftenin dumanları hâlâ tütmektedir. Ağası köfteleri âfiyetle yer. Aradan yine haftalar, aylar geçer, hacıların dönme zamanı gelir. Köy halkı ağayı karşılamak için yola çıkar. Karşılایıcılar arasında Şeyh Bilecen de vardır. Köylülerin eline sarıl-maları üzerine ağa onlara Şeyh Bilecen’i göstererek: “Beni değil onu karşılayın, onun elini öpünüz.” der. O anda Şeyh Bilecen gözden kaboluverir. Bir daha da kimse onu görmez (Sakaoğlu, 1976: 130).

21.2. Ortadan Kaybolma Motifi

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanan “101 Anadolu Efsanesi” adlı kitapta tespit edilen Şey Bilecenle ilgili anlatılan kısım şu şekildedir: “Bir yıl, Bilecen’in ağası hâc farizasını îfâ etmek için yola çıkar. Aradan haftalar, aylar geçer. Evde konuşulan tek konu ağanın sâlimen dönmesidir. Ağanın hanımı bir gün kocasının da çok sevdiği bir yemek yapar. Bilecen’de yanlarındadır. Lâtife olsun diye ablası ona der ki: “Bilecen, şimdi ağan da olsaydı da bu içli köftelerden yeseydi.” Bilecen de: “Bir mendile bir miktar koyun, ben ağama götüreyim.” der. Hanım, Bilecen’in bir arkadaşı ile birlikte içli köfteleri yemek istediğini sanıp mendilin içine bir miktar içli köfte koyar. Bilecen’in mendil alması ile ağasının yanına varması bir olur. Köftenin dumanları hâlâ tütmektedir. Ağası köfteleri âfiyetle yer. Aradan yine haftalar, aylar geçer, hacıların dönme zamanı gelir. Köy halkı ağayı karşılamak için yola çıkar. Karşılایıcılar arasında Şeyh Bilecen de vardır. Köylülerin eline sarılma-ları üzerine

ağa onlara Şeyh Bilecen'i göstererek: "Beni değil onu karşılayın, onun elini öpünüz." der. *"O anda Şeyh Bilecen gözden kaboluverir. Bir daha da kimse onu görmez"* (Sakaoğlu, 1976: 130).

22. TERZİ BABA

Nakşibendî-Hâlidî şeyhî, elli dokuz yaşında öldüğü rivâyetine göre 1789'da doğmuş olmalıdır. Asıl adı Mehmed Vehbî, babasının adı Fazlızâde Abdurrahman'dır. Mesleği terzilik olduğundan Terzi Ağa, Terzi Baba veya Hayyât Vehbî, boyunun uzunluğundan dolayı Uzun Terzi, Uzun Terzi Ağa diye tanınmıştır. Mahmud Sadreddîn'in Şevkistan adlı eserinde aslen Erzincanlı olduğu, evinin Câmî-i Kebîr ile Kurşunlu Câmîi arasında bulunduğu belirtilmektedir. Bazı eserlerde Erzurumlu diye kaydedilmesi, terzilikte çırağı olan Erzurumlu bir başka Terzi Baba ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Aşçı İbrahim Dede ikinci Terzi Baba ile tanıştığını, Kâdirîye tarikatına intisap eden bu kişinin Erzurum'da terzilik yaptığını söyler.

Genç yaşta, Şirvânîzâde lakabıyla tanınan bir Kâdirî şeyhine intisap eden Terzi Baba'nın çocukluğundan itibaren tekkelere devam ettiği ve dinî bilgileri sözlü kültür vasıtasıyla öğrendiği kaydedilmektedir. Kırk yaşlarında iken Hâlid el-Bağdâdî'nin hâlifelerinden Abdullah Mekkî'ye intisap etti. Rivâyete göre Abdullah Mekkî'nin Erzincan'a geldiğini haber alan Terzi Baba, Kurşunlu Câmîi Med-resesi'nde onu ziyarete gitmiş, birkaç gün sonra Abdullah Mekkî, Terzi Baba'yı dâvet ederek Hâlid el-Bağdâdî'nin verdiği emanet için uygun birini bulmak amacıyla yola çıktığını, kendisini bu emanete lâyık gördüğünü söylemiş ve Terzi Baba'yı Nakşibendî-Hâlidî hâlifesi tayin etmiştir. Bu olaydan sonra Terzi Baba'nın şöhreti Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt ve Sivas yörelerinde yayılmış, menkıbeleri günümüze kadar gelmiştir. 1848 yılında Erzincan'da kolera salgınında ölen Terzi Baba, Erzincan Defterdârı Mecîd Efendi ve hâlifelerinden Fehmi Efendi tarafından yaptırılan ahşap türbeye defnedilmiştir. Bir yangında harâp olan türbenin yerine Erzincan Belediyesi 1980'li yıllarda kesme taştan yeni bir türbe yaptırmıştır. Erzincan şehir mezârlığına Terzi Baba adı verilmiştir. Terzi Baba'nın üç erkek kardeşinden Fâzıl Abdülkerim Feyzi onun yanında medfûndur. Erkek çocuğu olma-yan Terzi Baba'nın soyu kızları vasıtasıyla devam etmiştir. Soyundan gelen bazı kişilerin mezâr taşları hâlen Terzi Baba Mezârlığı'nda ve Terzi Baba Türbesi'nin çevresinde yer almaktadır. Erzincan'da

Terzi Baba adına bir dernek kurulmuş, yine onun adını taşıyan büyük bir câmii ile külliye inşa edilmiştir.

Hâlidîyye tarîkatının Erzincan ve çevresinde yayılmasını sağlayan Terzi Baba damatları Mustafa Fehmi Efendi ile Mehmed Rüşdü'den başka Süleyman Efendi (Leblebici Baba), Abdülbâki Baba, Abdüssamed Efendi, İrşâdî Baba gibi birçok halife yetiştirmiştir. Fehmî Efendi'nin müridi "Aşçı İbrâhim Dede'nin Hatıra-lar"ında Terzi Baba, Fehmi Efendi ve çevresi hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Terzi Baba'nın dinî-tasavvufî konuları işlediği *Kenzü'l-fütûh* (Miftâh-ı-Kenz) adlı bir eseri bulunmaktadır. 1286 Ramazanı ortalarında (Aralık 1869) basılan nüshasın-dan aslının mensur olduğu ve *Kenzü'l-fütûh* adını taşıdığı, daha sonra Rüşdü Efendi tarafından nazma çevrilip Miftâh-ı Kenz ismi verildiği anlaşılmaktadır. 1242 beyitten meydana gelen eserin sonunda Rüşdü Efendi'ye ait yirmi altı beyitlik bir münâcât ve "Medhiyye-i Hayyât" başlıklı yirmi dört beyitlik bir manzûme yer almaktadır. Eserin aslının manzum olduğu ileri sürülmüşse de bu doğru değildir. Zira Terzi Baba'nın şiir söylediğine dair bir rivâyete rastlanmamıştır. İlk defa 1275 (1859) yılında basılan Miftâh-ı Kenz'in iki yazma ve on bir basma nüshası tespit edilmiştir. Yazma nüshalarından biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Osmanlı Müellifleri'nde Terzi Baba'ya Sübûtiyye Risâlesi adlı bir eser daha nispet edilmektedir (DİA, 2014: 521).

Terzi Baba ile ilgili olarak çalışma esnasında tespit edilen Doğan Kaya tarafından hazırlanan Ruhsatî'nin "*Uğru ile Kadı*" hikâyesi'nin manzum hikâye kitabında Terzi Baba'ya, Ruhsatî hatırlatmada bulunarak şu şekilde bahsetmiştir:

"Erzincan'da güzel *Terzi Baba*'nın
Deyrinde sekiyem ben ol hâbânın" (Kaya, 1985: 31).

Ruhsatî burada Erzincanlı olan Terzi Baba'nın etrafında dolaşayım ondan ayrılmayım, onun hâbâsı altında kendimi manevî koruma altıma alayım demek istiyor. Bir başka deyişle manevî yolculukta ona intisap ederek Cenâb-ı Hakk'a ka-vuşmak istiyor.

23. VEYSEL KARÂNÎ

Veysel Karânî doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 555-560 tarihleri arasında Yemen’de bulunan Karen’de doğduğu 657 yılında Sıffîn Savaşı sırasında, Hazreti Ali tarafında savaştığı ve 657 yılında öldüğü bilinir. Veysel Karânî’nin kabri Suriye’nin Rakka ilindedir. Adına bir diğer türbe ise Siirt’in Baykan ilçesinde inşa edilmiştir. Dinimizde anne sevgisinin büyüklüğüyle anlamlandırılmış bir din büyüğümüzdür. Babasının ismi Âmir olduğu için tam adı Üveys Bin Âmir-i Kar-eni’dir. Babasını dört yaşında kaybetmiş olup deve çobanlığı yapmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde yaşamasına rağmen peygamberi hiç görmemiştir. Annesine verdiği sözden dolayı, Peygamber Efendimiz’i göremediği için sahabeden sayılmaz. Muhadramun’dandır. Muhadram tabîri, hadîsçilerin ıstıla-hına göre hem câhiliye zamanını, hem de peygamberin, peygamberlik zamanını idrâk edip de Hz. Muhammed (s.a.v) görme şerefine nail olmaksızın, müslüman olanlara verilen isimdir. Üveys el-Karânî Hazretleri de bunlar arasında sayılmaktadır (Naim, 1984: 35). Hz. Muhammed (s.av) kendisine armağan olarak hırkasını göndermiştir. Veysel Karânî’nin asıl adı, kaynaklarda da görüldüğü üzere Üveys’tir. Bu kelime “kurt” anlamına gelen Evs’in ismi tasğîr (diminutif) idir. Bir hadîste nakledildiğine göre Hz. Muhammed (s.a.v.), bir tanıdığıının cenâzesine refâkat ederken yolda bir kurt yavrusuna rast gelmiş ve yanındakilere bunun adının Üveys olduğunu söyle-miştir (Muhammed, 1077: 5’ten: Ocak, 1982: 71). Böylece “Üveys”in “küçük kurt” veya “kurt yavrusu” anlamını taşıdığı anlaşılmış olmaktadır. Halk arasında yaygın olan Veysel ise hiç şüphesiz “Karenî Üveys” demek olan Üveyse’l Karânî terkîbindeki “Karânî” kelimesinin atılması ile geriye kalan “Üveys el”in birleştirilip tahfif edilerek (Ü)’ nün düşmesi sonucu ortaya çıkmış bir şekildir. Veysel Karânî’nin, Yemen’in neresinde ve ne zaman doğduğuna dair eldeki kaynakların hiç birinde bilgi yoktur. El-Mevâhib müellifi, Hafız Abdulhakk’ın Müştebihu’n-neseb’inden naklen, onun bi’setten evvel doğmuş olduğunu, çünkü Yemenliler’e Muhammed adında bir peygamberin zuhûr edeceğini haber verdiğini söyler (Cemâlullah, 1960: 6’dan: Ocak, 1982: 72). Veysel Karânî’nin ne yolla ve ne zaman Müslümanlığı kabul ettiği konusu karanlıktır. Bütün kaynaklar Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hayatta iken Müslüman olduğunu yazıyorlar. Veysel Karânî, giyâben dinini kabul ettiği peygamberi görmek, onunla konuşmak için şiddetli bir arzu beslemiş olmalıdır. Bu konuda da genellikle iki

zıt rivâyet bulunmaktadır. Onun Hz. Peygamber’le görüştüğüne dair bazı sûfî kaynaklarında da te’vîl yoluyla da olsa bir kısım rivâyetler yer almakla birlikte, bunların azınlıkta kaldığı müşâhede ediliyor. Esasen sağlam hadîs kaynaklarında Veysel Karânî hakkında nakledilen rivâyetler göz önüne alınırsa, böyle bir görüşmenin vukû’ bulmadığına muhakkak nazarıyla bakılabilir. Bunun sebebi olarak yaşlı bir annenin mevcûdiyeti ve bakacak başka kimse olmadığı için Veysel’in onu terk edemeyişi gösterilir (Ocak, 1982: 74-75).

Veysel Karânî ile ilgili olarak çalışmasında Doğan Kaya tarafından hazırlanan Ruhsâtî’nin “*Uğru ile Kadı Hikâyesi*” adlı çalışmasında Ruhsâtî hatırlat-mada bulunarak şu şekilde bahsetmiştir:

“Yemen ellerinde *Veysel Karânî*

Anın himmetinden etme âvâre” (Kaya,1985: 10).

Veysel Karânî Hazretleri, Hz. Muhammed (s.a.v) övgüsüne lâîk olmuş, onu görmeden sevmiştir. Annesine bakmasından dolayı peygamberimizin yanına gide-memiştir. Ruhsâtî’de manzum halk hikâyesinde bu duruma hatırlatmada bulunmuş-tur. Himmetinden insanların mahrûm olmamasını ve farkında olmasını istemiştir.

24. ZEYNEL ÂBİDÎN

Hz. Hüseyin’in oğlu olan İmam Zeynel Âbidîn, ayrıca İmâm Seccad lakap-larıyla da tanınır. Muhtemelen 10 Ocak 659 tarihinde Medine’de doğmuştur. Annesi Şehriban İran şâhı Yezdgird’in kızıdır. Hz. Hüseyin’in oğlu Zeynel Âbidîn ağır hasta olduğu için Kerbela’da savaşa katılamadı. Diğer üç kardeşi Kerbela vak’asında şehit olmuştu (İsfehani, 2007: 52-59).

Ancak bu onun savaşa katılmasının önünde engel değildi. İmâmetin devamı için Ehl-i beyit soyundan birinin hayatta kalması gerekiyordu ve bunun için Hz. Hüseyin’in isteği ile savaşa sokulmadı. Hz. Hüseyin’in şehâdetinden sonra Yezid orduları çadırlara saldırdı ve hem çadırları talan etmeye, hem de yakmaya başladılar. Bu arada Hz. Hüseyin’in neslini kurutmak için askerler onu da bulmak ve öldürmek istiyorlardı. Annesi Şehriban ev diğer Ehl-i beyt kadınları, Hz. Hüseyin’in “İmâmetin devamı vasiyetini” bildikleri için onu hep birlikte eteklerinin altına saklayarak ilk saldırılardan kurtardılar. Daha sonra askerler talan derdine düştükleri için İmâm kurtuldu. Muharrem yası sonrası Alevîlerin kurban kesmelerinin nedeni, Hz. Zeynel

Âbidîn'in hayatta kalmasıdır. Bunun için "Allah'a şükür niyetine" kurban kesilir, duâ edilir. Diğer yaygın inanca göre de, Muharrem sonrası kurban kesilmesinin sebebi Kerbelâ şehîtlерinin cesetlerinin gömülmesi ve yerlerinin tespit edilmesidir. Çünkü yezid orduları çadırları talan ettikten ve âteşe verdikten sonra, Yezid'in komutanlarından ödül almak için bazı şehîtlерin başlarını keserek beraber götürdüler. Cesetler atların ayakları altında çiğnendikten sonra ortada öylece bırakıldı. Allah'ın hikmeti ile ertesi günü İmâm Zeynel Âbidîn gelip tüm cesetleri teşhis ettikten sonra, yardıma gelen Benî Esed aşîreti mensupları ile birlikte şehîtlерin cesetleri defnedildi. Ancak bir türlü tekrar yakalandı ve diğer Kerbelâ şehîtleri ve harem esirleriyle birlikte Şam'a gönderildi.

Esâret zamanı bittikten sonra Yezid kamuoyunu kendi lehine çevirmek için onu ihtirâmla Medine'ye gönderdi. Ancak yıllar sonra Emevî halîfesi olan Abdul-melik'in emriyle tekrar yakalanıp zincirle Şam'a getirildi. Daha sonra yine Medi-ne'ye gönderildi (Cezvi, 1287: 324; Hüdat, 1300: 242).

İmâm Zeynel Âbidîn uzun süre zindân hayatı (hapis) yaşadı veya gözetim altında bulundu. Medine'ye döndükten sonra evinin köşesine çekilip ibâdetle ve ilmi eserlerin yazılması ile meşgul oldu. Eserlerinden olan "Sahîfe-i Seccadiye" adlı yapıt önemli öğretileri ile elli yedi duâ içermektedir. Eser ayrıca "Âl-i Muhammed'in Zebûru" adını almıştır. İmâm Zeynel Âbidîn otuzüç yıl imâmet ettikten sonra Emevî halîfesi Hişâm'ın emriyle ve Velîd bin Abdül Melik'in vasıtasıyla 17 Ekim 713 tarihinde Medine'de zehirlenerek şehît edildi. Kabri Medine Bâkî mezârlığındadır (Şehraşub, 1985: 176; İmâme, 1985: 80; Mâlikî, 784-855: 190).

Dr. Tuğrul Balaban tarafından hazırlanan "*Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*" adlı çalışmasında Zeynel Âbidîn Hazretleri ile ilgili tespit edilen efsanelerden birinde büyük zâtın gösterdiği kerâmet sonucunda velîye inancı zayıf olan insanın başına gelen felâketlere örnekler vardır:

24.1. Hasımlarına Felâket Mûsâlla Etme Motifi

Zeynel Âbidîn Evliyâsı (III)

(Amasya-Eliktekke)

1. Eliktekke köyünde evliyaya inancı zayıf bir adam "Ya evliyâ ne edecek." deyip türbedeki çamı keser. Tahta yapar. O tahtalarla da ev yapar. Ağacın dallarını da kışın yakmak için merdivenin altına koyar.

2. Gecenin birinde ağacın dalları kendi kendine tutuşur.
3. Adam kendini camdan atıp kurtulur ama iki çocuğu yanarak ölür (Balaban, 2014: 130).

Zeynel Âbidîn Evliyâsı (IV)

(Amasya-Eliktekke)

1. *Zeynel Âbidîn* evliyâsının oradan ağaç kesilmez.
2. Eliktekke köyünde muhtar câmiîye yardım olsun diye *Zeynel Âbidîn* türbesinden iki kamyon ağaç keser.
3. Tüm köylü bu hâdiseden sonra perîşân olur.
4. Köyde kaza üstüne kaza olur ve bir günde üç kişi ölür (Balaban, 2014: 130).

24.2. Rüyâda Görünme Motifi

Zeynel Âbidîn Evliyâsı (II)

(Amasya-Eliktekke)

1. Çoban keçilerini yaylıma götürürken tekkenin kenarından bira dal keser. İnsanlar orası tekkenin, kesme diye uyarmalarına rağmen adam “Evliyâ bana ne yapacak?” der.
2. Adam akşam yatar rüyâsında sakallı bir ihtiyar gelir. “O kestiğin ağaçları geri götür yoksa seni süründürürüm.” der. Adam uyanınca kimseyi göremez. Birisi şaka yapıyor zannederek yeniden yatar ve aynı şeyi görür.
3. Adam yanına birisini alarak dalları türbeye geri götürür (Balaban, 2014: 130).

24.3. Ortadan Kaybolma Motifi

Zeynel Âbidîn Evliyâsı

(Amasya-Eliktekke)

1. Adam *Zeynel Âbidîn* Hazretinin aşağıdan eşi Sultan Ana’nın yukarıdan gelerek köy içerisinde buluştuklarını görür.
2. Adamı fark edince birden kaybolurlar (Balaban, 2014: 130).

24.4. Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifi

Zeynel Âbidîn Evliyâsı

(Amasya-Eliktekke)

1. Eliktekke’nin en eski yerleşimcisi *Zeynel Âbidîn* Hazretlerinin yatırı köyün girişindedir.

2. Allah dostu olan *Zeynel Âbidîn* elikleri (geyik) çifte koşar, onların sütünü sağarmış.

3. Köpeklerine valinin ismini koyan *Zeynel Âbidîn*'i Amasya'ya çağırır. Kendisini almaya gelen jandarmalara siz gidin ben gelirim der. Jandarmalar Amasya'ya döndüğünde *Zeynel Âbidîn*'in kendilerinden önce geldiğini görürler (Amasya-Elikteke arası 36 km.dir.)

4. Köpeklerine neden kendi adını verdiğini soran valiye benim köpeklerim helâl ile harâmı ayırır siz seçmeden yersiniz, der.

5. Çok sinirlenen paşaya iki et parçası getirin bana, birisi helâl diğeri harâm kazanılmış olsun size ispat edeyim, der.

6. Etler hazır olunca dışarıya çıkan *Zeynel Âbidîn* o sırada Elikteke'de olan köpeklerini çağırır. Köpekler yanlarında belirir.

7. Etleri koklayan köpekler helâl olandan yerler harâma dokunmazlar. *Zeynel Âbidîn* köpeklerine tamam siz işinize gidin deyince köpekler kaybolurlar.

8. Vali yaptığı hatayı anlar. *Zeynel Âbidîn* Hazretleri'nin kerâmetini görür ve af diler (Balaban, 2014: 89).

III. BÖLÜM EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNE PEYGAMBERLERİN YANSIMALARI

1. Her Peygamberin Öne Çıkan Özelliğiyle Yansıması

Efsaneler ve halk hikâyelerinde tespit edilen peygamberlerin her birinin Cenâb-ı Hakk tarafından görevlendirilirken farklı meziyette ve özelliklere sahip bir şekilde gönderilmişlerdir. Bundan dolayı her birinin öne çıkan yönleri farklıdır. Dünyaya gönderilen peygamberlerden herhangi birinin ismini anıldığı zaman halk muhayyilesinde o peygamber şu özelliğiyle bilinir denilebilir. Bu gönderilen peygamberlere yüklenen farklı misyonlar sayesinde insanoğlunun bu olaylardan ibret almalarının gerektiği üzerinde durulmuştur. Başlarına gelen bir sıkıntıyı, peygamberlerin çektiği sıkıntılara bakarak dersler çıkarılması istenmiştir. Karşılaştıkları güçlüklerle karşı gösterdikleri sabır insanlar için örnek teşkil etmesi öngörülmüştür.

1.1. Peygamberlerin Yaratılış Yönüyle Yansıması

Efsane ve Halk Hikâyelerinde, Hz. Âdem (a.s.)'le ilgili ele alınan konular arasında daha çok üzerinde durulan konu Hz. Âdem (a.s.)'in insanlığın ilk atası olması ve ondan da Hz. Havva'nın yaratılması yönüyle daha çok üzerinde durulmuş ve işlenmiştir. Bir diğer peygamber de insanlığın ikinci atası olarak bilinmektedir. Hz. Nûh, Tûfân dolayısıyla helâk olan halkın gemide kalıp imân edenlerinin kurtulmasının üzerinde durulmaktadır. Hz. İbrahim (a.s.)'in yaratılışıyla ilgili olarak da, Hz. İbrahim (a.s.) de peygamberlerin atası olarak bilinmektedir. Hz. İbrahim, peygamber olduktan sonra onun soyunu takip eden birçok peygamber gelmiştir. Hz. İbrahim (a.s.)'in İsmail ve İshak soyundan devam etmiş ve bu nesilden peygamberler gelmeye devam etmiştir. Peygamberler, efsane ve halk hikâyelerine yaratılışla ilgili bu öne çıkan özellikleriyle daha çok yansımıştır.

1.1.2. Peygamberlerin Cennet Yönüyle Yansıması

Efsane ve halk hikâyelerinde, Hz. Âdem (a.s.)'in ve Hz. Havva'nın Cenâb-ı Hakk tarafından yasak olan ağaçtan meyve yemesi sonucunda Cennetten kovulması ve devamında da dünyaya gönderilmesi olayı da sıkça işlenmiş ve üzerinde durulan konular arasında yer almıştır. Hz. İdris (a.s.)'le ilgili de dünya hayatındayken cennete

girdiği ve cennetten çıkmadığıyla ilgili de çalışma esnasında tespit edilen halk hikâyesi ürünlerinde rastlanılmaktadır.

1.1.3 Peygamberlerin Semâya Yükseltilmesi Yönüyle Yansıması

Efsane ve halk hikâyelerinde, Hz. İdris (a.s.)’le ilgili Cenâb-ı Hakk tara-fından semâya yükseltilmesi ile ilgili olay üzerinde daha çok durulmuştur. Hz. İsa (a.s.) gibi göklere çıkarıldığını ve semâda hâlen yaşadığı rivâyetleri daha çok konu olmuştur. Hz. İdris’in maddi olarak mı göğe yükseltildiği ya da manen mi göğe yükseltildiği konusu itilâflıdır. Yoksa Allah (c.c.) tarafından derece olarak mı yani peygamberlik verilip şanın ve derecesinin mi yükseltildiği gibi görüşlerde mevcuttur. Genel olarak tespit edilen efsane ve halk hikâyesi ürünlerinde semâya doğru yükseldiği yönü üzerinde daha çok durulmuştur. Yine başka bir rivâyette de cennete girdiği ve şu anda cennette olduğu yönüyle ilgili konularda da efsane ve halk hikâyelerinde değinilmiştir. Hz. İsa (a.s.)’nın da göğe çekildiği ve hâlâ canlı bir şekilde semâda bekletildiği üzerinde durulmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v)’in ise, Mi’râç olayında göğe kaldırıldığından bahsedilir ve bu durumda efsane ve halk hikâyelerinde sıkça işlenen konular arasındadır.

1.1.4. Peygamberlerin Kendine Ait Özellikleri Yönüyle Yansıması

Efsane ve halk hikâyelerinde, Hz. İdris (a.s.)’le ilgili yine Cenâb-ı Hakk tarafından kendisine verilen bir takım meziyetler bulunuyordu. Kendisine bahşedilen bu özellikler şu şekildedir: “O kalemle ilk yazı yazan, yıldız ve hesap ilminden ilk anlayan kişi ve ilk defa elbise biçip diken ve giyen de o idi” (Râzî, 1990: 371-372). Hz. İbrahim (a.s.)’in oğlu Hz. İsmail (a.s.)’le ilgili imtihanâ tâbî tutulmuş ve Hz. İsmail, teslimiyetin sembolü olarak peygamberler tarihindeki yerini almıştır. Hz. Yakup (a.s.) ‘la ilgili oğluna duyduğu hasretten dolayı gözleri görmez olmuş ve kavuşma özlemiyle yaşamıştır. Hz. Yusuf (a.s.)’un yaşadığı zorluklar karşısında, kuyuya ve zindana suçsuz yere atılması ile sabrın sembolü olmuş ve Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan en güzel kıssa olarak bilinmektedir. Aynı zamanda bu sûre adlandırılırken “Ah-senü’l-kasas” olarak bilinmektedir. Hz. Mûsâ (a.s.), ise Cenâb-ı Hakk’la konuştuğu için Kelâmullah sıfatıyla ön plana çıkmaktadır. Hz. Dâvud (a.s.)’un, sesinin güzelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Halk

içerisinde bazı insanlara Dâvudî bir sese sahipsin demeleri de Hz. Dâvud (a.s.)’un sesinin güzelliğinin bilindiğinden dolayı peygamberin bu özelliğine hatırlatmada bulunmaktadır. Hz. Süleyman (a.s.) hükümdârlığıyla, zenginliğiyle ön plana çıkmaktadır. Hz. İlyas (a.s.) da insanlara yardıma koşmasıyla, dertlere dermân olması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Hz. İlyas (a.s.) ‘ın Hz. Hızır’la birlikte karada ve denizde insanlara yardım ettiği anlatıla gelir. Hz. İsa (a.s.) da Ruhûllah sıfatıyla bilinir. Yani ölüleri diriltmesiyle, ruhundan üfleyerek onları ayağa kaldır-masıyla bilinmektedir. Hz. İsa’dan sonra gelen peygamber olmayıp nebi olarak bilinen Hz. Cercis (a.s.) ise, Hz. İsa (a.s.)’nın dinîni tebliğ etmek için mücadele içerisine girmiş ve defalarca öldürölmesine rağmen tekrar dirilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) ise Hz. Âdem’den kendisine kadar gelen peygamber zinciri halkasında, peygamberlerin sonuncusu olması hasebiyle, peygamberlerin her birinin farklı bir özelliğıyle öne çıkmasına rağmen Hz. Peygamber bütün özellikleri kendisinde toplamıştır. Hazreti Peygamber, Hatemü’l-Enbiya ve Habîbullah olarak bilinir. Bu anlatılanlarla ilgili tez çalışması esnasında tespit edilen efsane ve halk hikâyelerinde peygamberlerin öne çıkan yönleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

2. Peygamberlerin Hak Dine Davet Etme Gayretleri Yönüyle Yansımaları

Efsane ve halk hikâyelerinde tespit edilen peygamberler ilgili yapılan çalışmada her peygamberin gönderilme amacı, Allah’ın dinini insanlara tebliğ etmeleri ve bu tebliğ etmeleri karşısında karşılaştıkları güçlükler, yaşadıkları sıkıntılar üzerinde durulmuştur.

2.1.Peygamberlerin, Kavimlerinin Cezalandırılmaları Yönüyle Yansımaları

Hz. Nûh (a.s.)’un Hakk dine dâvet etmeleri neticesinde peygambere inanmayan halk cezâlandırılmış ve Tûfân dolayısıyla helâk olmuşlardır. Hz. Mûsâ (a.s.)’ya firavun ve askerlerinin gösterdiği eziyetler sonucunda Kızıldeniz’den geçerken Kızıldeniz üzerlerine kapanmış ve bunun sonucunda helâk olmuşlardır. Hz. İdris (a.s.) peygamber olarak görevlendirildiğı kavme tebliğ etmiş ve imân etmemeleri üzerine kavmi helâk olmuş peygamberde semâya yükseltilmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) kendisine

gönderilen dinî tebliğ etmek için uzun mücadeleler vermiş, kavminin taptığı putları kırmak istemiş ve bunun sonucunda âteşe atılmıştır. Hz. Yusuf (a.s.) da zindana ve kuyuya atılmasına rağmen olaylar karşısında hep sabır göstermiş, kardeşleri kötülük yaptığı hâlde, Hz. Yûsuf (a.s.) da onlara karşı yine de iyi davranmıştır. Hz. Yûnus (a.s.) da kavmine yaptığı tebliğe karşı inanmak istemediklerinden dolayı helâk olacaklarını anladığı için şehri terk etmiş bu arada gemiye binmiştir. Gemide fazla insan olmasından dolayı denize atılmış ve denizde de Cenâb-ı Hakk tarafından kurtarılmıştır. Hz. İsa'dan sonra gelen bir nebî olan Hz. Cercis, Hz. İsa (a.s.)'ya gönderilen dinin şeriâtı ile amel eden ve bu amel ettiği ile dinî yaymaya çalışan ve bu durumdan dolayı çok defa öldürölüp tekrar dirilen hayatı mücâdeleyle geçmiş bir nebîdir. Tebliğ edilen kavmi ise helâk olmuştur.

3. Peygamberlerin Mu'cizeleri Yönünden Yansımaları

Peygamberlerin, peygamber olduklarının âlâmetlerinden biri de Cenâb-ı Hakk tarafından mu'cize göstermeleridir. Peygamberlerin gösterdiği bu olağanüstü olaylar, efsane ve halk hikâyelerinde de yerini bulmuştur. Hz. Âdem (a.s.)'in ilk insan olması, Allah (c.c.) tarafından mu'cizevî bir şekilde yaratıldığını gösterir. Hz. Havva (a.s.)'nın yaratılışında da aynı hikmetler bulunmaktadır. Hz. İdris ve Hz. İsa (a.s.) da Cenâb-ı Hakk tarafından göğ'e çekilmeleri de mu'cizevi bir şekilde gerçekleşmiştir. Hz. İsa (a.s.)'nın da babasız dünyaya gelmesi yine mu'cizevî bir şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Nûh (a.s.) da Tûfân olayında, Hz. Nûh'un getirdiği dine imân edenler, yani gemide kalanlar kurtulmuştur. Hz. Salih (a.s.)'in de imân etmeyen Semûd kavmi, kendisinden bir mu'cize istemişler, Allah (c.c.) tarafından bir dişi deve kendisine annesi ve babası olmadan gönderilmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) de kendisine imân etmeyen kavmi tarafından âteşe atılmak istenmiş ve âteşte mu'cizevî bir şekilde suya dönüşmüştür. Hz. İsmail (a.s.) de Allah'a kurban edilmek üzere iken, Cenâb-ı Hakk tarafından imtihân edilmiş ve bu imtihânın sonucunda mu'cizevî bir şekilde kurbanlık koç gönderilmiştir. Hz. Mûsâ (a.s.) elindeki âsâsı ile Kızıldeniz'i ikiye ayırmış ve kendisine imân edenleri Kızıldeniz'den geçirmiş, bir diğer durumda da elindeki âsâsını yere vurarak su çıkarmıştır. Hz. Süleyman (a.s.) da mu'cizevî bir şekilde hayvanlarla konuşma yeteneği verilmiş, cinlere, rüzgâra, hükmedebilmiştir. Hz. Yûnus (a.s.) da gemide denize atılmak zorunda kalınmış ve denizde boğulacak-ken balığın karnında

kendisini bulmuş bu durumda mu’cizevî bir şekilde gerçekleşmiştir. Hz. İsa (a.s.) da bebekken kundakta mu’cizevî bir şekilde konuşma-ya başlaması, Hz. Cereis nebinin defalarca öldürölmesine rağmen tekrar tekrar dirilmesi, Hz. Muhammed (s.a.v)’inde Mi’râç olayı olağanüstü bir şekilde gerçekleş-tiğinden dolayı efsane ve halk hikâyelerinde sıkça işlenen konuların başında gelmektedir.

IV. BÖLÜM EFSANE VE HALK HİKÂYELERİNE VELİLERİN YANSIMALARI

1.Şekil Değiştirme Motifiyle Yansımış Olanlar

1.1. Eski Haline Dönme (Cansız Bir Varlığı, Canlı Hale Getirme) Motifi

Şekil değiştirme motifiyle ilgili efsane ve halk hikâyelerinde velîlerle ilgili rastlanılan örneklerden *Abdurrahman Gazî* ile ilgili olan eski hâline dönme motifi, yani cânsız bir varlığı canlı bir hâle getirme motifi şu şekildedir: “Van kalesine gelen elçi, *Abdurrahman Gazî*’nin huzuruna çıkıp kendilerine Şah Abbas’tan hediye getirdiklerini söyler. *Abdurrahman Gazî* hediyeleri kabul eder. Tepsi üzerinde duran iki parçadan kuzuya ait olanını alır, diğerini işâret ederek der ki: “Bunu da şâhınıza götürün!” Elçi, onu da alması için *Abdurrahman Gazî*’ye ısrar eder. Bunun üzerine bu ulû zât, tepsinin üzerinde duran köpek etine yüksek sesle “Oştıtt!” der. Köpek hemen eski hâline gelir, havlayarak kaçmaya başlar”.

1.2. Taş Kesilme Motifi

Fetahmet Babayla ilgili anlatılan bir efsanede örnek şöyledir: “Gecenin karanlığında neye uğradığını anlamayan şehir halkı evlerinden dışarı çıkıp canlarını kurtarmakla meşgulken *Fetahmet Baba* Ejderhânın gelmekte olduğu istikâmete doğru gider. Herkes kaçtığı için yalnız kalan Baba avuçlarını Allah’a açarak duâ etmeye başlar. Duâsını bitirip avuçlarını yüzüne süreceği sırada, üstüne gelmekte olan ejderha taş kesilir”.

Hızır Hızır’la ilgili anlatılan bir efsanede ise hayvana dönüşme motifi şu şekilde geçmektedir: “Hz. Hızır, kalk kılı ayı deyince adam yünlerin altından ayı olarak çıkar”. *Hızır*’la ilgili anlatılan başka bir efsanede ise taşa dönüşme motifi-ne örnek vardır: “Hızır daha sonra bu merhametli anneyi uyarır:

“Haydi, kızım, gidiyoruz. Çocuklarını yanına al, çabuk şehri terk et! Sakın ola ki arkana bakma, doğruca yoluna koyul!”

Hep birlikte evden ayrılırlar. Kadın çocuklarıyla birlikte gösterdiği yolda yürümeye başlar. Bu arada bir gürültü işitir, âdeta kulakları sağır edecek bir gürültüdür bu. Kadın merak edip arkasına dönüp bakar ki ne görsün!... Her tarafı su kaplamış, şehir âdeta bir göle dönmüş.

Ancak anne bir hata işlemiştir, dedenin uyarısına uymamış ve arkasına bakmıştır. Böylece o, çocuklarıyla birlikte taş kesilmiştir (Sakaoğlu, 2012: 180-181).

Oslu Hoca'yla anlatılan bir efsanede ise taş kesilmeyle ilgili örnek şu şekildedir: Ejderhâ köye girdiği zaman, çevrede bilgisi ve ermişliği ile tanınan *Oslu Hoca*'ya müracaat edilir. Hoca hazır bulunanların huzurunda duâ edip Ejderhâya dönerek şöyle der:

“Ya mübarek hayvan, dur!”

Bunun üzerine Ejderhâ orada taş kesilir (Sakaoğlu, 1976: 32).

1.3. Kuşa Dönme Motifi

İbrahim Hakkı Hazretleri ile ilgili anlatılan efsanede ise kuşa dönme ile ilgili örnek şu şekilde geçmektedir: Büyük oğlunun iyice yetişip âlim olduğunu gören İbrahim Hakkı onu ve küçük oğlunu yanına çağırır. Maksudı onları imtihan etmektir. Önce büyük oğlunu yanına çağırır ve der ki:

“Haydi, oğlum, şu dama çık ve aşağı atla!”

Oğlu şu cevabı verir : “Düşer ölürüm.”

Bunun üzerine *İbrahim Hakkı* küçük oğluna aynı şeyi söyler:

“Haydi, oğlum, sen çık ve aşağı atla!”

Küçük oğlu hiç tereddüt etmeden dama çıkar ve kendisini aşağı bırakır. Fakat bir taş yığını gibi yere düşeceği beklenirken küçük oğlu bir kuş olup ufuklara doğru kanat çırpmağa başlar. Biraz sonra onun gözden kaybolduğunu fark ederler” (Sakaoğlu, 1976: 117-118).

1.4. Bir Maddeden, Başka Bir Maddeye Dönüşme Motifi

Söylemez Babayla ilgili anlatılan bir efsanede ise bir maddeden başka bir maddeye dönüşme ile ilgili örnek vardır: Köye vardıklarında *Söylemez Baba* yine sorar:

“Yükünüz nedir?”

“Yükümüz tuzdur.”

“Yükünüz tuzdur amma, şeker olsun!”

Bakarlar ki tuzlar şekere dönüşmüş!

İhtiyarı da alıp İstanbul'a dönerler. Padişâh, bu işi nasıl yaptığını sorarsa da cevap alamaz. Onu tekrar köyüne götürürler. O zamandan beri bu ihtiyara *Söylemez Baba*, köyüne de *Söylemez* denilmeye başlanmıştır (Sakaoğlu, 1976: 132).

2.Kesikbaş Motifiyle Yansımış Olanlar

Anadolu coğrafyasında vücut bulmuş halk anlatılarının içerisinde Kesikbaş motifiyle ilgili anlatılan birçok örnek vardır: Araştırma esnasında tespit edilen “Kesikbaş” motifi ile ilgili örnekler şu şekildedir: Harputlu kadınlardan biri rüyâsında *Arap Baba*'yı görür. Kadının inanişine göre, rüyâsında gördüğü bu kişinin başını keser, kuru bir çay yatağına atarsa durum düzelecek ve yağmur yağacaktır. Gördüğü rüyânın tesirinde kalan kadın *Arap Baba*'yı bulur ve başını kesip kuru bir çay yatağına atar. Bir müddet sonra yağmur yağmaya, bolluk gelmeye başlar. Aynı kadın *Arap Baba*'yı bir defa daha rüyâsında görür. *Arap Baba*'nın tehdit edici sesi şöyle demektedir: “Başımı getir, vücuduma ekle, yoksa ben yapacağımı bilirim.” Korkuya kapılan kadın, *Arap Baba*'nın başını attığı yerden alıp getirir ve istenilen yere kor. Böylece, belki de yeni bir felâketin önüne geçmiş olur. Bazı değişik anlatımlara göre ise de fazla yağmurun meydana getirdiği hasar, *Arap Baba*'nın başını attığı yerden alıp getirir ve istenilen yere kor. Böylece, belki de yeni bir felâketin önüne geçmiş olur (Sakaoğlu, 1976: 213-214).

Diğer bir Kesikbaş hakkında anlatılan efsanede ise “ Ermeni Harbi esnasında *Celâl Baba*, Kars Kalesi'nin kapı muhafızı olarak vazife alır. Ermeniler Karadağ istikâmetinden kalabalık bir ordu hâlinde kale'ye taarruza geçerler. *Celâl Baba* da saatlerce çarpışır. Sonunda beri Ermeni, bunun arkasından gelerek başını gövdesinden ayırır. Başının yere düştüğünü anlayan *Celâl Baba* hemen onu koltuğunun altına alır ve düşmanla döğüşmeye devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya başlar, şehre hâkim olamadan çekilip giderler.

Şehrin düşmandan temizlendiği haberini alan *Celâl Baba* olduğu yere düşüp kalır. Onu oraya gömerler. Düşüp öldüğü yerin Kale kapısının hemen girişinde olması ise halk onun ölümünde bile kendisine emânet edilen yeri terk etmediği şeklinde değerlendirir” (Sakaoğlu, 1976:251-252).

Habîb-i Neccar hakkında anlatılan efsanede ise şu şekilde geçmektedir: Habîb, “Yâ Allah” diyerek tepeye bir anda tırmanır. Düşman sâflarını yararak sancağı tepenin

zirvesine diker. O anda üstüne çullanan düşman askerleri bir kılıç darbesiyle *Habîb*'in başını gövdesinden ayırırlar. Bu sırada galeyana gelen İslâm askerleri yıldırım hızıyla tepeye tırmanırlar. Orada *Habîb*'in başsız gövdesiyle karşılaşılır. Geri çekilen düşman, *Habîb Neccar*'ın başını bir sırığa saplayarak beraberinde götürmüşler, ibret olsun diye başını Antakya duvarının en yüksek burcu-na dikmişlerdir.

Birkaç gün sonra İslâm orduları Antakya'yı kuşatır. Savaşın en çetin anında “kesik baş”tan sesler gelmeye başlar: “Kardeşlerim, yiğitlerim! Ben buradayım. Sağdan hücum edin! Sola koşun.”

Kesik baştan gelen bu sesleri duyan İslâm askerleri heyecanla ileri atılınca düşman paniğe kapılır. Şehir birkaç saat içinde fethedilir. Ebu Ubeyde hemen *Habîb Neccar*'ın başını buldurur ve onu tam şehrin orta yerinde bir yere defneder. Üzerine bir türbe ve yanı başına bir câmii yaptırır. Gövdesi ise şehrin arkasındaki dağda ayrı bir mezâra konur (İslâm Ansiklopedisi, 1996: 373).

3.Duâ ve Bedduâ Etme Motifiyle Yansımış Olanlar

Duâ ve bedduâ etme ile ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir: Horasan erlerinden *Keçeci Baba*, mekân tutacağı yeri bulmak için attığı sopasının peşinden Anadolu'ya gelir. Sopası, bugün Keçeci köyünün bulunduğu yere düşmüştür. Buraya yaklaşınca bir Ermeni köyüne uğrar. Ermeni kadınların birinden abdest almak için su ister. Yakınlarındaki ırmağı gösteren kadın kızgın bir edâ ile: “Gözün kör mü, işte su” der. Kadına bir şey söylemeyen *Keçeci Baba*, elindeki âsâsını yere saplar. Hemen oradan su fişkırmaya başlar. Abdestini alır, büyükçe bir taş parçasının üzerine çıkıp ezân okur. Namazını kıldıktan sonra Allah'a duâ eder.

“Ya Rabbî, bu köyü yerle bir et, kaybolup gitsin.”

Bugün *Keçeci Baba*'nın abdest alıp namaz kıldığı köy mevcut değildir, onun yeri baştanbaşa mezârlıktır. Horasan erinin üzerine çıkıp ezân okunduğu taşın üst tarafında ayak izleri vardır. Oraya ayağını bastığı için de o bölgeye Ayakbastı Mevkîî adı verilmiştir” (Sakaoğlu, 1976: 95-96).

Duâ etme motifiyle ilgili olarak Şeyh Şaban-ı Velî Hazretleriyle ilgili tespit edilen efsane metinlerinde örnekler şu şekildedir:

1. Velî duâ eder Allah'ım beni mahcup etme der ve kapları kalaylar (Yüksel, 2011: 31-32).

2. Bunun üzerine *Şeyh Şaban-ı Velî* bu fakir için duâ eder.
3. Duâ bitiminde elinde bir katır ile biri dergâha gelir, katırı şeyhe hediye eder.
4. O da fakîre döner, senin eşeğin öldü yerine daha iyisi geldi der ve katırı fakîre verir (Yüksel, 2011: 34).
5. Velî'yi ziyaret edip duâ ederek, başlanacak işte bir büyüğün hayır duâsını almanın o işin iyi gideceğine inanılır (Yüksel, 2011: 37).
6. Annesi, yedi Cuma günü *Şeyh Şaban-ı Velî*'nin türbesine gelmeyi niyet eder.
7. Yedi Cuma boyunca türbeye gelir, oğlunun işe girmesi için duâ eder.
8. Yedi Cuma sonunda evine döndüğünde bir telefon gelir ve oğlu işe çağrılır (Yüksel, 2011: 38).

4. Hayvanlarla Konuşma Motifiyle Yansımış Olanlar

Hayvanlarla konuşma motifiyle ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir: *Âhî Evren* bir gün velîlerden biriyle dere kenarında sohbet etmekte ve bu sohbet esnasında dereden sesler gelmektedir, Bu seslerden rahatsız olan *Âhî Evren* bir ara dereye döner ve kurbağalara hitâben der ki:

“ Ya siz ötmenizi kesin, biz konuşalım veya biz konuşmamızı keselim, siz ötün!”

Tabîî konuşma kesilmez ve dostlar arasında uzun müddet devam eder. Ya kurbağaların ötmesi dersiniz, Kırşehirli bir kişi şu cevabı verirler:

“ O günden sonra o dereye bir daha kurbağa sesi duyulmamıştır (Sakaoğlu, 1976: 211-212).

5. Bolluk ve Bereket Getirme Motifiyle Yansımış Olanlar

Bolluk ve bereket getirme motifiyle yansımış olan örneklerle, Hz. Hızır'la ilgili anlatılan efsane ve halk hikâyelerinde rastlamak mümkündür:

1. Dede yiyip yemediği bile belli değilken tamam ben doydum, hepiniz şen olun diye duâ ederek gider.
2. O sene boyunca o küçük küpteki pekmez bitmeyince gençler o ihtiyarın *Hızır (a.s.)* olduğunu anlarlar.
3. Kapıya yaşlı bir adam gelir ve su ister, kadın adama ayran ikrâm eder.

4. Ertesi gün evden çıkmak için ferâcesini giyen kadın bir cebinde bulgur diğer cebinde pirinç olduğunu fark eder. Bu durum ilerleyen günlerde tekrar eder.

5. Kadın, pekmez ziyân olmasın diye akış yönüne doğru başak bir kap koyunca o tarafa değil bu tarafa koy ki onlar da dolsun diye bir ses duyar ve o sesin dediğini yapar.

6. Sabah geldiğinde bir çömleğin beş altı çömlek olduğunu, içlerinde de sopalarıyla ayağa kaldırılmış, hazır hâlde olduğunu görür (Balaban, 2014: 149-150).

6. Başkalarını Ermişliğe Kavuşturma Motifiyle Yansımış Olanlar

Başkalarını ermişliğe kavuşturma motifiyle yansımış olanlardan örnekler şu şekildedir:

1. *Şeyh Şaban-ı Velî*'nin yedi kardeşi vardır.
2. Şeyh bir gün yedi tane taşı alır ve bu taşları değişik yönlerle atar, kardeşler bu yönlerle taşınır ve kerâmetlerini gösterirler.
3. Abdal Mûsâ adlı kardeş Taşköprü'ye yerleşip taşla sohbet ederken çuşup taşı hamur gibi sıkır ve taşta parmak izlerini bırakır (Yüksel, 2011: 36).

7. Cansız Bir Varlığı Hareket Ettirme Motifiyle Yansımış Olanlar

Cansız bir varlığı hareket ettirme motifiyle yansımış olanlardan örnekler şu şekildedir: Beyin adamları Beyşehir'e vardıkları zaman çuvalların içinin balla dolu olduğunu görürler. Duruma vâkıf olan Eşrefoğlu, *Seyyid Harun-ı Velî*'nin bu hareketine karşı büyük bir hayranlık duyar. Onu ziyaret etmek için Seydişehir'e gitmeye karar verir. Kendisinin de büyük bir velî olduğunu göstermek için bir arslana biner. *Seyyid Harun-ı Velî* de bir taşla biner ve onu karşılamaya çıkar. Ev sahibini bir taşla binmiş vaziyette gören Eşrefoğlu daha büyük bir hayrete düşer. Orada der ki:

“Canlıya binmek mârifet değilmiş. Cansıza binip onu yürütmek daha büyük olmanın işaretidir” (Sakaoğlu, 1976: 125).

1. *Şeyh Şaban-ı Velî*, Hayrettin Tokadî Efendi'den icâzet alır ve Kastamonu'ya döner.
2. Kastamonu'ya döndüğünde yaşlı bir çınar ağacının kovuğuna yerleşir.

3. Yıllarca bu kovukta yaşayıp kente gelir.
4. Çınar da arkasından yürür.
5. *Şeyh Şaban-ı Velî*, çınara gizlerimi ele veriyorsun der ağaçta olduğu yerde kalır (Yüksel, 2011: 33).

8.Havada Uçma Motifiyle Yansımış Olanlar

Havada uçma motifiyle yansımış olanlar arasında örnekler şu şekildedir: “Aralarında *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*’nin de bulunduğu birkaç kişiden meydana gelen bir erenler gürûhu Horasan taraflarından yola çıkarlar. Bu erenler kâh yürüyerek, kâh uçarak Konya çevresine kadar gelirler. Mola vermek düşüncesiyle Yatağan köyünün hemen yakınındaki tepeye konarlar. Burada bir müddet ibadet ve tâat ile meşgul olduktan sonra, havalanarak yollarına devam ederler. Hava-lanmalarından bir müddet sonra *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* ise Konya’ya inerler, oraya yerleşirler” (Sakaoğlu, 1976: 241-242).

Havada uçma motifiyle ilgili olarak bir diğer örnek şu şekildedir: *Şeyh Ahmet Mürsel*, arkadaşlarına dönerek:

“Yatayım mı?” diye sorar. Onlar da cevaben:

“Yat ağam!” derler.

Bu cevap üzerine *Şeyh Ahmet Mürsel*, yere iner ve o köye yerleşir. Aynı gruptan diğer bir zât, *Şeyh Hasan*, Yatağan köyüne bir saat mesafedeki bir köye iner. Odaya yerleşir. Kâfiledeki diğer zâtlardan *Seyit Harun-ı Velî* bugünkü Seydişehir ilçesine yerleşir (Sakaoğlu, 2003: 233-234).

9. Hasımlarına Felâket Mûsâlla Etme Motifiyle Yansımış Olanlar

Hasımlarına Felâket Mûsâlla Etme Motifiyle yansımış olanlar ilgili örnekler şu şekildedir:

1. Eliktekke köyünde evliyaya inancı zayıf bir adam “Ya evliyâ ne edecek.” deyip türbedeki çamı keser. Tahta yapar. O tahtalarla da ev yapar. Ağacın dallarını da kışın yakmak için merdivenin altına koyar.
2. Gecenin birinde ağacın dalları kendi kendine tutuşur.
3. Adam kendini camdan atıp kurtulur ama iki çocuğu yanarak ölür (Balaban, 2014: 130).

1. *Zeynel Âbidîn* evliyâsının oradan ağaç kesilmez.
2. Eliktekke köyünde muhtar câmiîye yardım olsun diye *Zeynel Âbidîn* türbesinden iki kamyon ağaç keser.
3. Tüm köylü bu hâdiseden sonra perişân olur.
4. Köyde kaza üstüne kaza olur ve bir günde üç kişi ölür (Balaban, 2014: 130).

10. Ortadan Kaybolma Motifiyle Yansımış Olanlar

Ortadan kaybolma motifiyle yansımış olanların örnekleri şu şekildedir:

1. Mehmet Bey'in kış günü Ilgaz'da arabası bozulur.
2. Çok korkan eşi "Yetiş ya Pîr" diye duâ eder.
3. Bir süre sonra yanlarında altmış yaşlarında bir ihtiyar arabayla durur.
4. Arabayı tamir eder ve Kastamonu'ya kadar siz beni takip edin der.
5. Kastamonu'ya 5-10 km kala araba ve adam ortadan kaybolur.

İbrahim Hakkı Hazretleriyle ilgili anlatılan efsanede ilgili örnek şu şekildedir: Büyük oğlunun iyice yetişip âlim olduğunu gören *İbrahim Hakkı* onu ve küçük oğlunu yanına çağırır. Maksudı onları imtihan etmektir. Önce büyük oğlunu yanına çağırır ve der ki:

"Haydi, oğlum, şu dama çık ve aşağı atla!"

Oğlu şu cevabı verir : "Düşer ölürüm."

Bunun üzerine *İbrahim Hakkı* küçük oğluna aynı şeyi söyler:

"Haydi, oğlum, sen çık ve aşağı atla!"

Küçük oğlu hiç tereddüt etmeden dama çıkar ve kendisini aşağı bırakır. Fakat bir taş yığını gibi yere düşeceği beklenirken küçük oğlu bir kuş olup ufuklara doğru kanat çırpmaya başlar. Biraz sonra onun gözden kaybolduğunu fark ederler" (Sakaoğlu, 1976: 117-118).

Şeyh Bilecenle ilgili anlatılan bir efsanede ise şu şekilde geçmektedir: Köylülerin eline sarılmaları üzerine ağa onlara *Şeyh Bilecen*'i göstererek: "Beni değil onu karşılayın, onun elini öpünüz." der. O anda *Şeyh Bilecen* gözden kayboluverir. Bir daha da kimse onu görmez"(Sakaoğlu, 1976: 130).

Zeynel Âbidîn Hazretleriyle ilgili olarak anlatılan bir efsanede de ilgili örnek şu şekildedir:

1. Adam *Zeynel Âbidîn* Hazretinin aşağıdan eşi Sultan Ana'nın yukarıdan gelerek köy içerisinde buluştuklarını görür.

2. Adamı fark edince birden kaybolurlar (Balaban, 2014: 130).

11. Rüyâda Görünme Motifiyle Yansımış Olanlar

Rüyâda görünme motifiyle yansımış olan örnekler şu şekildedir:

1. *Şeyh Şaban-ı Velî* küçük yaşta anne ev babasını kaybeder.
2. Hayırsever bir kadın velî'yi evlatlık edinir.
3. *Şaban-ı Velî* medrese eğitimi için İstanbul'a gider.
4. Rüyâsında bir ses ona "Sılaya dön kurtuluş ordadır" der (Yüksel, 2011: 33)

Rüyâda görünme motifiyle ilgili tespit edilen diğer bir örnek ise şu şekildedir:

1. Çoban keçilerini yaylıma götürürken tekkenin kenarından bira dal keser. İnsanlar orası tekkenin, kesme diye uyarmalarına rağmen adam "Evliyâ bana ne yapacak?" der.

2. Adam akşam yatarı rüyâsında sakallı bir ihtiyar gelir. "O kestiğin ağaçları geri götür yoksa seni süründürürüm." der. Adam uyanınca kimseyi göremez. Birisi şaka yapıyor zannederek yeniden yatar ve aynı şeyi görür.

3. Adam yanına birisini alarak dalları türbeye geri götürür (Balaban, 2014: 130).

12. Tabiât Varlıkları ve Eşya Üzerinde Cereyan Eden Kerâmet Motifiyle Yansımış Olanlar

Tabiât varlıkları ve eşya üzerinde cereyan eden kerâmet motifleriyle ilgili örnekler şu şekildedir:

1. *Şeyh Şaban* öğrencileriyle ders yaparken bir adam yanına gelir.
2. Şöyle der: "Değirmenimizin taşını değiştirmemiz gerekiyordu, taş yuvarlandı derenin dibine gitti. Biz kaldırmadık yetiş Ey *Şaban-ı Velî* Hazretleri dedik ve bir el geldi değirmenin taşını yerine koydu (Yüksel, 2011: 33).

13. Tehlike ve Felâkete Marûz Kalanları Kurtarma Motifiyle Yansımış Olanlar

Tehlike ve felâkete marûz kalanları kurtarma motifiyle yansımış olanlar ilgili örnekler şu şekildedir:

1. *Şaban-ı Velî*'nin müritlerinden birinin içinde bulunduğu gemi batmak üzeredir.
2. Mürit *Şeyh'im* yardım et diye duâ eder.
3. Mürit daha sonra bir elin, gemiyi alabora olmaktan kurtardığını söyler (Yüksel, 2011: 32).

14.Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifiyle Yansımış Olanlar

Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Motifiyle ilgili yansımış örnekler şu şekildedir: *Munzur Baba*'yla ilgili anlatılan efsanede Ağa çoluk çocuğu ile helâllaşıp yola çıkar. Üzerine farz olan borcunu edâ edecek ve Hacı Ağa olarak memleketine dönecektir. Ağa Kâbe'de iken, bir gün karısı evde helva pişirir. Çocukları ile birlikte yerken yanlarında bulunan Munzur'a lâtife yapmak kastı ile der ki: "Munzur, bu helvadan ağa da yese ne iyi olurdu. Al şunu, soğumadan ağana götür de o da yesin".

Çoban hemen ablasının elindeki helvayı alır ve gözden kaybolur. Bir müddet sonra Munzur elinde boş tabakla eve döner. Ne ablası, ne de çocukları bu işten bir şey anlamazlar (Sakaoğlu, 1976: 122-123).

Şeyh Şaban-ı Velî ile ilgili anlatılan bir diğer örnekte şu şekildedir:

1. *Şeyh Şaban-ı Velî*'yi sabah namazlarında Mekke'de görenler olur.
2. Kimse buna inanmaz ve doğruysa bize zem zem suyu getirsin derler.
3. Bunu duyan *Şaban-ı Velî* âsâsını yere vurur ve oradan zem zem suyu çıkar (Yüksel, 2011: 32).

Şeyh Bilecenle ilgili anlatılan efsane ise şu şekildedir: Hanım, Bilecen'in bir arkadaşı ile birlikte içli köfteleri yemek istediğini sanıp mendilin içine bir miktar içli köfte koyar. Bilecen'in mendil alması ile ağasının yanına varması bir olur. Köftenin dumanları hâlâ tütmetedir. Ağası köfteleri âfiyetle yer. Aradan yine haftalar, aylar geçer, hâcılarının dönme zamanı gelir. Köy halkı ağayı karşılamak için yola çıkar. Karşılایıcılar arasında *Şeyh Bilecen* de vardır. Köylülerin eline sarılmaları üzerine ağa onlara *Şeyh Bilecen*'i göstererek: "Beni değil onu karşılayın, onun elini öpünüz." der. O anda *Şeyh Bilecen* gözden kayboluverir. Bir daha da kimse onu görmez (Sakaoğlu, 1976: 130).

Zeynel Âbidîn Hazretleri ile ilgili anlatılan ise şu şekildedir: Köpeklerine vali'nin ismini koyan *Zeynel Âbidîn*'i Amasya'ya çağırır. Kendisini almaya gelen jandarmalara siz gidin ben gelirim der. Jandarmalar Amasya'ya döndüğünde *Zeynel Âbidîn*'in kendilerinden önce geldiğini görürler (Balaban, 2014: 89).

15.Vahşî ve Yabanî Hayvanları İtaate Alma Motifiyle Yansımış Olanlar

Vahşî ve yabanî hayvanları itaate alma motifiyle ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir: *Ahmed Kuseyrî* yola çıktıktan sonra amcasının içi bir türlü rahat etmez ve yeğenin peşine düşüp gizlice takip eder. Bir ara ağaçlık bir vâdide onu gözden kaybeder. Sonra bakar ki, yeğeni bir kurdun sırtına binmiş neşeyle köyüne doğru yol almakta. Arkasından hayretle bakakalır (Şârânî, 1992:256-257).

Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri bir an gücünün yetmeyeceğini düşünerek orada kafes içinde bulunan bir arslana işâret eder. Kafes açılıp aslan gelir ve un çuvallarını yükler. Fakat açıktan kerâmet gösterdiği için çok korkup mahcûp olur (Durusoy, 2008: 56).

SONUÇ

“Efsane ve Halk Hikâyelerinde Peygamberler ve Velîler Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada incelemeye tabi tuttuğumuz peygamberler ve velîlerle ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Peygamberlerin ve velîlerin efsane ve halk hikâyelerinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Efsanelerde, dinî büyüklüğüne inanılan kimselerin hayatları etrafında teşekkül eden efsanelerin daha geniş yer tutması bunu açıkça göstermektedir. Halk hikâyelerinde ise halk hikâyesi kahramanlarının başlarına gelen olaylarla, peygamberlerin, peygamberlik dönemlerinde karşı karşıya kaldıkları durumlara benzer olaylar yaşaması bunu göstermektedir.
2. Efsane ve halk hikâyelerini incelediğimiz zaman efsane kahramanlarının daha çok dinî büyüklüğüne inanılan kimselerin hayatları etrafında yani velîlerin ele alındığı, halk hikâyelerinde ise peygamberlerin daha çok üzerinde durulduğu görülmektedir.
3. Efsaneler ve halk hikâyeleri, millî, dinî ve ahlakî değerleri ön plana çıkarmada; kültürü gelecek nesillere aktarmada ve tarihsel belleğin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.
4. Anadolu insanın düşünce dünyasında koruyucu ve kurtarıcı yönüne vurgu yapılan efsane ve halk hikâyelerinde tespit edilen peygamberler ve velîlerin normal zamanlarda olduğu gibi olağanüstü durumlarda da insanlara yardım edeceğine ve bu şahsiyetlerin toplum üzerindeki manevî nüfûzunun her zaman etkili olduğuna inanılmaktadır.
5. Peygamberler ve velîlere karşı Türk milleti her zaman derin bir saygı ve sevgi içinde olduğunu ve bilinçli bir ta’zim’le tarih boyunca hareket et-tiği görülmektedir.
6. Efsane ve halk hikâyesi ürünlerinin bir milletin kültürel hafızası olduğu gerçeğinden yola çıkılarak bu ürünlerin milletin geçmişi, bugünü ve geleceği olduğunun farkına varılması gerektiği bilinciyle hareket edilmelidir.

Sonuç olarak, peygamberlerin ve velilerin Türk kültür hayatındaki yeri ve önemi bu çalışmayla bir kez daha ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed** (2007), *Kur'ân Kıssaları*, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Acar, Hakan** (2013), *Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Isparta, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akçar, Mehmet** (2010), *Anadolu Sahasındaki Türk Halk Hikâyelerindeki Erkek Kahramanlar Üzerine Tip Araştırması*, Konya, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akgün, İlhan** (1994), *Lâtif Şâh, Yaralı Mahmut, Âşık Sürmeli ile Arif Bey, Ercişli Emrah*, Konya, SBE Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- Akhmed, Aldamov** (2010), *Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberlerin Örnek Davranışları ve Vasıfları*, Kayseri, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, Ömer Asım** (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü / 1 Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, İnkılap Kitapevi.
- Aksoy, Ömer Asım** (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü / 2 Deyimler Sözlüğü*, Ankara, İnkılap Kitapevi.
- Albayrak, Nurettin** (2004), *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Leyla İle Mecnun Yayıncılık.
- Alptekin, Ali Berat** (1983), *Elif ile Yaralı Mahmut Hikâyesi*, Türk Folkloru Araştırmaları, Ankara, Akçağ Yayıncılık.
- Alptekin, Ali Berat** (1999), *Kirmanşâh Hikâyesi*, Ankara, Akçağ Yayıncılık.
- Alptekin, Ali Berat** (2002), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara, Akçağ Yayıncılık.
- Altaylı, Seyfettin** (1994), *Azerbaycan Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Andaç, Feridun** (2007), *Ferhad ile Şirin*, İstanbul, Turkuvaz Kitap Yayınları.
- Attar, Feridüddin** (2016), *Tezkiretü'l-Evliya*, İstanbul, Gelenek Yayıncılık.
- Aydoğmuş, Günerkan** (1998), *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ, Manas Yayıncılık.
- Baba, M. Okan** (2001), *Halk Edebiyatı ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Heyamola Yayınları.

Balaban, Tuğrul (2014), *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları* (Derleme, İnceleme, Metin), Amasya, Amasya Valiliği Yayınları.

Başarkanoğlu, Levent (2010), *Nizip Efsaneleri* Gaziantep, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bazancir, Recai (2010), *Bingöl Efsaneleri*, Van, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Beşirova, Gönül (2006), *Güney Azerbaycan Sahasına Beş Halk Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma*, İzmir, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bilmen, Ömer Nasuhi (2008), *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, Ailem Yayınları.

Binyazar, Adnan (2007), *Elif İle Mahmut*, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık.

Boratav, Pertev Naili (1946 / 2002), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Büyük Türkçe Sözlük (1982), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çetin, İsmet (1986), *Dil-i Gam Yahya Bey ve Âşık İslâm Erdener*, Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 72.

Çıblak, Nilgün (1995), *İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Adana SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Devellioğlu, Ferit-Neval Kılıçkını (hızl.) (1983), *Osmanlıca – Türkçe Okul Sözlüğü*, İstanbul, Rafet Zaimler Kitapevi Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1997), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitapevi.

Dilçin, Cem (dzl.) (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Duymaz, Ali (1996), *Nevruz Bey Hikâyesi* ,(İnceleme-Metinler), Ankara, Milli Folklor Yayınları.

Duymaz, Ali (2001), *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ekici, Metin (1995), *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Elçin, Şükrü** (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem** (1997), *Dede Korkut Kitabı I* (Giriş-Metin-Faksimile), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem** (1999), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, Mehmet** (1996), *Taşeli Platosu Efsaneleri*, Kayseri, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Evliyyalar Ansiklopedisi** (1992), 12 cilt, Türkiye Gazetesi.
- Göde, Halil Altay** (2002), *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Konya, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gökalp, Ömer** (1985), *Mâhirî ile Mâhîâtâbân Hikâyesi*, İstanbul, Mehtap Yayınları.
- Gökşen, Cengiz** (1999), *Giresun Efsaneleri*, Trabzon, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki** (1990), *Vilâyet-nâme (Manâkab-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî)*, İstanbul, İnkılap Yayınları.
- Gönen, Sinan** (2007), Tayyi Mekân ve Tayyi Zaman Bağlamında Lâdikli Ahmet Ağa İle İlgili Efsanelerin Çözümlemesi, *Milli Folklor*, 2007, 19 (76), 173-175.
- Görkem, İsmail** (2000), *Halk Hikâyeleri Araştırmaları / Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Gözler, H. Fethi** (1982), *Türkçe Deyimler, Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap ve Anka Yayınları.
- Güloğul, Faruk Rıza** (1943), *Yaralı Mahmut ile Mâhbûp*, İstanbul, Osman Bey Matbaası.
- Güloğul, Faruk Rıza** (1943), *Yaralı Mahmut ile Nigâr*, İstanbul, Osman Bey Matbaası.
- Gültekin, Mustafa** (2004), *Lâtif Şâh Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Gaziantep, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güneş, Asuman** (2003), *Köroğlu Destanı'nın Ayvaz Kolu*, Ankara, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İçel, Hatice (2010), *Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*, Konya, Kömen Yayınları.

İnan, Sevil (2007), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Yakamoz Yayın-cılık.

İslâm Ansiklopedisi (1977), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnce, Gül (2009), *Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri İle İlgili İnanışlar Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*, Sakarya, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Joulha, Abdul Mennan (2015), *Peygamber Efendimizin s.a.v.'in Dilinden Sahih Kıssalar*, İstanbul, Guraba Yayınları.

Kaplan, Mehmet (1996), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 / Tip Tahlilleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Kara, Ruhi (1993), *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, Erzincan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yayınları.

Karadağ, Metin (1996), *"Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri"*, Balıkesir.

Karadavut, Zekeriya (1992), *Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Konya, SBE YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi.

Karademir, Mahmut (1993), *Halk Hikâyesi Külliyyatı Selim-i Cevheri-Zeynelasnam Duhteri Şah-ı Keşmir Seyfülmülük-Yahya-yı Bermeki (Metin-İnceleme)* Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Karaman, Hayrettin ve Komisyon Üyeleri (2016), *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaya, Doğan (1985), *Ruhsatî'nin Uğru ile Kadı Hikâyesi*, İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları.

Kaya, Doğan (1993), *Mahmut ile Nigâr Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaya, Doğan- Koz, M. Sabri (2000), *Halk Hikâyeleri I*, İstanbul, Kitapevi Yayınları.

Korgunal, Muharrem Zeki (1935), *Âşık Kurbanî*, İstanbul, Bozkurt Kitapevi.

Korgunal, Muharrem Zeki (1960), *Şâh İsmail Hikâyesi*, İstanbul, Bozkurt Kitapevi.

Korok, Dâniş Remzi (1937), *Arzu ile Kanber Hikâyesi*, İstanbul, Türk Neşriyat Yurdu.

Köksal, Hasan (1987), *Mâhirî Baba Hikâyesi*, Türk Folklorundan Derlemeler, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Köse, Nerin (1996), *Sürmeli Bey Hikâyesi* (İnceleme-Metin), Ankara, Kenar Kitapevi.

Küçükbezirci, Seyit (2013), *Konya Folkloru*, Ömür Matbaacılık, Konya.

Maden, Fahri (2014/71), Keçeci Baba Ocağı, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*: 149-150.

Makas, Zeynelâbidîn (2002), *Türk Halk Hikâyelerinde Zaman*, İzmir, Akademi Kitapevi Yayınları.

N.B (1966), *Büyük Leylâ ile Mecnun Hikâyesi*, İstanbul, Halk Kitapçılık Koll. Şti.

Naskali, Emine Gürsoy – Duranlı, Muvaffak (1999), *Altayca –Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dili Kurumu Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (2005), *Tarihten Teolojiye, İslâm İnançlarında: Hz. Ali*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1982), *Veysel Karenî ve Üveysîlik, İstanbul*, Dergâh Yayınları. (İkinci Baskısı, Sûfluk Geleneğinin Efsanevî Öncüsü: Veysel Karenî ve Üveysîlik adıyla 2002 tarihinde aynı yayınevinde yapılmıştır)

Ocak, Ahmet Yaşar (1984), *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ Menkıbeleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1989), *Türk Kültüründe Kesikbaş Kültü* (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1990), *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıpnameler* (Metodolojik Bir Yaklaşım), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1995), *Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horâsânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (2002), *Sarı Saltık, Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destânî Öncüsü: (XIII. Yüzyıl)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (2005), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özdemir, Ahmet (1986), *Eşref Bey Hikâyesi*, Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Özder, M. Âdil (1976), *Muhibbî ile Esmâhan Hikâyesi*, Ankara, Lale Yayıncılık.

Özdoğan, RAhime (2006), *Amasya'da Adak Yerleri İle İlgili Halk Anlatıları*, Samsun, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Paşa, Ahmet Cevdet (2016), *Peygamberler ve Hâlifeler Tarihi*, İstanbul, Çelik Yayınevi.

Pröhle, Wilhelm (1991), *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* (çev. Prof. Dr. Kemal Aytaç), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Rehber Ansiklopedisi (1993-1994), *Seyyid Maddesi*, cilt:17, İstanbul, Türkiye Gazetesi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1976), *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara, Damla Yayınevi.

Sakaoğlu, Saim (1986), *Hurşî ile Mehri*, Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1987), *Ercişli Emrah*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1994), *İstanbul Ansiklopedisi*, Cevri Çelebi, C II, İstanbul, Koçu Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1997), *Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 182-183.

Sakaoğlu, Saim (2009-2013), *Efsane Araştırmaları*, Konya, Kömen Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2012), *101 Türk Efsanesi*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, Saim vd. (hızl.) (1997), *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim vd. (hızl.) (1999), *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Sevinç, Murat (2008), *Akdağmadeni Folkloru*, Konya, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Seyidoğlu, Bilge (1985-1997), *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum, Erzurum Kitaplığı Yayınları.

Şârânî, İmam (2011), *Evliyâlar Ansiklopedisi, Tabakat'ül-Kübra* (2 kitap, 4 cilt), İstanbul, Bedir Yayınları.

Şemseddin Sami (1978), *Kamûs-ı Türkî, İstanbul*, Kapı Yayınları.

Şen, Hüseyin (2012), *Leyla İle Mecnun Adlı Halk Hikâyesinin Meddah Formunda Oyunlaştırılması*, Konya, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şimşek, Esma (1999), *Karacaoğlan'ın Hayatı Etrafında Teşekkül Eden Yeni Bir Halk Hikâyesi*, III. *Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) / Bildiriler*, 30 Kasım - 2 Aralık 1998, 620-629.

TDK(1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dili Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat-Ölmez, Mehmet vd. (hızl.) (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara, Simurg Yayınları.

Toman (İçel) Hatice (2000), *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Kadın*, Niğde, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tülek Ahmet (2004), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Türk Ansiklopedisi (1971), Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1981), *Devirler – İsimler – Eserler – Terimler*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Türk Dünyası Edebiyat Tarihi (2002), *Efsaneler*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Türkmen, Fikret (1983), *Tâhir ile Zühre Hikâyesi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türkmen, Fikret (1995), *Âşık Garîp Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Türktaş, Mevlüt, Metin (2012), *Denizli Efsaneleri*, Denizli, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Uludağ, Süleyman (2007), *Evliyâ Tezkireleri- Feridüddin Attar*, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.

Uyanıker, Nursel (2011), *Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Eden Efsanelerin Tespiti İncelemesi*, İstanbul, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Uysal, Ahmet Edip (1989), *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler* Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yaşar, Cengiz (hızl.) (?), *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Gendaş Yayınları.

Yaşar, İsmail Celalettin (2010), *Adıyaman İl ve İlçelerindeki Evliya Anlatıları*, Gaziantep, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yeni Türk Ansiklopedisi (1985), İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Yiğit, İsmail (2015), *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, Kayıhan Yayıncılık.

Yüksel, Gülşah (2011), *Kastamonu Efsaneleri*, Yozgat, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DİZİN

ABDURRAHMAN GAZİ	98
Adak	33, 34, 123, 124
ÂDEM	37
ÂHÎ EVRAN	100
AHMED KUSEYRÎ	101
ARAP BABA	97
BAYEZİD-İ BİSTAMÎ	103
CELAL BABA	104
CERCİS	92
DÂVUD	74
Derviş	33, 119
FETAHMET BABA	106
HABİB-İ NECCAR	108
HIZIR	114
İBRAHİM	52, 119
İDRİS	44
İLYAS	80
İMAM-I ÂZAM	121
İSA	87
İSMAİL	59
KEÇECİ BABA	122
Keramet	xi, xii, 29, 30, 141
Kıssa	25
LOKMAN HEKİM	124
Menkabe	27, 39, 43, 53, 63, 77, 82, 116, 119, 126, 150
MEVLANA CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ	130
Motif	15, 18, 22, 23, 171
Mu'cize	26
MUHAMMET	93
MUNZUR BABA	129

MUSA	69
Mürît	141, 167
NUH	47
OSLU HOCA	131
Peygamber	xi, 23, 24, 26, 35, 44, 47, 48, 51, 61, 65, 67, 72, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 92, 93, 95, 96, 98, 101, 105, 106, 148
SÂLİH	50
Seyyid	35, 36, 123, 134, 135
SEYYİD HARUN VELÎ	134
SÖYLEMEZ BABA	136
SÜLEYMAN	76
Şeyh	32, 99, 101, 102, 103, 106, 123, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168
Şeyh Ahmet Mürsel Yatağan	143
ŞEYH BİLECEN	144
ŞEYH ŞABAN-I VELÎ	138
Tarikat	30, 31, 33
Tasavvuf	30, 31, 32, 102, 176
TERZİ BABA	145
Türbe	27, 97, 99, 133, 137
Veli	xi, 32, 122, 123, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 173
VEYSEL KARÂNÎ	147
YAKUB	63
Yatır	111, 117
YUNUS	83
YUSUF	64
ZEYNEL ABİDİN	149
Ziyaret	111, 117